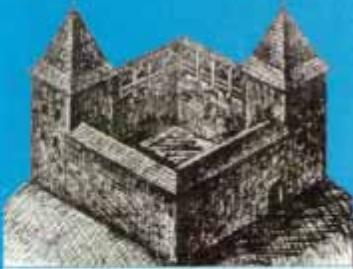

Лідскі Летапісець

Народ, які не ведае
свайго мінулага,
не мае будучыні

Краязнаўчы, гістарычна-літаратурны часопіс
Выходзіць з 1997 года

№ 1 (89)

СТУДЗЕНЬ - САКАВІК

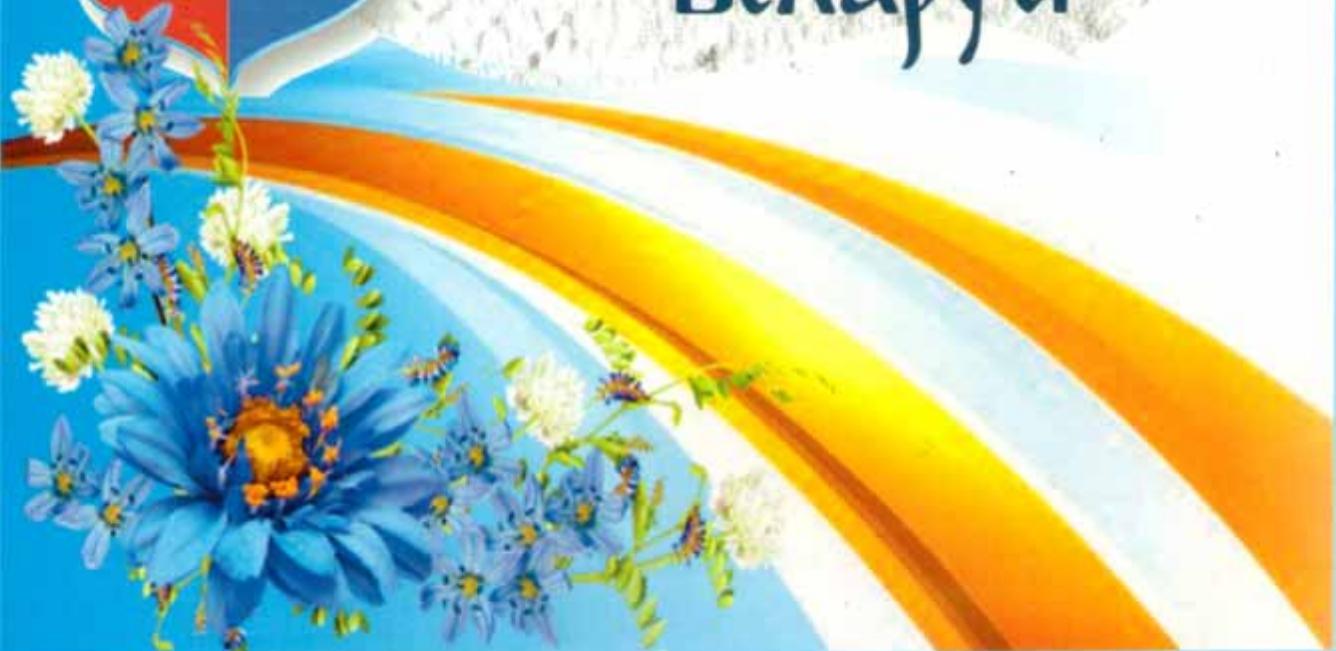
2020 г.

ЛІДА

2020

Культурная столица
Беларусь

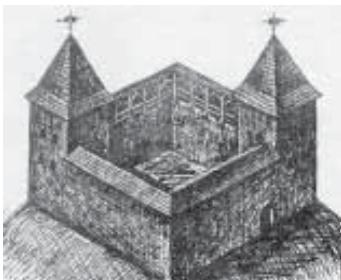

Алтар у Ганчарской царкве, зроблены братамі
Кучынскімі

Лідскі

Леманісці

Народ, які не ведае
свайго мінулага,
не мае будучыні

Краязнаўчы, гістарычна-літаратурны часопіс

Выходзіць з 1997 года

№ 1 (89)

СТУДЗЕНЬ-САКАВІК

2020 г.

У НУМАРЫ:

Стар. 2. Лідчына ў 2019 г.

Стар. 6. Змаганне за Дзітву.

**Стар. 9. 13-я Агульнацыянальная
дыктоўка на Лідчыне.**

Стар. 16. Ліда - культурная століца.

Стар 17. Кроніка Ліды.

**Стар. 19. Лідскія юбіляры.
Браніслаў Друцкі-Падбярэскі.**

**Стар. 21. Зноў пра святароў і царкву ў
Малым Мажэйкаве.**

**Стар. 32. Па слядах жыцця генерала
К. Кандратовіча.**

**Стар. 45. Гісторыя Лідскага педагогічнага
вучылішча 1944 - 1956 гг.**

**Стар 55. Звесткі пра сялянскае жыццё,
навучанне і вучняў у
Ганчарскай акрузе.**

**Стар. 76. Ксёндз Юзаф Бародзіч і яго
ўспаміны, датычныя Ліды.**

Стар. 81. Простае шчасце людское...

Мы просім ўсіх, хто мае цікавыя матэрыялы па
гісторыі Ліды і краю, дасылаць іх на адрес:
231282, Ліда-2, п/с 7, або E-mail: naszaslowa@tut.by

Аўтары цалкам адказныя за гістарычную
дакладнасць сваіх матэрыялаў

Пасведчанне аб рэгістрацыі
№ 907
ад 18.12.2009 г. выдадзена
Міністэрствам інфармацыі
Рэспублікі Беларусь

Заснавальнік
**Валерый Васильевич
Сліўкін,**
старшы навуковы супрацоўнік
Лідскага гістарычна-мастацкага
музея, кандыдат геаграфічных
навук.

Рэдактар
**Станіслаў Вацлававіч
Суднік**

АДРАС РЭДАКЦЫИ:
231293, Лідскі р-н, в. Даўліна
АДРАС САЙТА:
<http://nslowa.by>

Наклад 200 асобнікаў
10,5 друк. аркушаў
Газета надрукавана ў Лідскай
друкарні. 231300, г. Ліда,
вул. Ленінская, 23.
Замова № 1720.
Часопіс падпісаны да друку
31.03.2020 г.
Часопіс надрукаваны
30.06.2020 г.

Падпісны індэкс 00257
Кошт падпіскі:
індывид. 3 мес. - 3,11 руб.
індывид. 6 мес. - 6,22 руб.
Кошт у розніцу: вольны.

ISSN 2218-1792

Інфармацыя пра вынікі сацыяльна-эканамічнага развіцця Лідскага раёна за 2019 год

1. Рэальны сектар эканомікі

1.1. Прамысловы комплекс

На долю раёна прыпадае 10,6% прамысловай вытворчасці вобласці. Аснову прамысловага комплексу складаюць 27 прадпрыемстваў, сярэдняспісавая колькасць працаўнікоў на якіх складае 13,0 тыс. чалавек.

Прамысловымі арганізацыямі раёна за 2019 год выраблена прадукцыя ў фактычных адпускных цэнах, уключаючы кошт давальніцкай сыравіны, на суму 1097,0 млн. рублёў, тэмп росту - 105,1 %.

Індэкс прамысловай вытворчасці па наборы тавараў-прадстаўнікоў у базісных цэнах 2017 года за 2019 год - 99,2 %.

У аб'ёмах вытворчасці Лідскага раёна найбольшую ўдзельную вагу займае вытворчасць прадуктаў харчавання, напояў, хімічных прадуктаў, вылічальнай, электроннай і аптычнай апаратуры.

У апрацоўчай прамысловасці ў 2019 годзе індэкс прамысловай вытворчасці склаў 99,3%. Вышэй узроўню 2018 года індэкс забяспечаны ў вытворчасці: прадуктаў харчавання, напояў і тытунёвых вырабаў - 102,9%, электраабсталявання - 109,6%, вырабаў з дрэва і паперы - 118,9%, металургічных, гатовых металічных вырабаў, акрамя машын і абсталявання - 116,4 %, транспартных сродкаў і абсталявання - 139,6%.

У горназдабыўной прамыловасці ў 2019 годзе індэкс прамысловай вытворчасці склаў 103,3 %.

У цэлым у раёне за 2019 год павялічыўся выпуск найважнейшых відаў прамысловай прадукцыі (таварны выпуск): іншых вырабаў са шкловалакна, паслуг па ліцці чыгуну, паслуг па нанясенні пакрыццяў на металаы, прыбораў на вадкіх крышталях, частак электрычнай апаратуры размеркавання і кіравання, электраабсталявання сігналізацыйнага, машын, выкарыстоўваних для падрыхтоўкі ці культивавання глебы, касілак, жатак навясных і прычапных з шырынёй захопу больш за 5 м, машын сенаворочных, камбайнаў збожжаўборачных, піламатэрэялаў, таўшчынёй больш за 6 мм, вокнаў, дзвярэй зашклёных і іх каробак драўляных, гранул паліўных (пелеты), абутку вытворчага, мяса сельскагаспадарчай птушкі, муки кармавой мясакоснай, малака і вяршкоў сухіх тлуштасцю больш за 1,5%, масла сметанковага і пасты, муки з іншых збожжавых культур, вырабаў макаронных, супоў ды булёнаў і нарыхтовак для іх прыгатавання, камбікармоў поўнарацыённых і камбікорму-канцэнтрату для сельскагаспадарчых жывёл, вады мінера-

льной і газаванай непадсалоджанай і неараматызаванай, напояў безалкагольных іншых.

Аб'ём адгруженай прамысловай прадукцыі за 2019 год склаў 1092,5 млн. рублёў, з яго аб'ём адгруженай інавацыйнай прадукцыі - 64,4 млн. рублёў ці 5,9 %.

Найбольшую ўдзельную вагу адгруженай інавацыйнай прадукцыі забяспечылі: ААТ "Лідскі ліцейна-механічны завод", ЗАТ "Белтэкс Оptyк", ААТ "Лідскі завод электравырабаў", ААТ "Завод "Оptyк", ААТ "Лакафарба", ААТ "Кіравальная кампанія холдынгу "Лідсельмаш", ААТ "Лідаграпраммаш", ААТ "Міной-таўскі рамонтны завод", СЗАА "ЛІПЛАСТ-Спб".

На 1 студзеня 2020 г. у 44 арганізацыях раёна ўкаранёна сістэма менеджменту якасці на адпаведнасць міжнародным стандартам ISO серыі 9001-2015, у tym ліку ў 21 прамысловай арганізацыі.

1.2. Сельская гаспадарка

За 2019 год вытворчасць валавай прадукцыі сельскай гаспадаркі ў супастаўных цэнах складае 98,2 млн. рублёў, тэмп росту - 100,1 %, у tym ліку прадукцыі раслінаводства - 115,3%; прадукцыі жывёлагадоўлі - 90,9 %.

Павялічылі аб'ёмы вытворчасці пяць сельскагаспадарчых арганізацый: КСУП "Бердаўка-Агра", КСУП "Беліца-Агра", КСУП "Ходараўцы-Агра", КСУП "Пескаўцы", філіял "Дзітва" ААТ "Лідахлеба-прадукт".

Удзельная вага прадукцыі раслінаводства ў агульнym аб'ёме валавай прадукцыі сельскай гаспадаркі складае 43,1 %, прадукцыі жывёлагадоўлі - 56,9%. У tym ліку: вытворчасць збожжа - 12,8%, маслесем'я рапсу - 5,0 %, бульбы - 3,9 %, цукровых буракоў - 2,7%, гародніны - 4,5 %, кармоў з травы - 9,5 %, малака - 30,8 %, ялавічыны - 8,6 %, свініны - 12,3 %, мяса птушкі - 3,9 %.

1.3. Будаўніцтва

Аб'ём будаўніча-мантажных работ за 2019 год склаў 147504,0 тыс. рублёў.

На будаўніцтва жылля за 2019 год накіравана 61544,0 тыс. рублёў ці 41,7 % ад фактычнага аб'ёму будаўніча-мантажных работ.

У мэтах павелічэння аб'ёмаў будаўніча-мантажных работ вяліся работы па будаўніцтве шматкватэрных жылых дамоў з долевым удзелам грамадзян па вул. Неўскага, вул. Баграціёна, вул. Рыбіноўскага, вул. Горкага.

Будаўнічым комплексам раёна выканана падрадных работ на суму 111779,0 тыс. рублёў.

За 2019 год уведзена ў эксплуатацыю 604 кватэры агульной плошчай 61,82 тыс. кв. метраў, у тым ліку: пабудавана 447 кватэр у шматкватэрных жылых дамах агульной плошчай 30,841 тыс. кв. метраў, 157 кватэр плошчай 30,979 тыс. кв. метраў індывідуальнай жылой забудовы.

1.4. Гандаль

Доля Лідскага раёна ў агульным аб'ёме рознічнага тавараразвароту Гарадзенскай вобласці складае 13,1 %.

Аб'ём рознічнага тавараразвароту гандлю праз усе каналы рэалізацыі ў цэлым па раёне за 2019 год у фактычных цэнах склаў 662,1 млн. рублёў. Тэмп росту ў супастаўных цэнах да 2018 года - 100,7%.

У структуры тавараразвароту арганізацый гандлю раёна пераважаюць харчовыя тавары (54,7 %).

Гандлёвымі арганізацыямі за 2019 год праведзены 22 кірмашы, 113 выстаў-продажаў, 1375 распродажаў тавараў па зніжаных цэнах, 100 няцэнавых прома-акцый. Дадаткова атрымана тавараразвароту 4,6 млн. рублёў.

Больш чым на 90 % спажывецкі попыт задавальняецца за кошт тавараў беларускіх вытворцаў па мясе і мясных прадуктах, масле сметанковым, яйках, сырах, вінах ігрыстых, уключаючы шампанскэ, вінах пладовых, гарэлцы, лікёрах і лікёрагарэлачных вырабах, крупах аўсяных, маторным паліве, цменце.

1.5. Транспартная дзейнасць

За 2019 год пасажырскім транспартам супольнага карыстання раёна перавезена 18,9 млн. пасажыраў. Пасажыразварот склаўся на ўзроўні 123,1 млн. пасажыракіламетраў.

Грузавым аўтатранспартам раёна перавезена 1565,9 тыс. тон грузаў. Грузазварот склаў 398,3 млн. тонакіламетраў, тэмп росту - 114,5%.

2. Знешнееканамічная дзейнасць

2.1. Экспарт тавараў

Знешнегандлёвы аварот тавараў арганізацый раёна за 2019 год склаў 564,4 млн. даляраў ЗША.

Аб'ём экспарту - 408,3 млн. даляраў ЗША ці 117,3 % да ўзроўню 2018 года. Аб'ём імпарту - 156,1 млн. даляраў ЗША, тэмп росту 108,4%.

Сальда знешняга гандлю таварамі склалася дадатнае ў памеры 252,2 млн. даляраў ЗША.

Удзельная вага экспарту арганізацый раёна ў экспартных аб'ёмах вобласці - 18,1 %.

Буйнымі гандлёвымі партнёрамі з'яўляюцца Расійская Федэрацыя, Літва, Украіна, Казахстан і Польшча.

З мэтай наладжвання супрацоўніцтва Лідскі раён з пачатку 2019 года наведалі дэлегацыі Літвы,

Польшчы, Узбекістана, Швецыі.

2.2. Экспарт паслуг

Па выніках працы за 2019 год знешнегандлёвы аварот паслугамі арганізацый Лідскага раёна склаў 25182,9 тыс. даляраў ЗША.

Аб'ём экспарту паслуг у цэлым па раёне - 17398,7 тыс. даляраў ЗША ці 114,4% да 2018 года. Імпарт паслуг - 7784,2 тыс. даляраў ЗША, тэмп росту - 99,5 %. Атрымана дадатнае знешнегандлёвае сальда ў памеры 9614,5 тыс. даляраў ЗША.

Удзельная вага экспарту паслуг арганізацый раёна ў экспарте паслуг вобласці складае 5,9 %.

Сярод паслуг найболей значнымі з'яўляюцца транспартныя паслугі.

3. Інвестыцыйная і інавацыйная дзейнасць

3.1. Інвестыцыі ў асноўны капитал

Па выніках 2019 года арганізацыямі Лідскага раёна скарыстана 226,3 млн. рублёў інвестыцый у асноўны капитал.

Па арганізацыях, падпарадкованых рэспубліканскім органам дзяржаўнага кіравання, аб'ём інвестыцый склаў 87,6 млн. рублёў.

Арганізацыямі, падпарадкованымі мясцовым выкананым і распарадчым органам, скарыстана 71,0 млн. рублёў.

Арганізацыямі, якія не маюць ведамаснай падпарадкованасці, - 67,7 млн. рублёў.

Тэхналагічна структура інвестыцый:

- аб'ём інвестыцый на выкананне будаўнічамантажных работ склаў 147,5 млн. рублёў;
- выдаткі на набыццё машын, абсталявання, транспартных сродкаў - 53,1 млн. рублёў;
- іншыя работы і выдаткі - 25,7 млн. рублёў.

3.2. Замежныя інвестыцыі

Па выніках 2019 года аб'ём паступлення прамых замежных інвестыцый склаў 14,1 млн. даляраў ЗША.

4. Рынак працы і палітыка занятасці

4.1. Працаўладкаванне грамадзян на зноў створаныя працоўныя месцы

За 2019 год колькасць працаўладкаваных грамадзян на зноў створаныя працоўныя месцы - 432 чалавекі.

4.2. Рынак працы і палітыка занятасці

Сітуацыя ў сферы занятасці і беспрацоўі ў цэлым па раёне характарызуецца захаваннем станоўчых тэндэнций.

У кіраванне па працы, занятасці і сацыяльнай абароне Лідскага райвыканкама па садзейнічанне ў

Стар. 4

працаўладкаванні за 2019 год звярнулася 3245 чалавек, з іх 1988 (61,3 %) зарэгістраваных беспрацоўных.

На 1 студзеня 2020 г. лік беспрацоўных, якія стаяць на ўліку, склаў 186 чалавек, узровень беспрацоўя - 0,3 % да колькасці эканамічна актыўнага насельніцтва.

Лік вакансій, заяўленых наймальнікамі ў службу занятасці, на канец снежня 2019 года склаў 1085 вольных працоўных месцаў.

У сярэднім на адну заяўленую вакансію на 1 студзеня 2020 г. прыпадае 0,2 беспрацоўнага.

З пачатку года з улікам наядуных вакансій працаўладкавана 2476 чалавек, у тым ліку на сталую працу - 1562 беспрацоўных. Удзельная вага працаўладкаваных грамадзян, якія звярнуліся ў службу занятасці, - 68,0 %.

У мэтах дадатковай матэрыяльнай падтрымкі беспрацоўных і іншых незанятых грамадзян арганізоўваліся аплачваныя грамадскія работы, у якіх прынялі ўдзел 390 чалавек.

Для набыцця досведу практичнай працы на працоўныя месцы працаўладкавана 18 беспрацоўных.

Лідскі Летапісец № 1 (89)

За 2019 год аказана фінансавая падтрымка ў выглядзе субсідый 25-ці беспрацоўным, у тым ліку для арганізацыі прадпрымальніцкай дзейнасці - 19-ці, для рамеснай дзейнасці - 6-ці.

Праведзена 23 мерапрыемствы па садзейнічанні занятасці насельніцтва (у тым ліку 19 кірмашоў вакансій), у якіх прынялі ўдзел 65 наймальнікаў (62 наймальнікі адпаведна) і 446 грамадзян (413 грамадзян адпаведна).

4.3. Прывыткі і сацыяльная абарона насельніцтва

Органамі дзяржаўнага і гаспадарчага кіравання раёна прымаюцца меры па падвышенні ўзроўню заробкай платы як у арганізацыях рэальнага сектара эканомікі, так і бюджэтнай сферы.

Сярэднямесячная заработкая плата аднаго працаўніка Лідскага раёна за студзень-снежань 2019 года склала 868,4 рублёў (тэмп росту - 113,1 %), за снежань - 986,0 рублёў (тэмп росту - 111,0 %).

Тэмп росту рэальнай заработкая платы за студзень-снежань 2019 года -107,1%.

Асноўныя кірункі сацыяльна-эканамічнага развіцця раёна

1. Фінансавы стан арганізацый

За 2019 год сума выручкі ад рэалізацыі прадукцыі, тавараў, работ, паслуг у цэлым па раёне склала 1876,4 млн. рублёў, тэмп росту да 2018 года - 109,6%.

Прыбытак ад рэалізацыі прадукцыі склаў 92,3 млн. рублёў, тэмп росту да 2018 года - 108,6 %. Чисты прибытак - 25,8 млн. рублёў.

Узровень рэнтабельнасці рэалізаванай прадукцыі па раёне - (+)5,8 %, рэнтабельнасці продажаў - (+)4,9 %. Удзельная вага рэнтабельных арганізацый - 70,5 %.

2. Энергазахаванне

Паказчык па энергазахаванні з улікам эканоміі паліўна-энергетычных рэурсаў за кошт укаранення эканамічных мерапрыемстваў за 2019 год склаў (-)4,0 %.

Аб'ём эканоміі - 6971,4 тонны ўмоўнага паліва.

Штогод распрацоўваюцца мерапрыемствы па энергазахаванні.

3. Развіццё сацыяльнай сферы

Адукацыя

У 2019 годзе адкрыццё новай дашкольнай установы (ДУ № 41 г. Ліды) дазволіла вырашыць задачу забеспечэння крокавай даступнасці дашкольнай адукацыі дзецям ад 3 да 6 гадоў. У раёне працягвае

развівацца сетка груп, якія функцыянуюць ва ўмовах кароткачасовага знаходжання: 2019 год - 159 дзяцей. Запатрабаваным застаецца арганізацыя атрымання дашкольнай адукацыі ва ўмовах гнуткага рэжыму (69 дзяцей).

У комплексе прынятых меры дазволілі дасягнуць планаванага паказчыка па ахопе дзяцей ва ўзросце ад 3 да 6 гадоў дашкольнай адукацыі - 97,5 % і забяспечыць месцамі ўсіх, каму патрэбна, ва ўстановах дашкольнай адукацыі дзяцей гэтай узроставай катэгорыі.

Стабільныя паказчыкі якасці ведаў навучэнцаў: адсотак навучэнцаў, якія паспяваюць на 5-10 балаў, склаў 78,1%, сярэдні бал навучэнца - 7,52.

Колькасць навучэнцаў, якія атрымалі атэстаты пра агульную сярэднюю адукацыю адмысловага ўзору з узнагароджаннем залатым (срэбрым) медалём, у 2019 годзе - 68.

Па выніках цэнтралізаванага тэставання атрыманы 3 стобальныя сертыфікаты.

На абласной алімпіядзе па навучальных прадметах навучэнцамі Лідскага раёна заваявана 84 дыпломы, на рэспубліканскай - 19 дыпламоў, на міжнародным узроўні - 1.

За 2019 год у аздараўленчых лагерах аздароўлена 9114 дзяцей (62,46 % ад агульнай колькасці навучэнцаў устаноў агульной сярэдняй адукацыі), з іх у летні перыяд - 6052 дзіцяці (41,8 %).

Праводзіцца праца па абароне правоў і законных інтарэсаў непаўнагадовых. На 1 студзеня 2020 г. прызнаны ў сацыяльна небяспечным становішчы 109

непаўнагадовых з 48 сем'яў. Стаяць на ўліку, як тыя, хто патрабуе дзяржаўнай абароны, 14 дзяцей з 8 сем'яў. Адсотак вяртання дзяцей на выхаванне ў сям'ю - 50,0%.

За 2019 год выяўлена 39 дзяцей, пакінутых без апекі бацькоў. Уладкованы на сямейныя формы выхавання 33 непаўнагадовыя (84,6 %).

На 1 студзеня 2020 г. на ўліку ў кіраванні адкукацыі стаяць 145 падапечных з 107-мі апякунскіх сем'яў, 46 прыёмных дзяцей з 14-ці прыёмных сем'яў, 22 выхаванцы з 2-ух дзіцячых дамоў сямейнага тыпу.

У кіраванні адкукацыі стаяць на ўліку 248 асобаў, абавязаных пакрываць выдаткі на ўтрыманне дзяцей на дзяржаўным забеспечэнні.

У сферы адкукацыі выкананы ўсе сацыяльныя стандарты.

Aхова здароўя

За 2019 год у раёне нарадзілася 1296 дзяцей. Адзначана зніжэнне нараджальнасці на 5,4 %.

Усяго памерла 1795 чалавек, адзначаны рост смяротнасці на 2,6 %. Натуральная змяншэнне насельніцтва (-) 499 чалавек.

У амбулаторна-паліклінічныя ўстановы зроблена 1779,2 тыс. наведванняў, хуткай дапамогай аблужана 41,4 тыс. выклікаў, у аддзяленнях дзённага знаходжання пралечана 5,7 тыс. чалавек, у стацыонарах на хаце - 1,99 тыс. чалавек, у кругласутачных стацыонарах - 34,2 тыс. чалавек.

Усе дзяржаўныя сацыяльныя стандарты ў вобласці аховы здароўя выкананы ў поўным аб'ёме. Фінансаванне аховы здароўя за 2019 год склада 42,8 млн. рублёў. Пры нарматыве бюджетнай забяспечанасці выдаткаў на ахову здароўя на 1 жыхара ў 2019 годзе - 322,96 рубля фактычнае фінансаванне на 1 жыхара за 2019 год склада 322,96 рубля (100,0 %).

Закуплены: цэнтрыфугі рэфрыжэратаўныя медыцынскія (2 штуки), апараты рэнтгенаўскія - мамаграфічны "Мамаскан" (1 штука) і "Уніэксперт 2 плюс" (1 штука), манітор сутачны аўтаномны вымярэння артэрыяльнага ціску "Кардыян МД" (1 штука), сістэмы працяглага маніторвання электракардыяграм і артэрыяльнага ціску "Кардыян СДМ" (5 штук), сістэма для экстракаранальнага гемадыялізу (1 штука), электракардыёграфы камп'ютарныя 12-ці канальнія СМАРТ (30 штук), электракардыёграфы СМАРТ 6 (9 штук), сістэма электракардыоявымяральная для рэабілітацыі і дыагностыкі (велаэргаметр) (1 штука), электракардыёграф камп'ютарны 12-ці канальны СМАРТ 1010 (1 штука), блок кантролю газаў (1 штука) і іншае.

За 2019 год праведзены рамонты харчблока, у будынку жаночай, кансультатыўнай, неўралагічнага, афтальмалагічнага, інфекцыйнага аддзяленняў, у аптэцы УАЗ "Лідская цэнтральная раённая бальніца", у Ваверской участковай бальніцы, у Беліцкай участковай бальніцы, у станцыі хуткай медыцынскай дапамогі, у

гарадской паліклініцы № 2 і іншых падраздзяленнях.

Культура

Клубнымі ўстановамі праведзена 5612 мерапрыемстваў, у тым ліку 2146 на платнай аснове.

За 2019 год колькасць чытачоў бібліятэчнай сістэмы раёна склада 31165 чалавек.

Адкукацыйны працэс у школах мастацтваў раёна выконваецца ў адпаведнасці з навучальнымі планамі і праграмнымі патрабаваннямі.

ДУ "Лідскі гісторыка-мастацкі музей" праведзена 1437 экспкурсій і заняткаў, арганізавана 45 выстай.

Колькасць наведвальнікаў ДУ "Лідскі гісторыка-мастацкі музей" і Лідскага замка за 2019 год склада 92366 чалавек.

Спорт

У сферы масавай фізічнай культуры і спорту працягнута праца па прыцягненні ўсіх пластоў насельніцтва да рэгулярных заняткаў фізічнай культуры і спорту, па пропагандзе здаровага ладу жыцця.

За 2019 год праведзена 152 спартова-масавыя мерапрыемствы, у якіх прынялі ўдзел 15,9 тыс. чалавек. Выканалі нарматывы: майстра спорту міжнароднага класа - 1 чалавек, майстра спорту - 3 чалавекі, кандыдата ў майстры спорту - 29 чалавек, 1 разраду - 83 чалавекі, прысвоена трэнерскіх катэгорый - 28 чалавек, перададзена ў вышэйшае звязно падрыхтоўкі - 46 чалавек. У спісавым складзе зборнай Рэспублікі Беларусь знаходзіцца 49 чалавек. Сталі пераможцамі і прызёрамі міжнародных спаборніцтваў 6 чалавек, рэспубліканскіх - 128 чалавек, абласных - 538 чалавек.

Для ўдасканалення інфраструктуры актыўнага адпачынку праведзена мадэрнізацыя дзвюх спартовых пляцовак - "Родны край" па вул. Тухачэўскага і на стадыёне футбольнага клуба "Ліда" па вул. Кірава.

З мэтай падвышэння турыстычнай прывабнасці Лідскі раён уключаны ў пералік раёнаў, на які распаўсюджваецца бязвізвавы рэжым наведвання, устаноўлены Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 7 жніўня 2019 г. № 300 "Пра ўстаноўку бязвізвага парадку ўезду і выезду замежных грамадзян".

Для падвышэння турыстычнага патэнцыялу адкрыты 4 аграсядзібы (зарэгістравана 44 суб'екты аграэкатурызму), распрацаваны 2 новыя турыстычныя маршруты. У 2019 годзе выпушчаны 4,0 тысячи асноўнікаў буклетаў на чатырох мовах (рускай, літоўскай, польскай, ангельскай) пра турыстычныя аўтакты Лідскага раёна. Таксама ажыццяўлялася напаўненне актуальнай інфармацыяй мабільнага дадатка "M 6" і сайта <https://grodnovisafreee.by>. Працягваецца праца па распаўсюджанні інфармацыі пра аўтакты турыстычнай інфраструктуры ў сетцы Інтэрнэт.

Змаганне за Дзітву

Летам 2019 года ў Лідскім раёне на рэчцы Дзітва адбылася экалагічная катастрофа.

Усё началося 11 чэрвеня, калі мясцовыя жыхары ўбачылі процьму дохлай рыбы ў рацэ Дзітве ў раёне вёскі Даржы, за 16 кілометраў ад Ліды. Кажуць, што толькі ў адным месцы рыбакі дасталі з вады, каб не забруджвала рэчку, 200 кілаграмаў гнілой рыбы. Вяскоўцы сказалі актывістам, што знайшлі цэлую сям'ю дохлых баброў.

Актывісты з Лідскага раёна паехалі шукаць прычыны. Каля вёскі Шыроке, якая пачынаецца адразу за Лідай, вяскоўцы паказалі трубу, з якой львоўца брудныя сцёкі. На шэрай вадзе - pena і чорныя плямы невядомага паходжання. Моцна смярдзіць каналізацыяй. Труба ідзе ад ачышчальныхных збудаванняў Лідскага ЖКГ. Бруд цячэ ўжо 10 дзён. Так доўга - упершыню.

Грамадскія актыўісты з Бярозаўкі абследавалі ўвесь шлях, па якім ідуць шкодныя скіды, якія атруцілі Дзітву і па ёй далей трапляюць у Нёман. Каля вёскі Шырокая на ўскрайку Ліды ідзе актыўны скід нечыстотаў у ручай. Ідзе гэты калектар з ачышчальныхных збудаванняў Лідскага ЖКГ.

Адразу, 11 чэрвеня, службы прыродаховы ўзялі пробы вады. Аналіз робіцца тыдзень. Цягам гэтага часу людзям не казалі пра магчымае забруджванне.

Начальнік аддзела кантролю за аховай і выкананнем атмасфернага паветра і водных рэсурсаў Гарадзенскага абласнога камітэта прыродных рэсурсаў і аховы навакольнага асяроддзя Наталля Гульніц-

кая паведаміла, што пробы вады на выхадзе з ачышчальныхных збудаванняў Лідскай ЖКГ паказалі перавышэнні дапушчальных канцэнтрацый шэрагу рэчываў, у тым ліку фосфару і азоту. Гэта забрудзіла раку.

Да таго ж, па словах Гульніцкай, перамерлі бактэрыі (або актыўныя глей), якія перапрацоўваюць нечыстоты ў ачышчальныхных збудаваннях. Менавіта яны паўтаралі на рацэ чорныя плямы.

Аднак супрацоўніца камітэта прыродных рэсурсаў патлумачыла, што пакуль нельга звязваць мор

рыбы з забруджваннем. Рыба паздыхала ад недахопу кіслароду, узровень якога быў у 20 разоў ніжэйшы за дапушчальны мінімум. Чаму так адбылося, высвятляе Лідская міжраённая інспекцыя жывёльнага і расліннага свету. Яны ж падлічваюць нанесеную прыродзе шкоду.

Намеснік дырэктара лідскага "Водаканала", які ўваходзіць у структуру ЖКГ, Ігар Аляшкоўскі яшчэ 19 чэрвня (на дзяянні дзень ад першага паведамлення пра бруд) запэўніваў, што ў ваду нічога шкоднага не злівалі.

"Ачышчальная збудаванія працуюць стабільна, ніякіх зліваў, ніякай аварыйнай сітуацыі на гарадскіх ачышчальных збудаваннях не было... Ніякіх мёртвых рыбаў у месцы адбору пробы каля калектара не назіралася, не было ніякіх выкідаў, нічога не было... Мы нават бачылі жывога бабра", - сказаў Ігар Аляшкоўскі.

Па ягоных словаў, мор рыбы здарыўся ў сувязі з аранжавым узроўнем небяспекі па ўсёй Беларусі, з прычыны высокіх тэмператур. На ягоную думку, сваю

ролю адыграі тутэйшия тарфянікі, якія спрыялі змяншэнню ўзроўню кіслароду ў вадзе, і цвіценне водарасцяў.

Каб прыцягнуць увагу грамадскасці, актыўісты з Гарадзеншчыны пісалі пра праблему ў сацыяльных сетках. Грамадскія актыўісты Вітольд Ашурак і Сяргей Пантус прыйшлі на прыступкі Лідскага райвыканкама з плакатам "Мёртвая Дзітва". Гарадзенскі краязнавец Мечыслаў Супрон вывесіў на Старым мосце ў Гародні расцяжку "Нёман атручаны Лідскай ЖКГ".

Вітольда Ашурука і Сяргея Пантуса лідскі суд аштрафаваў кожнага на 255 рублёў (10 базавых) 20 чэрвеня. Мечыслава Супрана выклікалі на размову ў

міліцыю.

Вітольд Ашурак звярнуўся ў пракуратуру з патрабаваннем знайсці вінаватых у забруджванні ракі Дзітвы і Нёмана. Па факту забруджання летам 2019 рэчак Дзітва і Нёман Следчым камітэтам Лідскага раёна была распачата крымінальная справа. Паралельна з гэтым журналістка раследаванне выявіла наўпроставую сувязь паміж экалагічнай катастрофай Дзітвы і Нёмана і злівам нечыстот Лідскім ЖКГ. Але, неўзабаве крымінальная справа была спынена.

Вітольд Ашурак зноў звярнуўся ў пра-куратуру.

"У адпаведнасці з патрабаваннямі арт. 138 Крымінальна-працэсуальнага кодэкса дзеянні і рашэнні органа, які вядзе крымінальны працэс, могуць быць абскарджаныя ва ўстаноўленым парадку ўдзельнікамі крымінальнага працэсу, а таксама іншымі фізічнымі асобамі, калі праведзеная працэсуальная дзеянні і рашэнні закранаюць іх інтэрэсы", - адказаў пракурор Дмухоўскі.

І тут жа заявіў, што Ашурак па гэтай справе не з'яўляецца асобай, якая "мае права абскардзіць дзеянні і рашэнні Следчага камітэта".

"Дадатковая паведамляю, што 19 сакавіка намеснікам начальніка КПК УСК па Гродзенскай вобласці пастанова аб прыпыненні папярэдняга раследавання па крымінальнай справе па факту забруджвання ракі Дзітва адмененая, вытворчасць па крымінальнай справе адноўлена", - дадаў чыноўнік.

І хоць вінаватых так і не знайшлі, змаганне актыўістаў мела плён. Было выдзелена фінансаванне на частковае вырашэнне праблемы.

Сёння, каб зрабіць замеры хімічнага складу сцёкавых вод, якія паступаюць на ачышчальныя збудаванні горада Ліды, спецыялістам даводзіца браць пробы асабіста. Але зусім хутка такія працэдуры будуць тут праходзіць у аўтаматычным рэжыме. Цяпер рэканструкцыя знаходзіцца ў актыўнай фазе: пабудова з паўекавой гісторыяй мае патрэбу ў ёй ужо даўно. У пытаннях водаачышчэння разбіралася карэспандэнт "Рэспублікі".

Курс на пераўбраенне

Аб'ёмы сцёкавых вод, з якімі сёння штосутачна здольныя справіца ачышчальныя збудаванні вытворчасці вадаправодна-каналізацыйнай гаспадаркі Лідскага ГУП ЖКГ, - гэта максімум 28 000 кубічных метраў. Начальнік гэтай арганізацыі Юры Бярцэвіч распавядае:

- Гэтага катастрафічна мала, бо ў сярэднім аб'ём сцёкавых і іншых вод, якія паступаюць сюды, перавышае 30 000 кубаметраў, а з улікам паводковых і дажджавых вод лічба павялічваецца да 45 000.

Якасны склад паступаючага сцёку ў параўнанні з запраектаваным павялічыўся амаль удвая - усё гэта

не магло не адбіцца на якасці ачысткі. Акрамя таго, як удакладняе інжынер-тэхнолаг Алена Міхнавець, з 2012 года ў краіне ў адпаведнасці з міжнароднымі патрабаваннямі змяніліся нормы па ачыстцы сцёкаў:

- Старая тэхналогіі з гэтымі патрабаваннямі ўжо не спраўляюцца. Але, трэба прызнаць, гэта праблема не толькі Ліды, а ў цэлым са старэлага абсталевання і тэхналогій вадаканалаў краіны.

Каб адпавядзіць патрабаванням, неабходна было падумашь пра мадэрнізацыю і рэканструкцыю. Але дзе ўзяць сродкі на дарагія праекты? Рашэнне, успамінае Юры Бярцэвіч, прыйшло каля пяці гадоў назад.

- Менавіта тады Міністэрства жыллёва-камунальной гаспадаркі прыняло праграму па водным сектары, якая прадугледжвае фінансаванне, у тым ліку за кошт крэдытных крыніц міжнародных фінансавых устаноў. Сістэма водаадвядзення горада Ліды ўключана ў інвестпраграму па водным сектары, фундацію Еўрапейскім банкам рэканструкцыі і развіцця.

Праграма працуе з 2015 года. Што ў планах? Устаноўка новых рапортак, будаўніцтва зліўной станцыі, рэканструкцыя пескаловак, першасных адстойнікаў, аэрятэнкаў з вылучэннем зон нітрыфікацыі і дэнітрыфікацыі, другасных адстойнікаў, будаўніцтва дадатковых аэрятэнкаў і другаснага адстойніка, закупка паветранадзімалак і аўтаматызацыя працэсаў ачысткі сцёкавых вод.

- Але ўсяму гэтыму папярэднічала вялікая падрыхтоўчая праца, - кажа Юры Бярцэвіч. - Ад тэхніка-

эканамічнага абрэгутавання рэканструкцыі, поўнага аналізу сітуацыі да падпісання крэдытных дамоў. На сёння тэхнічны кансультант падрыхтаваў базавы праект, і мы змаглі абвясціць тэндар па выбары генпрадрадчыка на рэканструкцыю. Спадзяёмся вызначыць яго ўжо ў красавіку. Па дарожнай карце рэканструкцыю ачышчальных збудаванняў завершым за тры гады.

Што плануеца змяніць? Першае і самае галоўнае, адзначае Алена Міхнавець, - гэта павелічэнне максімальнай магутнасці збудаванняў да 46 000 кубаметраў, а сярэдняя прадукцыянасць складзе 33 500 кубаметраў.

- Гэтага будзе дастаткова, каб справіцца з любой сітуацыяй. Усе заяўленыя лічбы не выпадковыя: кожная выверана і пралічана, у тым ліку з улікам развіцця горада на перспектыву. Вядома, мы хочам таксама вырашыць праблему з ачысткай вады, улічаваючы патрабаванні па біягенных элементах. Працэсы будуть аўтаматызаваны, і сітуацыю можна будзе адсочваць з манітора кампьютара ў рэжыме онлайн, - кажа Алена Міхнавець.

У доўгатэрміновай перспектыве будзе вырашана праблема і з глеевымі адкладаннямі: плануеца пабудаваць біягазавую ўстаноўку, якая, акрамя таго, дапаможа прадпрыемству ў будучыні зэканоміць на электрычнасці.

Ад лакальнага да глабальнага

Але рэканструкцыяй толькі аднаго прадпрыемства, нават самай лепшай, праблему ачысткі вод не вырашыць, калі да яе не падключыцца аднаго з галоўных забруджвалінікаў - прымесловасць. Но, на сёння толькі ў Лідзе каля 30 адсоткаў сцёкаў належыць прадпрыемствам горада. Больш таго, па словах Алены Міхнавець, вялікая частка гэтых прадпрыемстваў не мае лакальных ачышчальных збудаванняў, а тыя, што ёсць, сучасным патрабаванням бяспекі адпавядаюць мала. Аднак і гэта праблема выходзіць за рамкі аднаго горада.

Да шчасця, ужо сёння ў рэгіёне ўсе прадпрыемствы, якія будуюцца з нуля (гэта палітыка і водаканала, і ў цэлым мясцовых уладаў) павінны мець лакальную ачышчальную магутнасці. Калі гэтага не рабіць, кажуць спецыялісты, выдаткі на ачыстку агульнагарадскіх сцёкаў павялічыцца, а паставленая задача вырашана не будзе.

Аднак відавочна, што будаўніцтва лакальных ачышчальных збудаванняў - пытанне не аднаго дня. Тому, адзначае Юры Бярцэвіч, устаноўлены адпаведныя тэрміны для рашэння гэтай праблемы, і яны адсочваюцца райвыканкамам і ЛГУП ЖКГ.

Такім чынам экалагічная катастрофа на Дзітве і рэканструкцыя ачыстных збудаванняў звязаліся наўпрост. Засталося адно толькі пытанне, за што плацілі штрафы Пантус і Ашурак?

Яраслаў Грынкевіч.

13-я Агульнацыянальная дыктоўка на Лідчыне

У 2020 годзе Лідчына падтрымала традыцію масавага напісання Агульнанацыянальнай дыктоўкі. Дыктоўка пісалася ў рамках акцыі “Беларусь помніць”.

13 лютага на базе Аддзела рамёслаў і традыцыйнай культуры г. Ліды адбылася Агульнанацыянальная дыктоўка для работнікаў культуры (15 устаноў культуры). Колькасць удзельнікаў - 22 чалавекі. Тэкст паводле твора Васіля Быкава "Кар'ер" дыгтавала метадыст па аматарскіх аўяднаннях Струмскіс Ірына Эдмундаўна.

Да дыктоўкі былі падрыхтаваны мастацкія аркушы паперы. На экране высвечваўся партрэт Васіля Быкава і яго выказванне, а таксама выказванне Рыгора Барадуліна: “Голос Васіля Быкава - голос сумлення нацыі, голос часу...” Дыктоўка рушыла.

15 лютага ў 11.00 13-ю Агульнанацыянальную дыктоўку післі ў бібліятэцы в. Мінойты Лідскага раёна. Дыктоўку тут пісалі недзе ў шосты раз. У дыктоўцы сёлета бралі ўдзел жыхары вёскі Мінойты, а таксама старшыня і намеснік старшыні Лідскай гарадской арганізацыі ТБМ Станіслаў Суднік і Сяргей Чарняк. Быў выбраны тэкст з аповесці А. Карпюка “Данута”. Тэкст чытала настаўніца мовы і літаратуры Мінойтаўскай СШ Алена Іосіфаўна Скерсь.

На 10 балаў дыктоўку напісала Галіна Іванаўна Сідарэвіч. Дзяявіці атрымалі Валянціна Уладзіміраўна Станюкевіч, Валянціна Сяргееўна Някрасава і Станіслаў Вацлававіч Суднік. Вельмі добра напісалі і астатнія.

Пакуль ішла дасканалая праверка дыктоўкі перад прысутнымі з невялікім канцэртам выступіў бард Сяргей Чарняк.

На завяршэнне пераможцы дыктоўкі, а таксама і ўсе прысутныя атрымалі падарункі ад Лідскай гарадской арганізацыі ТБМ - кнігі і асбонкі часопіса “Лідскі летапісец”.

15 лютага ў 13.00 пачалася 13-я Агульнанацыянальная дыктоўка ў Бярозаўскім доме культуры. Дыктоўку па тэксле Васіля Быкава “На Чорных лядах” пісалі ў гэты дзень сябры Бярозаўскай арганізацыі ТБМ. Чытаў дыктоўку намеснік старшыні ТБМ, старшыня Лідскай гарадской арганізацыі ТБМ Станіслаў Суднік. У дыктоўцы браў удзел намеснік старшыні Лідскай гарадской арганізацыі ТБМ Сяргей Чарняк, які завяршыў імпрэзу нізкай патрыятычных песен.

Найлепш напісаў старшыня Бярозаўскай гарадской арганізацыі ТБМ Сяргей Дычок, на другім і трэцім месцы адпаведна - Сяргей Пантус і Вітольд Ашурак. Пераможцы, ды і ўсе ўдзельнікі атрымалі падарункі ад ТБМ.

З дыктоўкі ТБМ пачаўся Тыдзень роднай мовы ў Бярозаўцы, які прадугледжваў цэлы шэраг самых розных мерапрыемстваў.

Ужо не першы год у Доме Таўляя Лідскага гісторычна-мастацкага музея стала традыцыйнай пісаць беларускія дыктоўкі, прысвечаныя да Міжнароднага дня роднай мовы. На гэты раз, **19 лютага**, зноў з вялікім задавальненнем прынялі ўдзел у гэтым значным мерапрыемстве ўдзельнікі праекта - гісторычнай гасцёўні “Памяць за сабою пакліч”. Паколькі ўдзельнікі - людзі сталага ўзросту, людзі, якія пабачылі на сваіх вачах страх, голад, холад у гады ваенага ліхалецца,

то і тэкст быў падобраны па іх тэме - урываць з аповесці Аляксея Карпюка "Данута". Тым больш, што ў гэтым годзе творчая інтэлігэнцыя адзначала 100-годдзе з дня нараджэння Аляксея Нічыпаравіча Карпюка. Тэкст чытаў навуковы супрацоўнік Дома Таўляя Алесь Хітрун.

Трэба зазначыць, што нягледзячы на сталы ўзрост удзельнікаў, дыктоўка напісана нядрэнна. Адчуваеца ў іх граматны падыход да мерапрыемства, бы ведаюць, што ў Доме Таўляя павінна гучыць беларуская мова, хоць бы нават у такі значны дзень. Пасля яго напісання прайшла праверка, у выніку чаго былі падведзены вынікі. І так, I месца занялі Букоўская Таццяна Георгіеўна і куратар праекта - гістарычнай гасцёўні "Памяць за сабою пакліч" Каладзяжная Анастасія Аляксандраўна, II месца падзялілі паміж Хейфец Наталля Яўхімаўнай і Малахавай Зінаідай Васільеўнай, а трэцяе адпаведна атрымалі ўсе астатнія ўдзельнікі - Хейфец Лазар Лейвікавіч і Кобец Ніна Ягораўна.

19-га лютага да Міжнароднага дня роднай мовы, курсы беларускай мовы "Мова Нанова" ў Лідзе на сваіх занятках у банкетнай зале кавярні "Тутака" далучыліся да 13-й Агульнанацыянальнай дыктоўкі.

Для напісання Агульнанацыянальнай дыктоўкі Таварыствам беларускай мовы імя Ф. Скарыны былі прапанаваныя на выбар чатыры тэксты. Выбар курсаў "Мова Нанова" ў Лідзе выпаў на тэкст Васіля Быкова "На Чорных лядах".

А распачалі дыктоўку вершам Уладзіміра Караткевіча "Дзе мой край", які цудоўна прачытала выкладчыца курсаў Марыя Ганчар.

Пасля напісання дыктоўкі адбылася презента-

цыя цудоўнай песні Людмілы Краснадубской "Беларусь" у выкананні самой аўтаркі.

Дыктоўку напісалі ўсе на выдатна!

Музычна-паэтычная вечарына "Жывы выток зямлі беларускай", прымеркаваная да Міжнароднага дня роднай мовы прайшла ў малой зале Лідскага палаца культуры **19 лютага**. Вечарына планавалася на 21 лютага, але ўзніклі непераадольныя абставіны ў выглядзе ўрачыстага адкрыцця культурнай сталіцы Беларусі, і імпрэза, якая ладзіцца ўжо пяты год падрад, прайшла на два дні раней.

Вечарыну арганізоўвалі сіламі творчага аб'яднання "Музальянс", Лідскага музычнага каледжа, літаб'яднання "Суквецце". Рэжысёр праграмы - Горгуль Васіль Канстанцінавіч.

Гучалі песні ў выкананні Аліцыі Казак ("Спеў дубраў"), Славаміра Шклёніка (Мой родны кут...), ("Мой край"), Людмілы Краснадубской ("Беларусь"), Вікторыі Кузьмы ("А ў садзе рэчанька"), Анастасіі Круповіч ("А ў Марусі хата на памосце", "Лён, ляночак", "Вішня"), Лізаветы Капцевіч ("Месяц і вішанька"), беларуская народная песня "Дровы" ў выкананні Народнага ансамбля "Вербіца", саліст Іван Мярэўца, песня "Больш табе я не пазваню" ў выкананні музычнага эстраднага калектыва "Талісман", кіраўнік Дзяніс Варановіч.

Лідскія паэты на сцэне заўважаны не былі, а вось паэтэс сабралася цэлае "Суквецце". Са сваімі вершамі, прысвечанымі роднай мове, малой і вялікай радзіме выступалі: Людміла Краснадубская, Вольга Бічэль-Ашмяна, Ганна Рэлікоўская, Станіслава Белагаловая, Ірына Маркевіч, Ала Юшко, Ірына Вашкевіч, Яна Марцэвіч.

Шчырая беларуская атмасфера, разняволеная і ўпэўненая ў сабе людзі, што на сцэне, што ў зале. Кавалачак сапраўднай Беларусі. І гэта толькі Палац культуры горада Ліды. А акрамя таго святочныя імпрэзы прайшли ў Бярозаўцы, у многіх вясковых дамах культуры і бібліятэках.

Так, з мэтай папулярызацыі і падтрымкі беларускай мовы ў Бярозаўскім гарадскім Доме культуры Лідскага раёна адбылася квест-гульня "Размаўляем падбеларуску", да Міжнароднага дня роднай мовы. Удзельнікаў чакала падарожжа па станцыях, на якіх прыходзілася выконваць цікавыя і разнастайныя заданні.

1-е месца заняла каманда СШ № 3 г. Бярозаўкі "Крынічкі".

Шэраг мерапрыемстваў прайшлі ў філіялах ДУК "Лідская раённая бібліятэка імя Янкі Купалы", прымеркаваных да Міжнароднага дня роднай мовы. Акрамя такіх звыклых форм, як літаратурныя вечары, гадзіны роднай мовы, гасцёўні, віктарыны, урокі беларусазнаўства традыцыйным стала правядзенне Агульнанацыянальнай дыктоўкі, якая сёлета прысвечана 75-годдзю Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне. Гэтае мерапрыемства праводзіцца з мэтай папулярызацыі беларускай мовы, шырокага святкавання Міжнароднага дня роднай мовы.

19 лютага падчас гадзіны беларускай мовы "Далучыся да роднай мовы" у філіяле "Дітвянская сельская бібліятэка" прайшла дыктоўка, у якой прымалі ўдзел вучні мясцовай школы розных узростаў. Школьнікам звычна пісаць дыктоўкі, таму ўсе выдатна справіліся з паставленай задачай.

Здаць своеасаблівы "экзамен" на веданне роднай мовы ў Лідскую раённую бібліятэку імя Янкі Купалы **21 лютага** прайшлі самыя актыўныя і адданыя чытачы. Да ўвагі ўдзельнікаў дыктоўкі быў прадстаўлены ўрывак з рамана "Векапомныя дні" М.Ц. Лынь-

кова "Будзем жывы, будзе і эпо". Адразу пасля дыктоўкі ўсе ўдзельнікі мелі магчымасць самастойна праверыць свой тэкст і зрабіць асабістыя высновы, наколькі добра яны валодаюць беларускай мовай. Трэба разумець, што гэта сімвалічная дыктоўка, нешта кшталту флэшмоба. Яго галоўная мэта - паказаць, што табе падабаецца беларусская мова. Такім чынам, дэвіз мерапрыемства - "Я ўдзельнічу, таму што мне падабаецца". І людзі сіпраўды атрымалі задавальненне.

Міжнародны дзень роднай мовы быў адзначаны і ў філіяле "Бярозаўская гарадская бібліятэка". **21 лютага** сябры аматарскага аб'яднання "Суразмоўніца" прынялі ўдзел у 13-й Агульнанацыянальнай дыктоўцы, напісавшы тэкст Васіля Быкава "На Чорных лядах".

Тым жа днём у філіяле "Лідская гарадская бібліятэка № 6 імя В. Таўлай" ладзілася літаратурная гасцёўня "Родная мова - матчына мова, ззяе вясёлкай кожнае слова". Прысутным быў прапанаваны для дыктоўкі тэкст А. Карпюка "Данута", усе з ахвотай і выдатна яго напісалі. Падчас мерапрыемства гучалі вершы і песні на роднай мове. Дадаткам бібліятэкар правяла агляд кніг "Адкрываю... нанова беларускае слова".

21 лютага філіял "Дварышчанская сельская бібліятэка" запрасіў вучняў 5-га класа ДУА "Дварышчанскі вучэбна-педагагічны комплекс дзіцячы сад-садзярднія школа" адзначыць Міжнародны дзень роднай мовы паэтычнай сустэрэчай "І прыгожа лъюцца на прасторы слова беларускай мовы". Свае веды вучні

Стар. 12

прадэманстравалі адгадваючы загадкі, збіраючы прыказкі і напісаўшы дыктоўку, якую прапанавала настаўніца беларускай мовы І.Л. Шостак.

Апошнімі ўдзел у дыктоўцы прынялі чытачы філіяла "Лідская гарадская бібліятэка № 3", дзе ў рамках гадзіны роднай мовы "І прыгожа льецца па прасторы слова беларускай мовы" **22 лютага** прайшла дыктоўка. Тут тэкст з аповесці А. Карпюка "Данута" пісалі ў асноўным сябры лідскіх арганізацый ТБМ. Чытала А.Я. Папковіч.

Прайшлі мерапрэемствы і ў іншых бібліятэчных філіялах раёна. Да прыкладу:

20 лютага ў рамках дзіцячага клуба "Буслік" філіяла "Лідская гарадская бібліятэка № 2" прайшла пазнавальнная сцяжынка "Чаму зінкаюць слова?", прымеркаваная да Міжнароднага дня роднай мовы.

Да Міжнароднага дня роднай мовы **20 лютага** прайшла літаратурная вечарына "Роднаму слову прызнанне ў любові" ў філіяле "Тарноўская сельская бібліятэка".

21 лютага філіял "Лідская гарадская дзіцячая бібліятэка" запрасіў навучэнцаў ЗА класа ДУА "Сярэдняя школа № 8 г. Ліды" на літаратурную палітру "Беларускае роднае слова, ты на крылах бусліных ляціш", прысвечаную Міжнароднаму дню роднай мовы.

21 лютага да Міжнароднага дня роднай мовы ў філіяле "Лідская гарадская бібліятэка №1" адбыўся паэтычны вянок па творах беларускіх паэтаў "У мовы роднай - роднае карэнне", і так па ўсіх філіялах.

З 13 па 23 лютага ў лідскіх установах аддукацыі

Лідскі Летапісец № 1 (89)

ішла Дэкада роднай мовы. Яна была напоўнена масай самых розных мерапрэемстваў, ключавым з якіх была 13-я Агульнанацыянальная дыктоўка.

Як і летась, асноўнай ударнай сілай дыктоўкі сталі лідскія школьнікі. Дыктоўку пісалі ўсе 34 установы агульнай сярэдняй аддукацыі Лідскага раёна.

Сёлета ў лідскіх школах пісалі дзве дыктоўкі: вучні пісалі лідскую дыктоўку, пропанаваную Лідскім райвыканкамам, а настаўнікі, бацькі і іншыя прадстаўнікі грамадскасасці пісалі гарадзенскую дыктоўку, пропанаванную Гарадзенскім абласным упраўленнем аддукацыі. Абедзве дыктоўкі былі прымеркаваны да 75-годдзя перамогі савецкага народа ў Вялікай Айчыннай вайне.

Дыктоўку пісалі 7926 вучняў, што некалькі менш, чым летась. З-за гэтага памяняліся лідары сярод школ:

СШ № 12 - 723 чал.

СШ № 15 - 663 чал.

СШ № 1 - 561 чал.

СШ № 8 - 522 чал.

СШ № 9 - 499 чал.

СШ № 6 - 457 чал...

Бярозаўская СШ № 3 - 342 чал. і г.д. на памяшаннне.

Сярод сельскіх школ:

Першамайская СШ - 145 чал.

Дзітвянская СШ - 115 чал.

Ёдкаўская СШ - 105 чал. і г.д.

Гарадзенскую дыктоўку пісалі:

настаўнікі - 425 чал.

бацькі - 180 чал.

іншыя прастаўнікі грамадскасці - 47 чал.

Разам - 652 чалавекі.

Усяго ўдзельнікаў 13-й Агульнанацыянальнай дыктоўкі ў лідскіх школах - **8578 чалавекі**.

Безумоўным станоўчым момантам сёлетняй дыктоўкі стаў масавы ўдзел у ёй настаўнікаў, тэхнічных работнікаў школ і бацькоў.

Міжнародны дзень роднай мовы традыцыйна адзначаецца ва ўсіх установах дашкольнага выхавання Лідскага раёна. Сёлета ўрачыстыя мерапрыемствы праішлі ва ўсіх 50 дзіцячых садках (з улікам і тых, якія ўваходзяць у школьнікі комплексы).

Палітыка ўдзельнікаў тут вельмі проблематычна, але гэта недзе 1500 - 2000 чалавек.

На здымках, узятых з сайта д/с № 24, відно, што дашкольныя ўстановы Лідчыны рыхтуюцца да Дня роднай мовы грунтоўна, нават нацыянальныя строі маюць.

У Лідскім каледжы ГрДУ імя Янкі Купалы добрая традыцыя стала святкаванне Дня роднай мовы. Сёлета да гэтай даты быў падрыхтаваны шэраг мерапрыемстваў.

21 лютага пачаўся яскрава - відэапрэзентацыяй і фотавернісажам, арганізаваным у педагогічным корпусе каледжа. Шмат цікаўных сабрала гульні сярод першых курсаў гуманітарнага аддзялення "Размаяўлем па-беларуску". Багата ўражанняў пакінула экспкурсія навучэнцаў у Цэнтр рамесстваў і традыцыйнай культуры, дзе яны змаглі дакрануцца да скарбаў народнай творчасці і стаць удзельнікамі майстра-класа па ткацтве. А вось бадай самай масавай і папулярнай па традыцыі стала акцыя "Гавары са мной па-беларуску" і ўсеагульная дыктоўка, прысвечаная 75-годдзю Вялікай Перамогі, якую пісалі 233 навучэнцы каледжа 1- 4 курсаў усіх спецыяльнасцей.

Сёлета свой 80-гадовы юбілей адзначае Гарадзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы. З нагоды слаўнай даты навучэнцы і выкладчыкі прынялі ўдзел у акцыі "Знайдзі сябе з намі": 25 чалавек пісалі дыктоўку "Пад зоркай Купалы".

Дзень роднай мовы праходзіць у каледжы ўжо не першы год і нязменна ахоплівае нямана цікаўных і неабыкавых да роднага слова навучэнцаў і выкладчыкаў. Далучэнне да роднага слова, літаратуры, культуры гарантавана стварае святочны настрой і пакідае шмат прыемных уражанняў, а самае галоўнае - папулярызуе наша роднае слова.

Стар. 14

Сёлета да Агульнанацыяльной дыктоўкі да-
лучыўся Лідскі музычны каледж. Пісалі 104 чалавекі.

Лідскі музычны каледж таксама прыняў самы
актыўны ўдзел у падрыхтоўцы і правядзенні канцэрту
да Дня роднай мовы ў Лідскім палацы культуры.

У рамках акцыі "Беларусь помніць" **20 лютага** 2020 года ў Лідскім політэхнічным ліцэі праведзена Гарадзенская абласная дыктоўка па тэксце, прысвяченым 75-годдзю Перамогі савецкага народа ў Вялікай Айчыннай вайне.

75 навучэнцаў удзельнічалі ў напісанні дыктоўкі. Абсалютны пераможца - Бранцэвіч Аляксандар, гр. 376. Хочацца адзначыць дыктоўкі Сыманюка Максіма, гр. 375; Мікуця Дзяніса, гр. 376; Куліковай Аляксандры, гр. 377; Волахава Ілы, гр. 372; Пыпеця Віталія, гр. 373.

Пасля дыктоўкі адбылася сустрэча з намеснікам старшыні Лідскай гарадской арганізацыі ТБМ бардам С. Чарняком "А мова гучыць...".

13-я Агульнанацыянальная дыктоўка прыйшла ў Лідскім дзяржаўным прафесійным ліцэі меліярацыйнага будаўніцтва.

Пісалі дыктоўку 24 чалавекі спецыяльнасці "Грамадскае харчаванне". Чытала выкладчыца беларускай мовы і літаратуры Вольга Мар'янаўна Вашкевіч.

Па выніках дыктоўкі:

10 балаў - 1 чалавек;

9 балаў - 1;

8 балаў - 3;

7 балаў - 2;

6 балаў - 6.

Лідскі Летапісец № 1 (89)

Трэба думаць, што закончыўши ліцэй, гэтыя маладыя спецыялісты, якія так паспяхова пішуць дыктоўкі, не будуць упадаць у ступар, калі ў іх папросіць рамонкавую гарбату ці якую іншую звычную беларускую сіру.

21 лютага ў Нёманскім дзяржаўным прафесійным ліцэі г. Бярозаўкі Лідскага раёна таксама адзначылі Міжнародны дзень роднай мовы.

Беларусам многія народы могуць пайздро-
сці: у спадчыну нам засталася па-сапраўднаму
унікальная мова. Таму і тут не маглі застасці ўбаку і
правялі мерапрыемства "Гучы, наша родная мова,
часцей". Удзел у мерапрыемстве прынялі ўсе навучэн-
цы ліцэя.

У ходзе мерапрыемства:

- была выпушчана насценгазета "Родная мова";
- складалі вершы, прысвечаныя роднай мове;
- пісалі сачыненні - разважанні "Што нам
неабходна зрабіць, каб мова гучала часцей".

Абсалютная большасць кіраўнікоў першасных суполак БРСМ Лідскага раёна далажыла аб правядзенні або ўдзеле ў 13-й Агульнанацыянальной дыктоўкі. У навучальных установах суполкі БРСМ пісалі дыктоўкі ў агульной плыні, а вось на прадпрыемствах арганізоўвалі мерапрыемства самастойна.

Сёлета мы маем абсолютна іншую пастаноўку справы. Калі пазалетася і летась у Лідзе дыктоўкі пісалі па 2-3 суполкі БРСМ, то зараз - 120. І гэта вялікая падтрымка для справы беларускай мовы.

22-га лютага да Міжнароднага дня роднай мовы ў Лідзе адбыўся штогадовы квэст ад платформы падтрымкі жывой беларускай мовы Say.by. Згуляць у квэст маглі ўсе ахвочыя без узроставых амежаванняў.

Каб прайсці квэст трэба было абысці тры ла-
кацыі: адшукаць QR коды ў кафэ хуткага харчавання
"Тутака", у кавярні "Добрая кава" і кафэ "Тамака".
Усяго было 13 пытанняў, і за кожны правільны адказ
удзельнікі раскрывалі сімвал зачараванай фразы
квэсту. Прайшоўши паспяхова ўсе выпрабаванні
можна было атрымаць - "Я (люблю) РОДНУЮ
МОВУ".

У пытаннях трэба было: адгадаць беларускія

загадкі; пакуль гучыць урывак песні беларускай выка-
наўцы Palina - "Як ты" або ўрывак з перакладзенага
фільма "Вядзьмар" студыяй дыктарскага агучвання па-
беларуску Gavarap.by адшукаць ў прапанаваных
тэкстах слова, якія не супадаюць з арыгіналам. Напі-
саць правільна пад дыктоўку знакамітыя цытаты і
шмат інш.

Квэст доўжыўся ўесь дзень і пад заканчэнне
працоўнага часу кафэ "Тутака" ў 0:00 быў завершаны.

Падсумаваўшы вынікі былі вызначаны 8 па-
спяховых удзельнікаў сярод якіх былі вылучаны
прызёры 1-га, 2-га і 3-га месца, якія справіліся пер-
шымі:

1. Ксенія;
2. Валерый;
3. Дар'я;
4. Антон;
5. Дзіяна;
6. Зміцер;
7. Вікторыя;
8. Антон.

23-га лютага ў банкетнай зале кафэ хуткага
харчавання "Тутака" адбылося ўрачыстае ўзнагарод-
джанне. Кіраўнік платформы Say.by Аляксандар Ша-
стаковіч прывітаў усіх пераможцаў квэсту з Міжнаро-
дным днём роднай мовы і выдатна завершаным квэ-
стам. Усе паспяховыя ўдзельнікі атрымалі арыгіналь-
ныя прызы ад платформы Say.by. А заняўшыя 1-е, 2-е і
3-е месцы ў дадатак атрымалі грашовыя сэргыфікаты
ад "Тутака" па 10 рублёў, "Добрай кавы" па 5 рублёў і
"Тамака" па 10 рублёў.

Агульныя вынікі

13-й Агульнанацыянальны дыктоўкі і

Дня роднай мовы на Лідчыне

Міжнародны дзень роднай мовы - нагода для
носьбітага любой мовы яшчэ раз задумацца аб лёссе той
адзінай, якую мы завём роднай, якую чуем упершыню
з матчыных вуснаў, на якой размаўлялі нашыя продкі.
А дыктоўка дае магчымасць праверыць уласную пісь-
меннасць, садзейнічае развіццю патрыятызму, павагі
да роднай культуры.

У пяты раз Лідчына масава пісала Агульнана-
цыянальную дыктоўку. Сёлета яна складалася як бы з
четырох частак:

- дыктоўка Гарадзенскага аблвыканкама;
- дыктоўка Лідскага райвыканкама;
- дыктоўка Гарадзенскага ўніверсітета імя Я.

Купалы;

- дыктоўка ТБМ.
- Але ўсё гэта - тое самае.
Лідскія школы далі 8578 удзельнікаў дыктоўкі.
Два лідскія каледжы далі 362 удзельнікі.
Два прафесійныя ліцэі далі 99 чалавек.
Клубы - 22 чалавекі.
Бібліятэкі - 70 чалавек.
Музей - 6 чалавек.
“Мова нанова” - 15 чалавек.
Бярозаўскае ТБМ - 8 чалавек.
Разам атрымалася 9160 чалавек.

Сюды трэба дадаць удзельнікаў дыктоўак з
прадпрыемстваў. Такім чынам можам гаварыць недзе
пра **9200** удзельнікаў 13-й Агульнанацыянальной
дыктоўкі на Лідчыне. У прынцыпе Лідчына захавала
пазіцыі.

Што тычыцца Дня роднай мовы наогул, то тут
таксама пазіцыі не стражаны. Свята адзначалася ў 50
дзіцячых садках, быў канцэрт у Палацы культуры, быў
квэст, прайшлі мерапрыемствы ў Бярозаўцы і на
вёсках. Усяго ж мерапрыемствы да Дня роднай мовы
ахапілі на Лідчыне каля 20 населеных пунктіў.

Сёлета 21 лютага Ліда акрамя ўсяго ўрачыста
приняла тытул культурнай сталіцы Беларусі.

Сёлета пад Дзень роднай мовы ўрачыста быў
абвешчаны 4-ты конкурс “Дарослыя дзецям” імя Веры
Навіцкай.

Дзень роднай мовы прайшоў. Для многіх ён
адразу забыўся, але для сяброў ТБМ павінен быць у
памяці, бо гэты дзень ёсьць індыкатар, што нічога не
стражана, што мы ўсё адродзім і вернем.

Паводле “Нашага слова”.

У Дзень роднай мовы Ліда ўрачыста стала культурнай сталіцай Беларусі

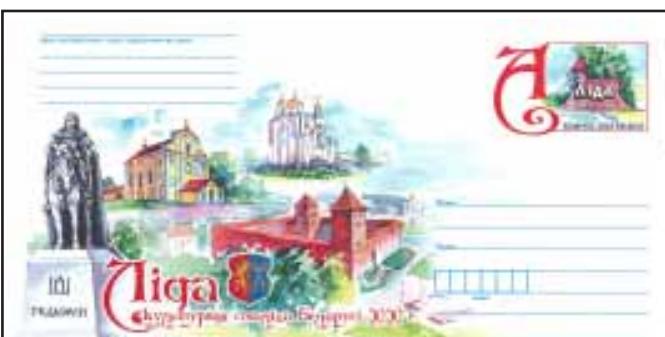
Урачысты канцэрт на сцэне Палаца культуры ў Лідзе даў старт рэспубліканскай акцыі "Культурная сталіца Беларусі - 2020". У час канцэрту былі прадстаўлены розныя эпізоды гісторыі горада. Урачыстай праграме папярэднічала выстаўка культурных асаблівасцей і дасягненняў Ліды. Яна аб'яднала мінулае і сучаснае горада, прapanаваўшы гасцям інтэрактыўнае падарожжа па адной з яго найстарэйшых вуліц. Таксама да свята быў выпушчаны канверт з арыгінальнай маркай "Ліда - культурная сталіца Беларусі - 2020", на якім паказаны выдатныя мясціны горада. Сёння, 21 лютага, адбылося памятнае гашэнне маркі спецыяльным тэматычным штэмпелем. Ліда стала 11-м горадам, які атрымаў прэстыжны статус.

- Было некалькі прэтэндэнтаў на званне культурнай сталіцы. Але Ліда прэзентавала найбольш цікавую праграму, высокая была зацікаўленасць у тым, каб правесці акцыю, з боку мясцовых і абласных уладаў, - адзначыла ў час цырымоніі адкрыція акцыі першы намеснік міністра культуры Наталля Карчэўская. - Ліда сёння ўваходзіць у базавую зону, але вельмі важна, каб культурная сталіца стала прывабнай і для айчынных туристаў.

Наталля Карчэўская ўручыла старшыні Лідскага райвыканкама Сяргею Ложачніку сімвал акцыі і сертыфікат "Ліда - культурная сталіца Беларусі - 2020".

- Гэта ганаровы і вельмі адказны статус. Каляндар культурных падзеі на гэты год насычаны. Мы імкнуліся, каб кожнае мерапрыемства было перш за ёсё цікавае гараджанам і гасцям горада, - расказаў на добрай беларускай мове Сяргей Ложачнік.

Ён падкрэсліў: у гэтым годзе ў Лідзе запланавана больш за 3 тыс. мерапрыемстваў міжнароднага, рэспубліканскага і мясцовага маштабаў. Графік вялікіх сцэн Ліды распісаны да лістапада. Канцэрты, выстаўкі, майстар-класы, пленэры асабліва ў ўёлы час года будуть праходзіць практычна пастаянна. Сярод самых яркіх падзеі - фінальны тур нацыянальнага адбору на

міжнародныя конкурсы "Славянскага базару ў Віцебску", а таксама традыцыйныя спаборніцтвы юных выканаўцаў, якія сталі адным з культурных брэндаў раёна. З траўня па верасень будзе працаўца культурна-турыстычны праект "Замкавы гасцінец". Кожную суботу і нядзелью тэрыторыя вакол Лідскага замка будзе ператварацца ў святочную пляцоўку з рамеснымі радамі, майстар-класамі, канцэртамі, гульнямі, тэатральнымі выступленнямі. Дарэчы, у гэтым годзе плануецца адкрыццё абноўленай паўднёва-заходняй вежы замка, дзе з'явіцца і новая музейная экспазіція. Вежа названа імем Гедыміна. У верасні традыцыйна Ліда збярэ дзясяткі тысяч гасцей на Дзень горада, фестываль хмелю, соладу і вады з маштабным опэн-эйрам,

а таксама відовішчны рыцарскі турнір. У гэтым годзе акрамя байк-злёту Ліда прыме і незвычайны аўтрафестываль. Запланавана і міжнародная выстаўка "Арт-Экспа" з удзелам прадстаўнікоў краін СНД.

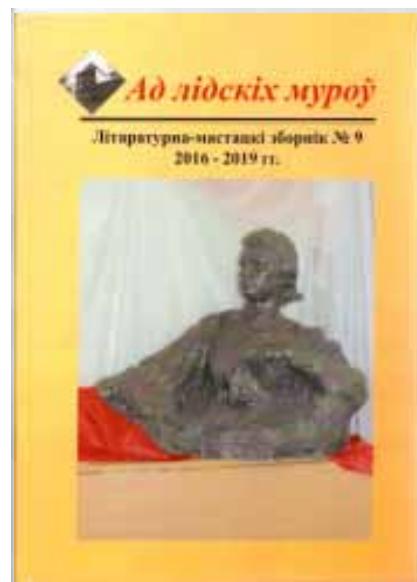
Тэма Дня роднай мовы загучала на імпрэзе ад самага пачатку, ад передачы эстафеты Пінскам. Далей уся праграма ішла ў асноўным па-беларуску. Асобныя расейскамоўныя нумары ў выглядзе выступленняў некаторых чыноўнікаў і рэдкіх песень успрымаліся прысутнымі як дзікія і чужынскія.

belta.by, Радыё Рацыя.

КРОНІКА ЛІДЫ

У студзені з Лідской друкарні выйшаў найлепшы літаратурны зборнік Лідчыны ўсіх часоў “Ад лідскіх муроў” № 9. 434 ст. 150 ас.

17 студзеня ўраджэнка Ліды Вольга
Вронская атрымала званне “Заслужаны
артыст Рэспублікі Беларусь”

18 студзеня лідзянка Вікторыя Цеста
ўзнагароджана “Ордэнам Маці”

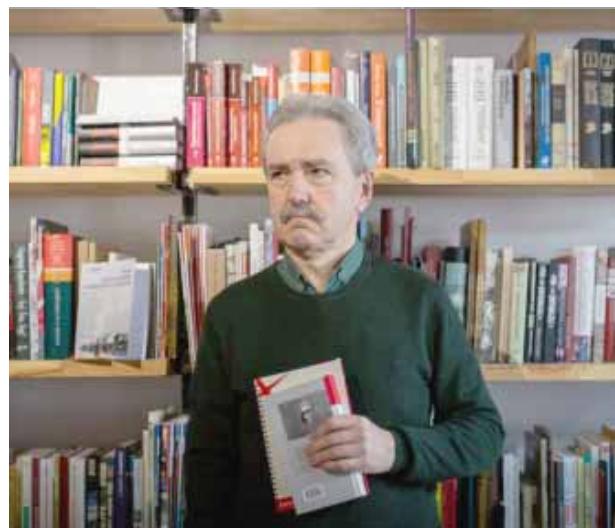
15 лютага падчас адкрыцця Страньцоўскага фэсту прайшла 17-я цырымонія ўзнагароджання прэміяй "Залаты апостраф" за найлепшую публікацыю ў часопісе "Дзеяслоў".

"Залаты апостраф" у намінацыі "Дэбют": Кацярына Янчэўская. "Белае шматкроп'е". Вершы. № 101.

У лютым у выдавецтве ЮрСаПрынт (г. Гародня) выйшла кніга Леаніда Лаўрэша "Шпацыры па старой Лідзе", А-4, 340 ст. 90 ас.

У лютым ў серыі "Бібліятэка Свабоды XXI стагоддзя" выйшла кніга Сяргея Астраўцова "Спадар Свабода" пра журналіста, рэдактара і палітыка Ігара Герменчука.

*Сяргей Астраўцоў на прэзентацыі кнігі
"Спадар Свабода" ў Гародні, 7 сакавіка
2020 г.*

Лідскія юбіляры 2020 года

Браніслаў Друцкі-Падбярэскі Да 130-тых угодкаў з дня нараджэння

*Крычэў я гучна аб свабодзе,
Урад чародны ганіць смеў...
Аб бедным сумаваў Народзе -
І... на Лукішках пасядзеў...¹*

Пра беларускага літаратара, філолага і палітыка Браніслава² Друцкага-Падбярэскага інфармацыі не шмат. У асноўным гэта кароткія біяграмы ў розных выданнях пра Захаднюю Беларусь. У 2007 г. Арсень Ліс падсумаваў усё вядомае на той час пра гэтага чалавека ў сваім артыкуле, надрукаваным у "Краязнаўчай газэце"³. За гэты час нашы веды пра беларускую гісторыю пашырыліся, і я паспрабую трохі больш распавесці пра гэтага чалавека.

Са звестак, падаваных Браніславам Друцкім-Падбярэскім пра самога сябе, вядома, што ён нарадзіўся 6 студзеня 1890 г. у вёсцы Белая Поляцкага павета⁴. Насамрэч ён быў Сігізмундам Кіпрыянавічам Падбярэскім, паходзіў са шляхты Вілкамірскага павета і жыў у мястэчку Свянцяны⁵. Потым, каб падкрэсліць шляхецкае паходжанне, ён далучыў да свайго прозвішча прыстаўку Друцкі, і таму "Браніслаў Друцкі-Падбярэскі" - гэта пазнейшае імя ці псеўданім.

Цікавы выбар менавіта гэткага імя ці псеўданіма, бо насамрэч у той час існаваў сапраўдны князь Браніслаў Кіпрыянавіч Друцкі-Падбярэскі (1884 - ?) герба Газдава, сын Кіпрыяна (Цыпрыяна), які ўзяў шлюб з Юзэфай Корсак (1885 - ?), і ў 1905 г. у іх нарадзіўся сын Юзаф Друцкі-Падбярэскі⁶.

Думаю, карэктна будзе выказаць здагадку, што наш Сігізмунд Кіпрыянавіч Падбярэскі - пазашлюбны сын князя Кіпрыяна і зводны брат Браніслава Кіпрыянавіча Друцкага-Падбярэскага, які не перажыў бурлівія часы рэвалюцыі. А пасля яго смерці,магчыма, з дазволу бацькі, імя Браніслава ўзяў Сігізмунд Кіпры-

янавіч Падбярэскі - беларускі палітык і філолаг.

У 1915 г. Падбярэскі, ратуючыся ад наступаўшых немцаў, пераехаў у Менск, дзе працаваў у земскім саюзе⁷. У жніўні 1917 г. у Петраградзе пабраўся шлюбам з Аленаі Гурскай⁸.

У 1920 г. прыехаў у Польшу і спярша жыў у Варшаве. З ліпеня 1920 г. пасяліўся ў Наваградку⁹, дзе ў 1922 г. ўзначаліў выбарчы камітэт. Менавіта як старшыню камітэта падчас выбараў 1922 г. яго ў мемуарах узгадвае Васіль Рагуля: "Назаўтра мы сабраліся ў кабінэце старшыні наваградзкага камітэту - адваката Друцкага-Падбярэскага"¹⁰. Калі ў Наваградак з Вільні прыязжалі беларускія палітыкі, дык Падбярэскі прымаў іх і ладзіў сустрэчы з насельніцтвам¹¹.

Вядома, што і сам Падбярэскі падчас выбараў у Польскі Сейм у 1922 г. быў кандыдатам па Наваградскай акрузе ад спісу № 16. Пасля паразы на выбарах пераехаў у Вільню і спрабаваў заняцця адвакацкай практыкай, але не атрымаў дазволу ад уладаў. Нейкі час працаваў сакратаром пры беларускім пасольскім клубе і юрыстконсультам газеты "Наш сцяг". Магчыма, быў сябрам Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцынераў. Паводле данясення дэфензівы: "Чалавек разумны і вядомы як адзін з адукаваных беларусаў"¹².

На пачатку 1920-х гг. быў сябрам Віленскага Беларускага нацыянальнага камітэта (да 1926 г. камітэт меў назыву "Часовая беларуская рада" - ЧБР)¹³.

У чэрвені 1925 г. беларускі пасол польскага Сейма Аўсянік вёў перамовы з дзеячам ЧБР Падбярэскім, каб той выступіў супраць лідара беларускіх палаанафілаў Паўлюкевіча і пераехаў жыць у Гародню (у Гародні планавалася ўтварыць адзін з цэнтраў беларускага руху, распачаць выданне беларускай газеты і інш.). Разам з Друцкім-Падбярэскім у пера-

¹ Друцкі-Падбярэскі Б. Байкі. Гумар. Сатыра. Вільня, 1928. С. 51.

² У гісторычнай літаратуры яго калі-нікалі чамусці называюць Баляславам.

³ Гл: Ліс А. І ён шмат мог і жадаў // Краязнаўчая газета. 2007. № 18.

⁴ Lietuvos centrinis valstybės archyvas (далей - LCVA). F. 53. Ap. 23. B. 597. L. 67.

⁵ LCVA. F. 53. Ap. 23. B. 597. L. 70.

⁶ <http://genealogia.grocholski.pl/gd/osoba.php?id=066969>

⁷ LCVA. F. 53. Ap. 23. B. 597. L. 89.

⁸ Там жа. L. 70.

⁹ Там жа. L. 89.

¹⁰ http://pawet.net/library/history/bel_history/_memoirs/035/Ragulya_Vasili_Uspaminy.html

¹¹ Ліс А. І ён шмат мог і жадаў.

¹² LCVA. F. 53. Ap. 23. B. 597. L. 76.

¹³ Кароткі нарыс беларускага пытання. Мінск, 2008. С. 298.

мовах таксама прымалі ўдзел М. Касцевіч (Макар Краўцоў) і У. Більдзюковіч - асобы, набліжаныя да ЧБР. Усе гэтыя дзеячы выказвалі незадаволенасць сама-ўладнымі паводзінамі Паўлюковіча, які самастойна распарааджаўся фінансамі арганізацыі і не выплачваў грошай сваім супрацоўнікам. Нягледзячы на гэта, 18 чэрвеня 1925 г. на паседжанні ЧБР супраць Паўлюковіча выступілі толькі Касцевіч і Друцкі-Падбярэскі. Як паведамляла паліцыя, Паўлюковіч, адчуваючы, "што над яго галавой збіраеца бура", папярэдне ўмацаваў свае пазіцыі ў арганізацыі¹⁴.

У траўні 1926 г. Падбярэскі збіраў подпісы выбаршчыкаў у Беларускі пасольскі клуб з патрабаваннем абрання маршала Пілсудскага презідэнтам Польшчы. Пілсудскі толькі што арганізаваў так званы "травеніцкі пераварот" і меў вялікія сімпатыі з боку нацыянальных меншасцяў і левых партый. Падбярэскі правёў 15 сходаў - амаль на кожным сходзе прымаліся рэзалюцыі "ад імя беларускага народа" ў падтрымку травеніцкага перавароту і складаліся тэлеграмы да беларускіх дэпутатаў з патрабаваннем аддаць свой голас за Пілсудскага падчас презідэнцкіх выбараў¹⁵. Дзякуючы гэтай кампаніі, былі высланы тэлеграмы ад 140 беларускіх вёсак.

У жніўні 1926 г. лідар беларускіх паланафілаў А. Паўлюковіч разам з Падбярэскім, Ф. Аляхновічам і іншымі палітыкамі звярнуўся да ўладаў па дазвол на адкрыццё гэтак званага "Беларускага клуба", які мог бы за кошт камерцыйнай дзейнасці прыносіць прыбыток на выданне газеты. Але пасля рэгістрацыі ўладамі статута арганізацыі сам Паўлюковіч не быў абраны ва ўправу клуба¹⁶.

Падчас выбараў у Сейм 1928 г. ад спісу паланафілаў № 37 па Лідской акрузе на першых месцах знаходзіліся М. Іванкевіч і Б. Друцкі-Падбярэскі. Але паланафілы прайгралі выбары, узяўшы ў Лідской

акрузе толькі 826 галасоў¹⁷.

У 1920-х гг. Падбярэскі друкаваўся ў часопісах "Беларуская культура", "Беларускі радны", "Беларуская хата", газетах "Беларускае слова", "Беларускі дзень"¹⁸ - газетах паланафільскай арыентацыі.

Тады ж ён выдаў шэраг кніг: "Байкі", (24 стар. 1926, друкарня "Nowoczesna"), "Пернік": проза; (10 стар., 1000 ас. 1927, друкарня Баеўскага), "Байкі, гумар, сатыра", (64 стар., 1000 ас. 1928, друкарня Клецкіна). Выдатны аналіз літаратурнай творчасці Падбярэскага як байкістца зрабіў філолаг Уладзімір Каяла¹⁹. У 1937 г. выйшла польскамоўная кніга "Kresowe migawki sadowe : sceny i obrazki z sali sadowej na kresach"²⁰.

Пэўна, галоўнай працай Падбярэскага стаў "Падручны беларуска-польскі слоўнік", (324 стар. 1929, друкарня Клецкіна). Слоўнік быў адредагаваны прафесійным філолагам В. Грышкевічам. Арсень Ліс заўважыў, што абодва суаўтары - укладальнік і навуковы рэдактар - засведчылі добрае веданне беларускай мовы і знаходзілі адэкватныя семантычныя эквіваленты на польскай мове²¹.

Для мяне ж самым цікавым з'яўляецца тое, што Падбярэскі займаўся краязнаўчым апісаннем Лідчыны, пра што паведаміў Леанід Маракоў²². На жаль, краязнаўчыя тэксты яго пакуль не знайдзены.

Падбярэскі быў арыштаваны органамі НКВД восенню 1939 г. у рэдакцыі газеты "Вілейская праўда", куды зайшоў па літаратурных справах. Засведчыў гэты факт журналіст Вульф Сосенскі. Далейшы лёс гэтага чалавека невядомы²³.

Аўтар выказвае вялікую падзяку выдатным беларускім гісторыкам Андрэю Чарнякевічу і Алесяю Горнаму, без якіх гэты артыкул не мог бы з'явіцца.

Леанід Лаўрэзі.

¹⁴ Горны А. С. "Місія Аўсяніка": да пытання аб палітычнай барацьбе паміж Беларускім пасольскім клубам і Часовай беларускай радай у Заходній Беларусі міжваеннага перыяду // VIII Машэровскія чтения: матэериалы міжнароднай научно-практической конферэнцыі студэнтаў, аспірантаў і мадыных ученых, Віцебск, 16-17 кастрычніка 2014 г. Віцебск, 2014. С. 91.

¹⁵ Горны А. С. Беларускія паланафілы і майскі пераварот у Польшчы 1926 года // Беларусь у XIX-XXI стагоддзях: праблемы этнакультурнага і нацыянальна-дзяржаўнага развіцця: зб. навук. арт. Гомель, 2013. С. 123.

¹⁶ Чарнякевіч Андрэй. Беларускія паланафілы і Грамада. 1925 - пачатак 1927 г. // Гістарычны альманах. Т. 12. 2006. С. 76-77.

¹⁷ Горны А. С. Удзел беларускіх паланафілаў у польскіх парламенцкіх выбарах у 1928 г. // Шлях да ўзаемнасці = Droga ku wzajemnosci : матэрыялы XX міжнар. навук. канф. (Гродна, 23-24 кастрычніка 2014 г.). Мінск, 2015. С. 255.

¹⁸ Кароткі нарыс беларускага пытання. С. 298.

¹⁹ Гл: Каяла Уладзімір. Б. Друцкі-Падбярэскі як пісьменнік-сатырык // Творчасць Элізы Ажэшкі і беларуская культура: Зб. навук. прац пад рэд. С. П. Мусіенкі. Гродна, 2002. С. 213-220.

²⁰ Drucki-Podbereski B. Kresowe migawki sadowe : sceny i obrazki z sali sadowej na kresach. Z. 1. Wilno, 1937.

²¹ Ліс А. І ён шмат мог і жадаў.

²² Маракоў Леанід. Рэпрэсаваныя літаратары, навукоўцы, работнікі асветы, грамадскія і культурныя дзеячы Беларусі, 1794-1991. Энцыклапедычны даведнік. Т. 1. Мінск, 2003. С. 322-333.

²³ Там жа.

Леанід Лаўрэш

Зноў пра святароў і царкву ў Малым Мажэйкаве

У гэтым артыкуле падаю новую інфармацыю пра святароў Маламажэйкаўскай царквы Паўла Сцепуржынскага і Льва Савіцкага. Калі пра Сцепуржынскага ў сваіх папярэдніх матэрыялах я толькі ўзгадваў, дык пра Льва Савіцкага пісаў дастаткова падрабязна.

Таксама ў артыкуле падающа новыя матэрыялы пра саму царкву.

Міхал Сцепуржынскі.

У Паўла Сцепуржынскага, які з 1795 па 1817 гг. служыў адміністраторам Радзівонішской царквы, у Радзівонішках нарадзіўся сын Міхал, які адносіўся да тых прадстаўнікоў "новаправаслаўнага" духавенства (былых уніятаў), якія гэтак і не знайшли сябе ў новай сістэме.

Міхал Сцепуржынскі нарадзіўся ў 1796 г. Свецкім навукам з 1812 па 1819 г. навучаўся ў Шчучынскай гімназічнай павятовай вучэльні, дзе скончыў 4 класы з "пахвальнym пасведчаннем". Духоўныя навукі вывучаў у 1820-1821 гг. у Жыровічах. У духоўнае званне ўступіў і быў высвечаны ў святары грэка-каталіцкім біскупам Адрыянам Галаўнём у Вільні і 24 чэрвеня 1822 г. накіраваны ў Радзівонішскую Свята-Ганненскую царкву вікарьем да свайго бацькі, святара Паўла Сцепуржынскага. У tym жа годзе малады святар ажаніўся з Ганнай¹, дачкой Маламажэйкаўскага святара Яна Плаўскага і быў пераведзены ў Маламажэйкаўскую царкву: "паступіў у прычт да свайго цесца святара Іаана Плаўскага"². З 1831 па 1837 гг. служыў тут адміністраторам царквы, гэта значыць, цесць стаў вікарьем у свайго зяця.

З кліравых ведамасцей 1844 г. даведваемся, што святар Іван Дзям'янавіч Плаўскі, сын святара, першапачатковым навукам навучаўся ў свецкай павятовай Наваградской вучэльні з 1800 г. Закончыў курс і ў 1804 г. паступіў Берасцейскую Літоўскую семінарию Пасля заканчэння курса навук высвечаны ў святары мітра-палітам Булгакам у Наваградку ў 1805 г., а ў 1810 г. прызначаны парахам Маламажэйкаўской царквы. У

1842 г. прызначаны духоўнікам Лідскага дабрачыння³.

У Малым Мажэйкаве малады святар "перабудаваў старыя пабудовы плябаніі і пабудаваў некаторыя новыя ..."⁴. У цесца "Сцепуржынскі застаў стары жылы дом, два хлявы і старыя гаспадарчыя пабудовы - маёмы Плаўскага, старыя пабудовы за некалькі гадоў ... Сцепуржынскі перабудаваў ..."⁵. З-за гэтага паміж зяцем і цесцем сапсоваліся адносіны і з'явіліся маёмынныя праблемы, але аналізаваць спрэчкі цесца з зяцем і учытвацца ў дзесяткі старонак рукапіснага тексту ў архіве, мне было не цікава.

У 1837 г. епіскап Антон Зубко разам з дэканам Брэнам праводзіў праверку Маламажэйкаўской царквы. Адзін з ліквідатараў уніі Зубко, сваімі вачамі ўбачыў, што "у дзень Абразання Гасподняга ў царкве спявалі "Анёл Пансki""⁶. З-за гэтага: "... святар Міхал Сцепуржынскі ... які быў настаяцелем Маламажэйкаўской царквы, але не выканаў прадпісанняў ... нізведзены ў вікарыі гэтай царквы, а яго цесць, святар Іаан Плаўскі ... як і раней, пастаўлены настаяцелем ..."⁷. Насамрэч Сцержынскага нават вывелі за штат⁸.

Менавіта з 1837 г., з моманту знішчэння ўніяцкай царквы, у святара з'явіліся праблемы. У дакументах 1839 г. адзначалася, што ён знаходзіўся пад царкоўным судом за няправильнае здзяйсненне богаслужэння і непадпарадкованне начальству - меўся на ўвазе той самы "Анёл Пансki". Святар харектарызаваўся як няздольны з-за "неприлежания", запальчивы і ўпарты. Гэта азначала, што а. Міхал, як мог, супраціўляўся скасаванню сваёй царквы і, як бачна з дакументаў, нават спрачаўся з самім Зубко. Таму не дзіва, што быў рэпрэсаваны.

У 1844 г. Сцепуржынскі ўжо меў "добрая паводзіны". Аднак у 1849 г. ковенскім епіскапам (Яўсевіем) адзначалася, што "служыць не ўмее"⁹ і мае прыхільнасць да "горячительных" напояў. У 1859 г. запісана, што "нічым па царкве не займаецца, вельмі рэдка служыць, цалкам не здольны".

Справы 1843-1853 гг. аб накладанні епітыміі

¹ Сужэнцы мелі дзяцей: сыноў Ануфрыя (1837 г.н.), Міхася (1838 г. н.), Восіпа (1844 г. н.) і дачок - Яну (1824 г. н.), Сафію (1826 г. н.), Касыльду (1828 г. н.), Антаніну (1835 г. н.), Стэфаніду (1840 г. н.), Алену (1843 г. н.), Марыю (1847 г. н.).

² ДГАЛ. Ф. 605. Воп. 2. Спр. 285. Дело о назначении эпитемии св. Маломожейковской церкви Михаилу Сцепуржинскому. 1842-1853 годы. Арк. 50.

³ ДГАЛ. Ф. 695. Воп. 6. Спр. 87. Клировые ведомости Лидского уезда за 1844 г. Арк. 42 адв - 43.

⁴ ДГАЛ. Ф. 605. Воп. 2. Спр. 285. Арк. 53.

⁵ Там жа. Арк. 54.

⁶ Там жа. Арк. 50 адв.

⁷ Там жа. Арк. 52 адв.

⁸ Там жа. Арк. 50 адв.

⁹ ДГАЛ. Ф. 605. Воп. 6. Спр. 86. Формуллярные списки Лидского благочиния 1839. Спр 87. Клировые ведомости 1844 года. Спр. 88. Клировые ведомости 1849. Спр. 91. Клировые ведомости 1859. Спр. 96. Клировые ведомости 1864.

на Міхала Сцепуржынскага, бачна што, святар "Сцепуржынскі не выконвае да гэтага часу прадлісанне 1842 г. аб яўцы на адзін месяц у Кафедральны сабор для вывучэння богаслужэння". З даведкі бачна, што ён падчас рэвізіі 1849 г. "праасвяшчэнным Яўсевіем цэркваў Лідскага павета, запісаны слабым у богаслужэнні і зараз дабрачынны даносіць, што Сцепуржынскі не выказаў у гэтым поспеху"¹⁰. У сваё апраўданне Сцепуржынскі давёў, што ён ужо ў 1835 і 1839 гг. па некалькі тыдняў абучаўся ў Жыровіцкім кафедральным саборы¹¹. Але, як і шмат хто з іншых быльых уніяцкіх святароў, служыць на маскоўскі ўзор не навучыўся і не жадаў гэтага рабіць.

Цікава, што Сцепуржынскага адвінавацілі ў тым, што ён хаваў вернікаў (8 чалавек) не на могілках, а каля царквы, на пагосце. І жах! Дабрачынны Брэн заўважыў на адным з крыжоў на магіле каля царквы надпіс на польскай мове. Такі надпіс меўся на магіле селяніна вёскі Зенавічы Івана Змітровіча (у спісе парафіян Маламажэйкаўскай царквы 1829 г., у вёсцы Зенавічы Змітровіч ідзе пад № 2, у спісе - "Ян Змітровіч, 38 г."). Сцепуржынскі адказаў, што крыж з польскім надпісам зрабілі самі сяляне і ён не мае да гэтага дачынення, да таго ж, ён не быў настаяцелем царквы і не вырашаў пытанне з месцам пахавання вернікаў¹².

На адвінавачванні ў п'янстве святар адказаў, што на прыходзе ён "жыве 30 гадоў і готовы прадставіць сведкамі ўсіх сялян і суседніх ашварнікаў, што ён не п'е, а адвінавачванні дабрачыннага гэта паклён. ... Што датычыць бруду ў царкве, дык гэта тату, што царква, хоць і мураваная, але надта старатрой і патрабуе вялікага рамонту. Падчас дажэджу працякае дах ..." ¹³.

З дакументаў аб накладанні епітывіі на Сцепуржынскага, бачна, што не ўсё адназначна са справай адабрання зямлі ашварнікам Кастравіцкім, пра якую пісаў Леў Савіцкі¹⁴. Кансісторыя не ўпэўнена, "ци насамрэч у свой час фундушовая зямля ... была адабрана нябожчыкам, ашварнікам Кастравіцкім, якая па словам Сцепуржынскага была аддаўзена толькі частковая? Колькі канкрэтна і калі яна была адабраная? І чаму дабрачынны як адказны за цэласнасць царкоўнай маёмысці ... не паклапаўся аб яе вяртніні?" ¹⁵

У выніку Міхал Сцепуржынскі атрымаў у епітывіі: "20 зямных паклонаў, якія ён абавязаны пакласці ў Лідской царкве пад наглядам пратагерэя Брэна" ¹⁶. Здаецца, не надта моцны прысуд, пэўна ўсё

ж святар быў не вельмі вінаваты.

У ведамасці Маламажэйкаўскай Багародзіцкай царквы за 1844 г. чытаєм, што царква "пабудавана ў 1542 г. ашварнікам Шымкам Мацкавічам з маёнтка Вялікае Мажэйкава.

Царкоўны прычт мае трывогі сядзібнай зямлі і трывогі ворнай зямлі (9, 10, 9 моргаў), 15 моргаў сенакосу і зарослай хмызняком трывогі.

Дом святара драўляны, новапабудаваны на сродкі святара.

На ўтрыманне святара і дэзячка - 160 рублёў срэбрам, утрыманне дастатковае.

Маюцца сапраўдныя метрычныя кнігі з 1776 г. аб нованароджаных, памерлых і шлюбах па сённяшні год, захоўваючы ў цэласнасці ¹⁷.

У 1849 г. пачаўся рамонт царквы, пра які можна даведацца ў "Деле о починке Маломажейковскай церкви"¹⁸. Лідскі дабрачынны Брэн, святары Іван Плаўскі і Міхал Сцепуржынскі, а таксама дыякан Аляксандр Малішэўскі падпісалі акт наступнага зместу: "1848 года, жніўня, 16 дня ніжэйпадпісаныя Лідскі дабрачынны пратагерэй Самсон Брэн з прычтам Маламажэйкаўскай царквы, пасля яе агляду, призналі неабходным зрабіць некаторыя папраўкі і купіць неабходныя рэчы, а менавіта: прыбудаваныя па кутах царквы чатыры вежы пакрыць новай гонтай і на адной з вежаў, з правага боку пры ўваходзе ў царкву, зрабіць жалезны крыж, фасад з самага фронту пры ўваходзе ў царкву папраўці і абытнікаваць, падлогу ў некаторых месцах выпраўці, на паўночных і паўднёвых дзвярах напісаць абрэзы Архідыякана Стэфана і Архістратыга Міхала, напісаць два вялікія насценныя абрэзы на царскія вароты, напісаць малыя абрэзы чатырох евангелістаў, а над царскімі брамай - абрэз Тайнай Вячэры а таксама дзве харугвы, зрабіць чатыры невялікія аналоі і покрыўкі на іх, купіць царкоўныя кнігі: Апостал, Актоіх, вялікі трэбнік і акафіст з канонам і дзве святарскія рызы з царкоўным прыборам, адну з іх жалобную, а другую светлу. Аб чым складзены намі акт, уласнаручнымі подпісамі пацвярджааем" ¹⁹.

Пачалася доўгая перапіска паміж маршалкам лідскай шляхты Буткевічам (які павінен быў прымусіць гаспадара маёнтка Малое Мажэйкава Рышарда Ромера да рамонту царквы) і Літоўскай кансісторыяй. Вынікам перапісі стала тое, што ўсё ж была падлічана неабходная сума ў 303 руб. 44 кап., але справа рамонту царквы ўсяроўна з месца не зрушылася²⁰.

Ашварнік Ромер прасіў, каб царкву рамантавалі

¹⁰ ДГАЛ. Ф. 605. Воп. 2. Спр. 285. Арк. 49.

¹¹ Там жа. Арк. 51 адв.

¹² Там жа. Арк. 56 адв - 58.

¹³ Там жа. Арк. 59 - 60.

¹⁴ Ляўрэш Л. Л. Маламажэйкаўская царква: гістарычны нарыс. Гродна, 2017. С. 47.

¹⁵ ДГАЛ. Ф. 605. Воп. 2. Спр. 285. Арк. 65.

¹⁶ Там жа. Арк. 63.

¹⁷ ДГАЛ. Ф. 695. Воп. 6. Спр. 87. Клировые ведомости Лідского уезда за 1844 г. Арк. 41 - 41 адв.

¹⁸ ДГАЛ. Ф. 605. Воп. 2. Спр. 1482. Дело о починке Маломажэйковской церкви.

¹⁹ ДГАЛ. Ф. 605. Воп. 2. Спр. 1482. Дело о починке Маломажэйковской церкви. Арк. 2.

²⁰ Там жа. Арк. 37 адв.

разам з ім абшарнікі Грабоўскі (Вялікае Мажэйкава) і Важынскі (Ішчална), бо сяляне гэтых маёнткаў з'яўляюцца прыхаджанамі царквы. У 1856 г. лідскі дабрачынны Брэн канстатаўваў, што "рамонт царквы не рабіцца, і яна ўсё больш і больш руйнуецца"²¹.

У 1857 г. да перапіскі далучылася канцылярыя Віленскага генерал-губернатара, але справа не рухалася. У 1862 г. да планаванага рамонту царквы вырашылі дадаць яшчэ і пашырэнне могілак²². Аднак, здаецца, нічога не зрабілі, і справа аб рамонце была закрыта 27 лютага 1863 г. і адпраўлена ў архіў 28 сакавіка 1870 г.

Газета "Літоўскія епархіяльныя ведамасці" паведаміла, што "заштатны святар Маламажэйкаўскай царквы Лідскага павета Міхал Сцепуржынскі памёр 10 лютага 1865 г., яго маёmacь засталася ўдаве і сіrotам"²³.

Рамонт і перабудова Маламажэйкаўскай царквы адбылася толькі пры святары Льву Савіцкамі.

Леў Савіцкі. Першая згадка пра святарскі род Савіцкіх, знайдзеная на сёняшні дзень, датуецца 1762 г. Гэта год нараджэння святара грэка-каталіцкай царквы Савы Савіцкага. Ён высвечаны біскупам Пінска-Тураўскай епархіі Гедэонам Дашкевічам-Гарбацкім 23.07.1788 г., інсталяваны Берасцейскім біскупам Язафатам Булгакам 05.04.1812 г. Служыў адміністратарам у царкве вёскі Пажог Пінскага павета з 3.07.1788 па 04.04.1812 г., потым у гэтай жа царкве парахам з 05.04.1812 г. па 23.01.1820 г. Зараз вёска Пажог знаходзіцца ў Любяшоўскім раёне Валынскай вобласці (Украіна). Сям'я ў Савы Савіцкага на той час была параўнальнай невялікай: жонка Мар'яна, 1768 г. н. і трое дзяцей: Іосіф (15.01.1800 г. н.), Адам (1810 г. н.), Ганна (1804 г. н.).

Пра дачку Ганну на дадзены момант нічога не вядома, а абодва сыны пайшли па слядах бацькі і сталі святарамі. Адам Савіцкі ў 1838 г. змяніў свайго бацьку і стаў настаяцелем царквы ў вёсцы Пажог, Іосіф Савіцкі 23.01.1820 г. скончыў Любяшоўскі калегіум піяраў.

У 1838 г. Іосіф Савіч Савіцкі - святар царквы ў сяле Спорава Слонімскага павета Гарадзенскай губерні. Яго жонка - Юстына Раманаўна, народжаная Ержыкоўская. 18 чэрвеня 1841 г. у вёсцы Спорава Слонімскага павета нарадзіўся Леў Савіцкі. Спярша ён скончыў Жыровіцкую духоўную вучылішча, а ў 1863 г. стаў выпускніком Літоўскай духоўнай семінарыі²⁴.

А ў кнізе "Кладзенца імгла на старыя прыступкі" А. П. Чудакова, ёсьць радкі пра будні семінарыстаў напісаныя па расказах дзеда А. Чудакова Ліаніда Львовіча Савіцкага (сына Льва Савіцкага):

"Дзед расказваў пра Віленскую духоўную се-

мінарью. Айцец Панкракій Дабранраваў потым стаў епіскапам. Яфім Фёдаравіч Карскі, будучы акаадэмік, быў выкладчыкам рускай мовы ў другой віленскай гімназіі, а ў нас па сумішчальніцтву, выкладаў царкоўна-славянскую мову. ...

... Старэйшыя семінарысты называліся філософамі, сярэднія - прамоўцамі. ...

Дыспуты ў нас на дагматычныя тэмы ... вялі філософы і, мабыць, прамоўцы. Як зменіца свет пасля Страшнага суду? Што ёсьць вера? Бог стварыў свет адразу або па частках? Мы, сінтаксісты, малодшыя, болей любілі размовы.

- Балбатаць адзін з адным?

- Не, так называлася нешта накшталт тэатральных паказаў, на якія прыходзіла і пабочная публіка - актавая залы часам не магла змясціць усіх. Якія размовы? Ставіліся спрэчкі паміж часткамі рэчы: кожная сцярдэжала, што яна ў мове самая важная. ...

- Якія пытанні былі на іспытах?

- Розныя ... Напрыклад: у чым складалася ерась Арыя? Або: якія розныя рысы ў кожным з чатырох Евангелляў? Ці прасцей: выкладі любое з Паўлавых Пасланняў. Але гэта для нас было проста, а якога небудзь гімназіста спытай - стане ў тупік. Хіба ён ведаў Евангельле? - дзед пачынаў камусьці пярэчыць, хвалявацца, гэтае пытанне і зараз, праз паўстагоддзя, чапала яго. - Гімназіст ведаў не Евангельле, а Святую гісторыю Новага Запавету - сачыненне святара Рудакова. Ды і то няцверда. Нагаворыць настаўніку закона ўсякага глупства, а той толькі: "засвоіў няўязмна", і ставіць здавальняльны бал.

Але гэта мне было ўжо нецікава, я спішаўся змяніць тэму і пытаўся, як забаўляцца семінарысты.

- Як усе хлопчыкі. Гулялі ў чахарду, у карты, хоць яны строга забараняліся. Спявалі што? Свецкае не ўхвалялася. Але мы знаходзілі спосаб. Спявалі, - дзед пачынаў на царкоўны распей, - такое: "Айцец дабрачынны купіў нож перачынны" ²⁵... А хор: "У-дзі-ві-цель-на!" ... "і кажух аўчыны" ... Хор: "Ва-схі-ци-це-льна!" Спявалі вечарамі, але ўнізе сядзеў вартаўнік, і ён усё даносіў начальству: А тут - чыста: развучаем літургію на голас шосты ці сёмы ... Ну а ... калі ўсё ж, чуем, падымаецца па лесвіцы наш Аргус, пачынаем: "Et tonat, et donat" - стары бурсацкі пераклад украінскай песні: "И шуме, и греме, дрибен дощик идёт, а кто мени молодую тай до дому доведёт..."

Вартаўнік паслухае-паслухае: латынь! значыцца, усё ў парадку ... ²⁶

10 лістапада 1863 г., закончыўшы курс Літоўскай духоўнай семінарыі, Леў Савіцкі быў рукапакладзены ў святары Маламажэйкаўскай царквы Віленскай

²¹ Там жа. Арк. 62.

²² Там жа. Арк. 71 - 74.

²³ Литовские епархиальные ведомости. 1865 - № 6. С. 215.

²⁴ Андреев И. А. Род православных священников Савицких. Генеалогический очерк. Н. Новгород, 2019. С. 5-7., 16.

²⁵ "Отец благочинный купил нож перочинный".

²⁶ Чудаков А. П. Ложится мгла на старые ступени: Роман - идиллия. Москва, 2001. С. 309-310.

губерні Лідскага павета²⁷. Жонка святара - Сцепуржынская Стэфаніда Міхайлаўна, дачка маламажэйкаўскага свята Міхала Сцепуржынскага. Савіцкі ўспадкаў месца ў царкве "па-кудзелі".

*Дачка Міхала Сцепуржынскага і жонка Льва
Савіцкага Стэphanіда Міхайлаўна*

Леў і Стэphanіда Савіцкія мелі адзінаццаць дзяцей: Дар'я (1865 г. н.), Уладзімір (1866 г. н.), Стэphanіда (1867 г. н.), Міхайл (1869 г. н.), Іосіф (1871 г. н.), Надзея (1873 г. н.), Аляксандр (1874 г. н.), Зінаіда (1876 г. н.), Леанід (1878 г. н.), Мікалай (1879 г. н.), Павел (1885 г. н.).

Трэба расказаць пра Маламажэйкаўскую царкоўна-прыходскую школу, якая была заснавана ў 1864 г. для целкам непісьменных вернікаў царквы. Першапачаткова школа месцілася ў пакой для прыслуги святарскага дома, у вучнях было 11 хлопчыкаў. 26

Леў Савіцкі

каstryчніка 1864 г. у доме здарыўся пажар, і школу перанеслі ў напаўзгнілы багадзельны дом. Вучоба ў ім не магла працягвацца ўсю зіму з-за холаду, і таму дзяцей перавялі ў дом псаломшчыка.

У 1866 г. былі адкрыты дзве рухомыя школы ў бліжэйшых да царквы вёсках, якія налічвалі 23 вучні. Гэтыя рухомыя школы былі вельмі бедна і непрырабна абстаўлены, і часта разам з дзецьмі кніжную мудрасць слухалі і свойскія жывёлы. Такое навучанне працягвалася да 1871 г. Клопатамі Льва Савіцкага для школы быў пабудаваны асобны дом і за гроши святара куплена мэбля. У розныя гады ў гэтай школе налічвалася ад 30 да 40 вучнія.

10 лютага 1882 г. згарэў і гэты будынак, але навучанне працягвалася ў рухомай школе. Пераканаць вернікаў у неабходнасці пабудовы новага будынка каштавала вялікіх выслілкаў. Большасць з сялян, вядомая ж, была за навуку, але меліся і праціўнікі. Супраць было і сельскае начальства (валасны старшына і пісар), яны казалі, што будаўніцтва школы фінансава зруйнуете прыход. Аднак, у 1883 г. Савіцкі змог пераканаць вернікаў падпісаць "вырак" за пабудову новай школы. З кожнага двара належала сабраць па 5 рублёў, што агулам павінна было скласці суму ў 305 рублёў. Але і тут не абышлося без складанасці. Па-першае, стаяла вясновая пара, і ў сялян ужо не заставалася харчовых запасаў, а не то што грошай, па-другое, пажарам была знішчана адна з самых вялікіх вёсак парофіі. Для таго, каб выкупіць зруб для новага будынка школы ў яўрэя-

²⁷ ЛЕВ. 1863. № 20. С. 886.

Сям'я Льва Савіцкага, 1907 г.

лесапрамыслоўца бракавала 160 рублёў. Іх унёс сам святар і tym самым уратаваў зруб ад перапродажу іншым пакупнікам. Гэта сума была ўнесеная авансам, г. зн., потым сяляне павінны былі вярнуць гроши святару.

4 лістапада адбылося ўрачыстае адкрыццё і высвячэнне новай школы. Леў Савіцкі абвясціў, што дапамагаць у навучанні яму будзе старэйшая дачка Дар'я, якая скончыла курс навук у Віленскім жаночым духоўным вучылішчы. Гэтак жа святар абвясціў, што навучанне будзе бясплатным. Апошняе прыйшлося парафіянам па сэрцы, і праз тры дні школу ўжо наведвалі 52 вучні. Такую колькасць дзяцей нават не было дзе пасадзіць з-за недахопу парт.

Галоўнай праблемай з'яўлялася адсутнасць падручнікаў і кніг. У пачатку 1860-х гг. у мясцовага насельніцтва на руках практычна не было кніг, а калі і былі, дык на польскай мове, што ніякім чынам не пасавала для праваслаўнай школы. Першая дапамога кнігамі была атрымана ў 1865 г., гэта былі брашуры і настаўленні сялянам, якія выйшлі з прыгоннай залежнасці, а таксама чатыры кнігі на стараславянскай мове. У наступныя гады новыя кнігі набываліся на асабістыя сродкі Савіцкага. Так працягвалася да 1880 г., калі школа атрымала 104 падручнікі. Аднак, неўзабаве падручнікі былі знішчаны пажарам. Таму, баючыся, што вучэнне можа перапыніцца святар быў вымушаны купіць 60 асобнікаў розных вучэбных кніг за свой

кошт. Але неўзабаве школа дастала 44 кнігі ад Сінода, потым яшчэ 104 кнігі з Віленскай дырэкцыі навучальнай акругі, а у 1885 г. на долю школы прыйшлося яшчэ 300 асобнікаў кніг. Багатае забеспячэнне школы кнігамі стала галоўнай прычынай павелічэння колькасці навучэнцаў, да вясны 1885 г. ў школе вучыліся ўжо да 60 чалавек.

Унутранае ўбранне школы не было багатым. У першым школьнім памяшканні школы мэбля складалася з простых лавак, пазбіваних з дошак і пакладзеных на ўбітая ў зямлю калы. Замест парт стаялі простыя доўгія сталы. Дошкай служылі ўваходныя дзвёры, афарбаваныя ў чорны колер. У ізноў пабудаваным ў 1884 г. будынку стаялі доўгія класныя парты, адзін вялікі стол, стол і крэсла для настаўніка, класная дошка, а для кніг Савіцкі ахвяраваў новую вялікую шафу. У куце стаялі абраз Збавіцеля, Божай Маці, выява Св. Кірыла і Мяфодзія. Па сценках вісеў тэкст малітвы "Ойча наш", кароткі малітваслоў і славяно-руская азбука. Школа мела глінабітную падлогу. Для абарэзу выкарыстоўвалі зялёную кафляную печ. При ўваходзе вісеў пайменны спіс усіх вучняў, расклад заняткаў, а таксама ранішніх і вячэрніх малітваў, якія прамаўляліся вучнямі па чарзе.

Вучылі ў школе не толькі грамаце. Напамяць вывучаці малітвы, прычым "з правільным вымаўленнем і разуменнем сэнсу". У праграму штодзённых заняткаў уваходзілі царкоўныя спевы. Вывучалася

свяшчнна гісторыя Старога і Новага запавету. Арыфметыка выкладалася на прыкладах, запазычаных з жыцця, знаёмага сялянскім дзесям. З геаграфіі даваліся самыя элементарныя пазнанні аб зямлі, планетах, але галоўным чынам неабходныя звесткі аб Расійскай Імперіі з наглядным указаннем на карце галоўных рэк і гарадоў. З гісторыі выкладаліся кароткія звесткі аб заснаванні рускай дзяржавы. Але галоўная ўвага звязталася на славянскую і рускую мовы, поспехі ў якіх вышэй за іншыя навукі адзначалі інспектары. Гэта і зразумела, беларускія дзецы мелі вялікія праблемы з рускай мовай, пра гэта можна прачытаць у шматлікіх мемуарыстаў таго і пазнейшага часу. Па выніках адной з рэвізій поспехі дзеяцей былі прызнаныя здавальняючымі па ўсіх прадметах, за што вучняў ўзнагародзілі кнігамі (па кнізе на кожнага і яшчэ 25 кніг школе), а Льву Савіцкаму аб'яўлена ўдзячнасць ад епархіяльнага начальніцтва.

Спосабы выкладання ў школе былі далёкімі ад патрабаванняў педагогікі, гэта святар тлумачыў адсутнасцю неабходных дапаможнікаў. Ва ўсе часы існавання школы галоўным выкладчыкам з'яўляўся святар і часткова псаломшчык (спевы). Падчас адсутнасці настаўніка назіранне за вучнямі ўскладалася на аднаго з лепшых вучняў. Але Савіцкі знаходзіў гэта ненармальным. Ён быў вымушаны наймаць асоб, больш-менш здольных быць памочнікамі ў справе адукцыі і выхавання дзеяцей. У новым будынку школы дапамагала вучыцца дзеяцей старэйшая дачка Савіцкага Дар'я. На святары ляжаў авбязак выкладання Закона Божага і тлумачэнне набажэнства.

Адукацыя патрабавала некаторых выдаткаў прытым, што большасць сялян была вельмі беднай. Пры школе не мелася памяшкання для начлегу, і таму некаторыя дзецы былі вымушаны хадзіць у школу штодзень за 4-5 вёрст. Пры дрэнным надвор'і, асабліва ўзімку, школу яны наведвалі не рэгулярна.

Свецкія ўлады былі незадаволены ўзроўнем адукцыі, якую давалі царкоўныя школы. Недарэмна, нават і ў наш час пра неадукаванага і цёмнага чалавека кажуць: "Ён скончыў царкоўна-прыходскую школу".

Шматлікія праблемы з уладамі меў і Савіцкі. Часта валасныя старшыны прылюдна, на сходах, забаранялі вернікам Маламажэйкаўской царквы аддаваць дзеяцей у школу і нават пагражалі грашовымі штрафамі. Ад валасных старэйшын паступалі скаргі на царкоўную школу за супрацьдзейнне народнай адукцыі ў народных школах²⁸.

11 сакавіка 1877 г. Савіцкага выклікалі ў вёску Дзікушкі, дзе яму ў прысутнасці дзікушскага святара і народнага настаўніка, інспектар народных вучылішч сказаў: "Гэта Вы адкрылі ў сябе патаемныя школы.

²⁸ Народныя школы - агульная назва пачатковых вучылішч даступных для народных мас. Пачатковая народная вучэльні давалі толькі пачатковую адукцыю.

²⁹ Литовские епархиальные ведомости. 1889. № 15. С. 124-126.

³⁰ Памятная книжка Виленской губернии на 1882 год. Вильна, 1882. С. 244.

³¹ ЛЕВ. 1876. № 47. С. 392.

³² ЛЕВ. 1879. № 8. С. 62-63.

³³ ЛЕВ. 1882. № 26. С. 204.

Хто вам дазволіў? Якое Вы маеце права?" На што Леў Савіцкі адказаў, што яго школа не тайная, існуе ўжо 14 гадоў, а права вучыць дзяцей свайго прыходу дае яму сан святара і Палажэнне ад 25 мая 1874 года. Пасля гэтага інспектар сказаў святару, што калі ён не жадае быць адказным за падрыў справы народнай адукцыі, дык павінен перадаць свою школу ў якасці аддзела, дзікушскому народнаму настаўніку. Святар адказаў, што ён не можа быць памочнікам народнага настаўніка, бо гэта было б ненармальна і падрывала б яго аўтарытэт і сан, і, нарэшце, яго адукцыя дае яму, святару, права на званне настаўніка народа. Дадам, што Леў Савіцкі меў сярэднюю адукцыю.

5 лютага 1880 г. народны настаўнік Дзікушской школы зноў падаваў скаргу на царкоўную школу Савіцкага. Потым, каб зачыніць царкоўную школу, той жа настаўнік прыходзіў разам з валасным старшынём (гэты візіт Савіцкі назваў "набегам"), але яны толькі адабралі некалькі падручнікаў.

А 12 студзеня 1882 г. у адной з вёсак прыходу, якая была акружана каталіцкімі вёскамі, была выяўленая таемная польская школа. Савіцкі адразу ж данёс уладам. Польскія кнігі былі прадстаўлены міравому пасярэдніку, і святар падаў заяву з патрабаваннем, каб гэтых дзеяцей, якія вучыліся польскай грамаце (відавочна, што католікаў), перадалі яму, у праваслаўную царкоўна-прыходскую школу. Але яго царкоўная школа мела такую рэпутацыю, што пасярэднік, замест таго, каб падтрымаць праваслаўнага святара, вярнуў польскія кнігі, матывуючы гэта словамі: "Хай лепш вучацца па-польску, чым нічаму не вучацца".

Яшчэ да выкрыція польской школы, міравы пасярэднік заўсёды адхіляў заявы Савіцкага як асабістага характару, гэта і заявы ў інтэрэсах школы²⁹.

Зайважу, што ў 1882 г. на Лідчыне былі два міравыя пасярэднікі: Васілій Дзмітрыевіч Шышкоў (на пасадзе з 4 траўня 1873 г., меў баявыя ўзнагароды за Крымскую вайну) і Іван Захаравіч Зубоўскі (на пасадзе з 29 верасня 1880 г., таксама меў баявыя ўзнагароды за Крымскую вайну і медаль за "Усмирение польского мятежа 1863-1864 гг."). Зразумела, што абодва былі праваслаўнага веравызнання³⁰. Таму вычарпальная ацэнка вынікаў асветнай дзеянасці святара з боку праваслаўнага чыноўніка з'яўляецца цікавай для разумення сутнасці справы.

З газеты "Літоўскія епархіяльныя ведамасці" можна зрабіць наступную храналогію жыцця святара. У лістападзе 1876 г. Леў Савіцкі за старанную службу ўзнагарожданы набедраннікам³¹. У 1879 г. піша некралог па святары царквы ў Міто а. Андрэі Пігулеўскі³². 19 чэрвеня 1882 г. Льву Савіцкаму выказана ўдзячнасць Епархіяльнага начальніцтва³³. У 1886 г. ён

ахвяруе 5 руб. 50 кап. Віленскому Свята-Духаваму брацтву³⁴. У tym жа годзе ахвяруе 2 рублі на царкоўную харугву³⁵. У 1894 г. Леў Савіцкі прызначаны на пасаду члена савета Лідскага дабрачыння³⁶, а ў 1895 г. ахвяруе 3 рублі Віленскому Свята-Андрэйскому брацтву³⁷. 18 лютага 1897 г. узнагароджаны скунф'ёй³⁸. У 1899 святару выказана архіпастырскае дабраслаўленне за руплівую працу ў царкоўных школах³⁹.

Таксама Леў Савіцкі ўзнагароджваўся камілай-кай. 1 чэрвеня 1901 г. быў прызначаны памочнікам Лідскага дабрачыннага, але 6 верасня звольнены з пасады. Зразумела, што дзве нагэтулькі ўладалюбныя асобы, як Леў Савіцкі і Іосіф Каяловіч разам ужыцца не маглі.

Аднак з 10 студзеня 1902 г. прызначаецца духоўнікам Лідскага дабрачыння. 27 траўня 1907 г. узнагароджваецца наперсным крыжам, а 3 лютага - 1903 г. ордэнам св. Ганны 3 ст. Меў медаль "Усмирение польского мятежа 1863-1864 гг."

Нагадаю, што гэты медаль быў заснаваны ў 1865 г. і меў два варыянты: светла-бронзавы і цёмна-бронзавы, імі ўзнагароджваліся розныя групы асоб. Адчаканена каля 370 тысяч светла-бронзовых і больш за 230 тысяч цёмна-бронзовых медалёў. Насілі медаль на грудзях на бел-памяранцева-чорнай стужцы. Медалямі з цёмнай бронзы ўзнагароджваліся тыя прадстаўнікі духавенства, якія спрыялі спыненню паўстання.

Цікава, што Савіцкі якраз пачаў служыць у 1863 г., а наяўнасць гэтага медаля з высокай верагоднасцю можа сведчыць пра, мякка кажучы, асведамляльна-даносніцкую працу гэтага чалавека. Ніякіх дакументаў покуль не знайдзена, але, у непасрэднай блізкасці ад Савіцкага за агітацыю на карысць паўстання быў арыштаваны і расстрэляны эканом маёнтка Вялікае Мажэйкава Лідскага павета Юльян Ляснеўскі⁴⁰, а ў яшчэ аднаго эканома гэтага ж маёнтка Аляксандра Марцінкевіча за "дачыненне да непарафдкаў" была канфіскавана маёмасць⁴¹. Дрэнны медаль меў гэты святар.

Таксама Леў Савіцкі быў узнагароджаны медалём у памяць царавання Імператара Александра III, медалём у памяць 25-ці гадовага юбілею царкоўна-прыходскіх школ і срэбным знакам ад Імператарскага пажарнага таварыства⁴².

Трэба заўважыць, што праз свае поспехі ў службе, на пачатку XX ст. а. Леў Савіцкі стаў багатым

чалавекам, яму асабіста належала 300 дзесяцін зямлі⁴³.

Вярнуўшыся з бежанства, у 1923 г. Леў Савіцкі напісаў "Летапіс Маламажэйкаўскай царквы", у якім цікаўнасць мае апісанне стану царквы ў 1915 - 1923 гг. (гл. дадаткі).

Пры канцы трэба сказаць, што Леў Савіцкі быў пахаваны на могілках вёскі Аленкаўцы.

Новае пра царкву ў Малым Мажэйкаве. Калі я рыхтаваў кнігу пра Маламажэйкаўскую царкву, нейкі час ад яе апублікавання мяне стрымлівала тое, што ні ў адной беларускай бібліятэцы я не мог знайсці вялікага артыкула Юзафа Ядкоўскага, які ў свой час лічыўся базавым пра беларускія цэркви-цвердзі. Зараз жа, уважліва вывучыўшы артыкул Ядкоўскага, уздыхнуў з палёткай - ніякіх разыходжанняў паміж маймі ідэямі, выказаннымі ў кнізе, і высновамі мэтра гісторыі няма.

Артыкул Ядкоўскага даўно стаў бібліографічнай рэдкасцю⁴⁴ і таму перакажу некаторыя новыя для мяне моманты ў гісторыі Маламажэйкаўской царквы, якія ўбачыў у яго тэксле.

Юзаф Ядкоўскі пісаў: "Маламажэйкаўская царква, называеца "Мураванай" ці проста, як завуць яе сяляне, "Мураванкай". З тэкstu бачна, што Ядкоўскі працаваў у архіве Маламажэйкаўской царквы і сам бачыў тыя дакументы, пра якія пісаў Леў Савіцкі. Пра заснаванне царквы гісторык паведаміў, што ў архіве плябаніі меўся дакумент 1542 г. (я апублікаваў яго ў маёй кнізе). У адрозненні ад Савіцкага, які надрукаваў гэты дакумент наблізіўшы да сучаснай яму рускай граматыкі, Юзаф Ядкоўскі надрукаваў дакумент на аўтэнтычнай старабеларускай мове.

Каментуючу святкаванне 500-годдзя царквы ў 1907 г., Ядкоўскі называе Савіцкага "мясцовым "даследчыкам""", прычым слова "даследчык" бярэ ў двукосі, таксама ў двукосі ён бярэ і слова "даследаванне" ў дачыненні да працы Савіцкага⁴⁵. Ядкоўскі пісаў, што Льву Савіцкаму немагчыма дараўваць фальшаванне даты заснавання царквы з наступным святкаваннем несапраўднага 500-годдзя, бо святар меў сапраўдныя дакументы, чытаў і добра ведаў іх⁴⁶. Нават у Кліравых ведамасцях за 1844 г., якія былі ў распаряджэнні Савіцкага, напісана, што царква "пабудавана ў 1542 г. аштарнікам Шымкам Мацкавічам з маёнтка Вялікае Мажэйкава"⁴⁷. Гэты фрагмент ведамасцей я ўжо друкаваў вышэй. Такім чынам святар пайшоў на

³⁴ ЛЕВ. 1886. № 39. С. 364.

³⁵ ЛЕВ. 1889. № 22. С. 177.

³⁶ ЛЕВ. 1894. № 13. С. 107.

³⁷ ЛЕВ. 1895. № 42. С. 390.

³⁸ ЛЕВ. 1897. № 9. С. 73.

³⁹ ЛЕВ. 1899. № 51. С. 556.

⁴⁰ Матвейчык Д. Ч. Удзельнікі паўстання 1863-1864 гадоў біографічны слоўнік. Мінск, 2016. С. 353.

⁴¹ Матвейчык Д. Ч. Удзельнікі паўстання 1863-1864 гадоў біографічны слоўнік. С. 375.

⁴² Вестник Віленскага Св. Дух. Братства. 1914. № 12. С. 278.

⁴³ Віленскія губернскія ведомості. 1912. № 61.

⁴⁴ Гл: Іодковский И. И. Церкви, приспособленные к обороне в Литве и Литовской Руси // Древности. Труды комиссии по сохранению древних памятников. Москва, 1915. Т. 6. С. 245-311.

⁴⁵ Там жа. С. 271-273.

⁴⁶ Там жа. С. 279.

⁴⁷ ДГАЛ. Ф. 695. Воп. 6. Спр. 87. Кліровыя ведомости Лідскага уезда за 1844 г. Арк. 41 - 41 адв.

свядомы падлог з мэтай даказаць яшчэ большую "ўкаранённасць" сваёй канфесіі ў нашым краі і такім чынам аргументаваць яе асаблівія правы. З псіхалагічнага боку глядзання такія паводзіны святара якраз кажуць пра яго глыбокую асабістую няўпэўненасць на гэтым праве.

Ядкоўскі справядліва ўказвае на тое, што нават сама архітэктура храма дазваляе датаваць яго першай паловай XVI ст.⁴⁸ Тоэ, што Савіцкі "састарыў" царкву на 100 гадоў і лічыў сабе знаўцам гісторыі, якому гэта сыдзе з рук, кажа пра глыбокае, фундаментальнае неразуменне ім праблемы як з гісторычнага, гэтак і з мастацтвазнаўчага боку. Пры tym, што Леў Савіцкі, як я пісаў вышэй, вельмі ганарыўся сваёй, па-сучаснаму кажучы, сярэдне-прафесійнай адукцыяй і, верагодна, з яго боку глядзання, каб "састарыць" царкву, дастаткова было толькі ўжыць моцны на той час адміністрацыйны рэсурс, якім валодала яго канфесія. Дарэчы, у нейкай ужо сучаснай, таксама канфесійнай кнізе пра Сынкавіцкую царкву (назуву кнігі і аўтараў, з-за нецікаласці, не памятаю), дата пабудовы Сынкавіцкай царквы таксама даеца на 100 ці нават больш гадоў старэйшай за рэальнную. Як бачым, адносіны гэтых людзей да навуковых ведаў не патрабуюць каментарыяў, і пра нейкую каштоўнасць такога кшталту кніг, выдадзеных у наш час, таксама можна не казаць.

Але вернемся да гісторыі царквы. Юзаф Ядкоўскі ўдакладняе, што інфармацыя пра напад казакаў на Маламажэйкаўскую царкву ў 1655 г., падчас вайны Рэчы Паспалітай з Расіяй, калі быў забіты святар Фядосі Варатынскі, спалена забудова плябаніі, разрабаваны царкоўныя рэчы і раскіданы богаслужбовыя кнігі, выкладзена ў дакуменце пад назівай "List podawczy plebany Mozejkowskiey ... X. Rozycow po zamerdowaniu Przewielebnego Xiedza Worotyskiego ... przez Moskwe na ten czas grasujaca". Пасля рабавання ў царкве засталіся толькі ўніяцкія рызы святара, трох срэбных пазалочаных чашы з пры-борам (адна з чаш была закладзена Фядосіем Варатынскім, каб заплаціць падатак ў памеры 10 коп літоўскіх грошаў для найму жаўнероў у наша войска), срэбны крыж, які меў назуву "Можа", старжытнае рукапіснае Евангелле (гэта Евангелле ў 1864 г. у Вільню запатрабаваў Мураўёў-Вешальнік, і, дзе яно зараз знаходзіцца, невядома, аднак па меркаванні Ядкоўскага, гэта кніга ў яго часы знаходзілася ў Пецярбургской Публічнай бібліятэцы пад № 15 і пад № 26.) Іншыя богаслужбоваяя кнігі былі падабраны ў полі дзякам пасля того, як казакі пайшлі. Аднак кнігі былі не цэльныя: Апостал быў без пачатку і канца, знайдзены чатыры кнігі Міней і г. д.⁴⁹

На пачатку XX ст. захоўваўся дакумент ад 1664 г., у якім справа ідзе пра навыдачу дзесяціны з маёнтка Красулі, святар Фёдар Гладкевіч пачаў патрабаваць дзесяціну ад абшарніка Нарушэвіча і ў 1673 г. дабіўся

абязцання выплаты належнай дзесяціны ў дамоўлены тэрмін.

Каля 1717 г. як маламажэйкаўскі святар згадваеца Баеўскі.

У канцы XVIII ст. пагоршыліся стасункі паміж святаром Міцкевічам і цыбарскім старастам Казімірам Кастрявіцкім. Кастрявіцкі загадваў разганяць сялян, якія служылі ў святара, забраў 1 валоку зямлі і сенакосу на 15 вазоў, святара не пускаў ў царкоўны двор. Міцкевіч жаліўся на абшарніка лідскаму земскаму спраўніку, і Кастрявіцкага выклікалі ў Ліду, але ён не з'явіўся, і справа не была вырашана. Як я пісаў у сваёй кнізе, прычынай такіх адносінаў абшарніка, верагодна, былі абуразльныя паводзіны а. Андрэя Міцкевіча. Цікава, што пры а. Андрэі Міцкевічы ў царкве з'явіўся арган⁵⁰.

На пачатку XIX ст. Маламажэйкаўская царква знаходзілася ў сумным стане. Вось што пісаў візітатор Антон Наленч Тупальскі ў акце візітациі ад 1804 г.: "Cerkiew Malo-Mozeykowska, doprowadzona jest do tego stopnia ruiny, w ktorem powinna byc interdykowana ...". Таму вясной таго ж года было вырашана пачаць рамонт царквы, бо, як бачым, ёй пагражала закрыццё. Ужо ў 1811 г. візітатор знайшоў у царкве 4 новыя акны, вялікі алтар, дараносіцу, пафарбаваную ў белы колер з пазалочаным слупком і звон вагой каля 30 пудоў. Ядкоўскі адзначае, што на пачатку ХХ ст. гэтага звона няма, і невядома, куды ён знік.

У 1817 г. калятар царквы Кастрявіцкі вырашыў пачаць рамонт, але невядома, што канкрэтна рамантавалася. Савіцкі даводзіў, што тады быў паніканы царкоўны дах, паставлены новыя бэлькі і зроблена падлога з цэглы. Рамонт рабіўся на сродкі, якія былі атрыманы за здадзеная ў арэнду царкоўныя землі.

Ядкоўскі лічыў, што падчас апошняга рамонту і пераробкі 1871 - 1872 гг. царква страціла свой гісторычны твар і аднавіць яго вельмі цяжка. Тады заходнія вежы былі ўзняты на 1 сажань, у адной з іх зроблена званіца, атынкаваны і пафарбаваны ў цёмна-чырвоны колер неатынкаваны да гэтага часткі царквы (відочна, для ўзмацнення кантрасту). Ва ўсходніх вежах зламаныя хады і зроблена рызніцы, замест старой, цаглянай зроблена драўляная падлога і, самае цікавае, у алтары паставлена нікому непатрэбная печка з жалезнай трубой, якая выходзіла вонкі з байніцы паўднёва-ўсходніяй вежы, Ядкоўскі піша, што гэтая труба "крычала пра вандалізм"⁵¹.

Усе 4 вежы раней мелі аднолькавую канструкцыю, былі на 2 сажні вышэй за бакавыя царкоўныя сцены і мелі вінтавыя лесвіцы з выхадам на іх з царквы. Ва ўсходніх вежах гэтыя лесвіцы былі разабраныя (пры Савіцкім) і ў іх зроблены рызніцы. Падчас рамонту 1871-72 гг. заходнія вежы былі паднятыя на 1 сажань, і ў адной з іх зроблена званіца.

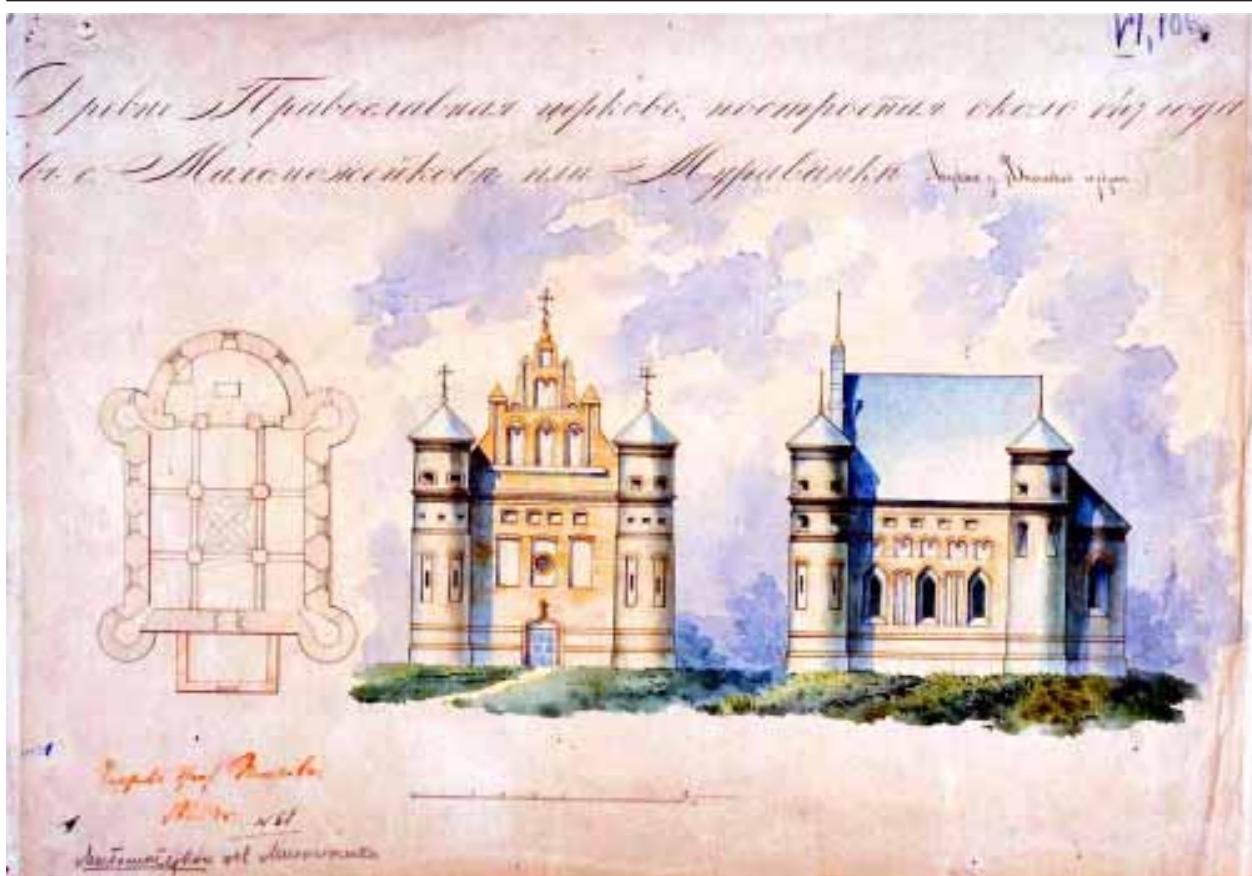
У быўшыя часы званіца знаходзілася на цар-

⁴⁸ Иодковский И. И. Церкви, приспособленные к обороне в Литве и Литовской Руси. С. 279.

⁴⁹ Там жа. С. 279 - 280.

⁵⁰ Там жа. С. 281.

⁵¹ Там жа. С. 282.

коўным пагосце, гэта бачна з рукапісу "Podanie cerkwi Mozeykowskiey" ад 1801 г., у якім чытаем: "Званіца на чатырох слупах, крытая гонтай, на ёй два невялікія званы". У 1809 г. напісана пра новапабудаваную званіцу і ўсталяванне звона ў 30 пудоў. На пачатку XX ст. у званіцы меліся 4 званы, адзін з іх з надпісам "IEZUS ET MARIA SONET IN CORDIBVS NOSTRIS ANNO 1732".

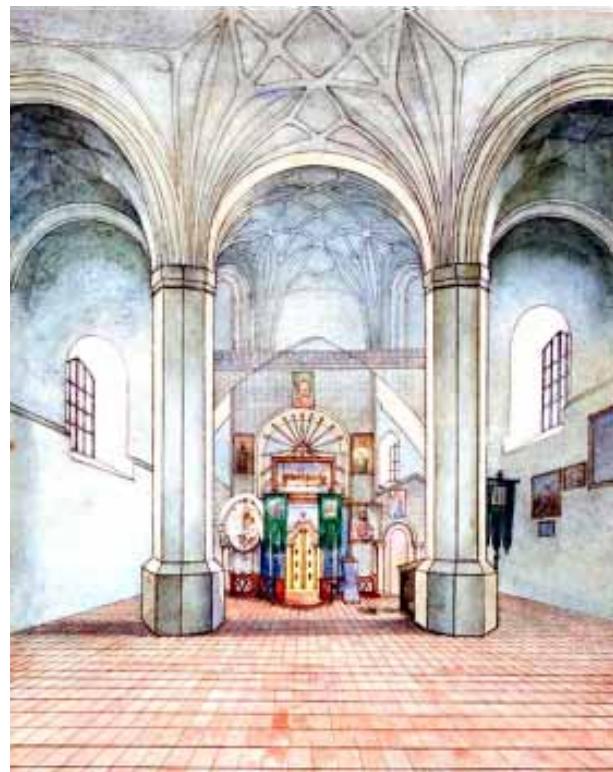
Новыя крыжы на царкве ўсталяваны ў 1871 г.

На пярэдніх, заходніх вежах, ва ўніяцкія часы меліся дзве жалезныя фігуры анёлаў - адзін з мячом, а другі з трубой, гэта былі флюгеры, якія паказвалі напрамак ветру. Як у вежах, гэтак і ў сценах, вышэй царкоўных вокнаў маюцца байніцы. У вежах раней былі байніцы ў трох шэрагі, зараз шмат з іх замуравана. Асабліва цікавыя байніцы меліся ў заходніх вежах⁵².

Існаванне паміж дахам і скляпеннямі вольнай прасторы давала магчымасць пераходзіць з вежы ў вежу падчас бою і мець доступ да байніц. Юзаф Ядкоўскі адзначыў, што круглае гатычнае акно-ружу мае яшчэ толькі Супрасльскі сабор.

Ядкоўскі не выключаў, што галоўныя вокны Маламажэйкаўской царквы былі расшыраны на пачатку XIX ст. пры рамонце. Аконныя пралёты расшыраюцца як унутр, гэтак і вонкі, прычым падваконнікі маюць ухілы, што прадухіляе зацяканне вады⁵³.

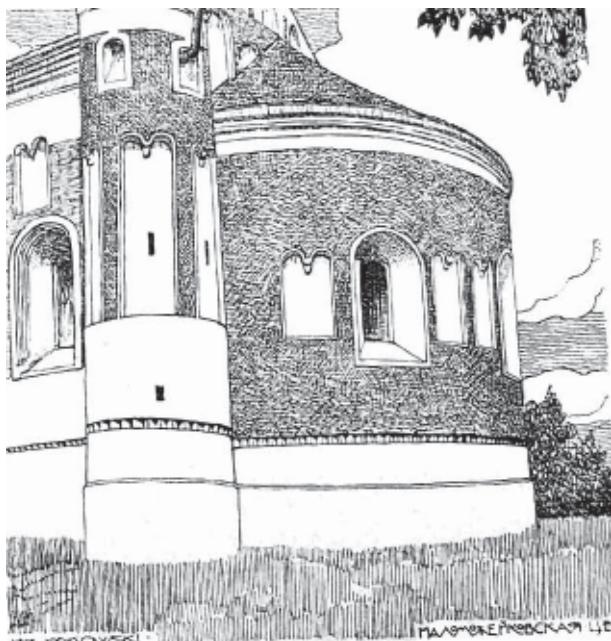
Паўцыркульныя вокны Маламажэйкаўской

*Малюнкі Пятрова да перабудовы царквы
Савіцкім, 1866 г.*

⁵² Иодковский И. И. Церкви, приспособленные к обороне в Литве и Литовской Руси. С. 283.

⁵³ Там же. С. 285.

Жалезная труба, якая выходзіла вонкі з байніцы паўднёва-ўсходняй вежы Маламажэйкаўскай царквы, якая па-словах Юзафа Ядкоўскага "крычала пра вандалізм"

Абрэз Маці Божай у прытворы, Юзаф Ядкоўскі вызначыў, што гэта абрэз XVII - XVIII стст.

царквы з'явіліся пад уплывам форм рэнесансу, але сам спосаб апрацоўкі вокнаў застаўся яшчэ гатычны.

Уваходны пралёт царкоўных дзвярэй апраў-

лены двумя выступаючымі валікамі, якія пачынаюцца знізу і заканчваюцца ўверсе формай какошніка з крыжам. Юзаф Ядкоўскі лічыў, што ўваходны партал Маламажэйкаўскай царквы нагадвае партал (porta della carta) палаца дожа Фрачэска Фаскары ў Венецыі (Palazzo Foscari), які быў пабудаваны ў сярэдзіне XV ст. Зараз партал знаходзіцца ўнутры царквы з-за потым дабудаванага царкоўнага прытвора.

Юзаф Ядкоўскі пісаў, што сцяна, якая ў выглядзе слупа з пралётам аддзяляе алтар ад цэнтральнай часткі храма, верагодна, была дабудавана потым, пасля пабудовы храма. Но, па-першае, яна рэзка вылучаеца ў тых месцах, дзе ўпіраецца ў арку прычым добра бачна правільны абрыс старажытнай паўцыркульнай аркі, і, па-другое, у візітацыі 1796 г. напісана, што "вялікі алтар некалі быў за Царскімі варотамі". А ў "Podanie cerkwi Mozeykowskiej" ад 1801 г., якое захоўвалася ў архіве царквы, напісана: "Вялікі алтар некалі быў за пафарбанымі Царскімі варотамі стаярнай работы з абразом Найсвяцейшай Панны Марыі. На прастоле дараносіца сніцарскай работы на два паверхі, пафарбованая ў чорны колер. Падобных алтароў чатыры, з іх першы з новым абразом Усіх Святых. Другі з абразом Св. Юрыя ..., трэці з абразом Нараджэння Найсвяцейшай Панны Марыі. Трэці з фігурай знятага ўкрыжаванага Збаўцы". Прастол у царкве, некалі быў квадратны, мураваны⁵⁴.

Ядкоўскі адзначае, што ніхто не зафатаграфаваў ці замаляваў магільны камень з надпісам "Христовъ рабъ Іерей Авраамъ" і год "1469". Леў Савіцкі патлумачыў Ядкоўскаму, што не памятае, якім лічбамі была запісана дата. Але Савіцкі пацвердзіў, што гэты помнік быў пакінуты на месцы, г. зн., пад падлогай царквы.

У царкве знаходзіліся 2 шанаваныя абразы Божай Маці, адзін мясцовы, па левы бок Царскіх варот, другі ў асобным кіёце быў перанесены з ранейшай царквы ў Воўчынках. Юзаф Ядкоўскі заўважыў, што ў маастацкім сэнсе абодва абразы не маюць каштоўнасці. Гэта няўмелая копія, намаляваная, верагодна, мясцовым майстрам не раней за XVIII ст. Ваўчынскі абраз меў надпіс на рызе: "JEZVS MARYA IOZEF KRZISZTOF OWSIANY KATARZINA OWSIANY".

Больш цікавы абраз быў у царкоўным прытворы. Гэты абрах невялікага памеру (34 x 43 см), напісаны на дошцы. На светлым фоне намалявана Божая Маці ў кароне, якая трymае правай рукой Немаўлю, а ў левай руцэ трymае тры кветкі. Ядкоўскі вызначыў, што гэты абраз добрай заходняй работы XVII - XVIII стст.⁵⁵

Захавалася апісанне Воўчынскай філіяльнай царквы ад 1801 г.: "Царква ў Воўчыне ў маёмацы Вялібнага Пана Патлаўскага, каморніка Лідскага павета. Пабудавана з дрэва, унутры атынкаваная, крытая гонтай, з адным купалам ... Алтар прыстойна аздоблены, з абразом Панны Марыі, на ім срэбная шата і месяц пад нагамі". Царква была прададзена яўрэям пад лазню і перавезена ў мястэчка Васілішкі⁵⁶.

⁵⁴ Иодковский И. И. Церкви, приспо-собленные к обороне в Литве и Литовской Руси. С. 286.

⁵⁵ Там жа. С. 288.

⁵⁶ Там жа. С. 289.

**Летапіс Маламажэйкаўская царквы,
Лідскага дабрачыння за 1923 г.**

...

Маламажэйкаўская царква да Сусветнай вайны была цалкам уладкавана. Але за час вайны царква падвяргалася рабункам і блюзнерству. Немцы, заняўшы нашу мясцовасць у верасні 1915 г., зрабілі ў царкве склад правіянту. З алтара вынесены святыя прастол і ахвярнік, і тут началі ссыпаць зерне. Потым у царкве ўтрымліваліся ваеннаапалонныя, якія бясчынствавалі і нішчылі богаслужбовыя і царкоўныя кнігі, дакументы і бібліятэку. Акрамя таго былі зняважаны святыя абразы, напрыклад абраз "Тайная вячэра" над царскімі варотамі мае пяць дзюрок ад рэвальверных стрэлаў, а абраз Збаўцы і Дабравешчання па адной гэтакай дзюрцы. Дах царкоўнай мураванай агароджы, а таксама брама і дзве брамкі сарваныя.

Увесну 1920 г. калі я вярнуўся ў прыход з 4,5 гадавых уцёкаў, Маламажэйкаўская царква была зачынена мясцовай польскай уладай, і службы ў ёй не вяліся. Таму я быў прымушаны клапаціцца і пасля пяцідзённых старанняў, даказаўшы старажытнасць ... Маламажэйкаўская царквы, атрымаў неабходны дазвол ад польскіх уладаў, якія накіравалі мяне да Лідскага старасты, які выдаў дазвол адчыніць царкву і служыць у ёй.

Сумны від меў старажытны храм унутры: прастрэленыя абразы, драўляная падлога ў алтары і каля сцен сапсаваная падчас ссыпкі і захавання зерня, тынкоўка і афарбоўка сцен сапсавана ваеннаапалоннымі, якія ўтрымліваліся ў царкве. Акрамя таго, усе лепшае царкоўнае начынне разам з богаслужбовымі і метрычнымі кнігамі, якія былі восенню 1915 г. падчас агульнай эвакуацыі адасланыя па камандзе епархіяльнага начальнства ў Маскоўскую сінадальную кантору, а таксама эвакуянныя пяць званоў, да гэтага часу не вернуты, і невядома, дзе знаходзяцца. Зараз звана на званіцы няма (верагодна маецца на ўвазе адна з фасадных вежаў царквы - Л. Л.).

У наш час царква патрабуе рамонту як звонку, гэтак і знутры: рамонту атынкоўкі вонкавай сцяны, асабліва франтальнай часткі і вежаў, афарбоўкі сцен і дахаў чатырох вежаў, а ўнутры - афарбоўкі столі і сцен, рамонту падлогі ў алтары.

З царкоўнага начыння захавалася самае старое, але і яно сапсаванае пацукамі. Богаслужбовых кнігі, акрамя Апостала, двух Актоіхаў святочнай Мінеі, няма.

Збудаваны ў 1901 г. пабудовы прычту спалены датла рускімі войскамі ўвосень 1915 г. Ацалеў толькі адзін дом святара, але і ён за час вайны даведзены да запусцення і патрабуе капітальнага рамонту. З пабудоў

Маламажэйкаўская царква ў 1899 ці 1900 г.

Маламажэйкаўская царква каля 1910 г.

псаломшчыка захаваўся толькі жылы дом і свіран, але і свіран напаўразбураны.

Летам 1923 г. польская ўлада зрабіла абмер царкоўнай зямлі і з 63 дзесяцін пакінула прычту толькі 33 дзесяціны, астатнія зямля адышла да скарбу. Гэтым прычту нанесена непапраўная грашовая шкода.

7 жніўня царкву наведаў Высокапраасвяшчэннейшы архіепіскап Віленскі і Лідскі Феадосій, які рэвізаваў лідскія цэрквы. Ён звярнуў асаблівую ўвагу на старажытны храм і падрабязна яго агледзеў.

a. Леў Савіцкі.

"МАЕ БАЦЬКІ ПРАЦАВАЛІ Ў ПАНА ГЕНЕРАЛА І ПАНІ ГЕНЕРАЛОВАЙ..."

*Па слядах жыцця і гаспадарчай дзейнасці генерала К. Кандратовіча
і яго сям'і ў маёнтку Гародна*

I. Уводзіны

Генерал Кіпрыян (Цыпрыян) Кандратовіч прайшоў славуны жыццёвы шлях. Удзельнічаў у чатырох войнах (руска-турэцкай, руска-японскай, задушэнні падстання баксёраў у Кітаі, Першай сусветнай). Атрымаў вышэйшае ў Расійскай імперыі вайсковае званне (генерал ад інфантэрыі). У час службы ў 1918 г. у тагачасным Менску зблізіўся з беларускімі патрыётамі. Стаяў генералам Беларускай Народнай Рэспублікі. Арганізоўваў беларуское войска (A. Kraučevič, 2018), удзельнічаў у Парыжскай мірнай канферэнцыі (G. Семянчук, 2018), дзе бараніў права беларускага народа на стварэнне ўласнай дзяржавы. БНР была абвешчана юрыдычна, але фактычна дзяржаву тады стварыць не ўдалося (A. Kraučevič, 2018).

У сувязі са стогадовым юбілеем БНР і БССР з'явіўся шэраг публікаций аб жыцці і дзейнасці генерала Кандратовіча ў газете ТБМ "Наша слова". Аўтары - вядомыя лідскія даследчыкі Лявон Лаўрэш, Станіслаў Суднік. Было апублікована інтэрвю з Уладзімірам Круцікам. Выйшла ў свет кніга лідскага краязнаўца і гісторыка Лявона Лаўрэша "Генерал які даўшоў да Беларусі". Былі зняты і паказаны: папулярная тэлевізійная передача Юрыя Жыгімonta "Падарожжа дылетанта. Пагародна", кранальны фільм гарадзенскага прафесара Алесі Краўцэвіча "Ён выбраў свой народ". У інтэрнэце інфармацыя аб генерале К. Кандратовічы знаходзіцца на сайтах www.pawet.net, www.radzima.org і інш. Многія старонкі жыцця і дзейнасці генерала Кіпрыяна Кандратовіча даследаваны, але засталося шмат белых плямаў.

Мы павінны быць удзячнымі тым гістарычным дзеячам, якія стаялі ля вытокаў беларускай дзяржаваўнасці. Выяўленне кожнай новай падрабязнасці з іх жыцця і дзейнасці, жыцця і дзейнасці іх сем'яў - заўсёды актуальная тэма. Тым больш, што лёс многіх бацькоў-заснавальнікаў беларускай дзяржавы быў трагічным. Магіла ген. К. Кандратовіча была закінута і забыта на доўгія дзесяцігоддзі. Беларуская нацыянальная памяць - святое.

Адна з белым плям - падрабязнасці жыцця і гаспадарчай дзейнасці генерала і яго сям'і (да і пасля смерці К. Кандратовіча ў 1932 г.) у 1920-30-ыя гг. (XX ст.) у маёнтку Гародна, што ў сучасным Воранаўскім раёне Гарадзенскай вобласці [12, с. 48].

Па сутнасці тэмы знойдзена трох ўспаміны. На сайце www.pawet.net успаміны Уладзіслава Струкеля - былога памочніка садоўніка маёнтка [16, с. 51], а таксама вядомага мастака, рэстаўратара, гісторыка мастацтва і дацэнта Віленскага ўніверсітэту Ежы Хапэна, або Ежы Шапэна (Jerzy Choppen, 1891-1969). Ва-

յспамінах Ежы Хапэна згадваецца адзіны ў Гародне тэлефон у палацы (№ 3), аўтамабіль: амерыканскі і польскі, а таксама вялікая альтанка на мураваных каронах у канцы рэгуляванага става ды мураваныя лавы і старыя каштанавыя алеі. У газете "Наша слова" апублікованы ўспамін былога пакаёўкі ў гаспадарцы ген. К. Кандратовіча [17, с. 51].

Мэта даследавання: устанаўленне элементаў побыту і гаспадарчай дзейнасці сям'і К. і А. Кандратовіча ў маёнтку Гародна ў 1920-30-ыя гг. XX ст., а таксама выяўленне месцазнаходжання палаца, частак парку, гаспадарчых пабудоў і інш. на тэрыторыі маёнтка (дакладна або прыкладна).

Задача: па ўспамінах нашчадкаў працаўнікоў, па зласных здымках сям'і Кандратовічаў, карцінах у палявым даследаванні выявіць элементы побыту і гаспадарчай дзейнасці сям'і Кандратовічаў. На падставе аналізу і сінтэзу атрыманай інфармацыі ўстановіць дакладнае або прыкладнае месцазнаходжанне палаца, гаспадарчых пабудоў, саду, агароду і алеяў парку сям'і Кандратовічаў.

Узроўні даследавання - выяўленне асоб, рэканструкцыя элементаў соцыяму (побыт і гаспадарчая дзейнасць).

Адзінкі даследавання - асобы, мясцовы (лакальны) соцыюм.

Прадмет даследавання - элементы побыту, галіны гаспадаркі.

Аб'екты даследавання - асобы, соцыюмы.

Спосабы даследавання:

1. Даследаванне літаратуры, карт, тэледэтэкцыі і інтэрнэтных рэурсаў.

2. Аптыгтанні жыхароў в. Пагародна.

3. Збіранне вуснай гісторыі ў в. Пагародна (паводле лекцый і прыкладаў праф. А. Смалянчука). www.fly-uni.org > ales-smalyanchuk, <https://eurobelarus.info> > society > 2014/03/03, 01. Уводзіны ў вусную гісторыю (27. 03. 2015), Прафесар Алесь Смалянчук у гасцях на ТUT BY (2011).

4. Палявое даследаванне матэрыяльнай спадчыны (рэшткі парку і навакольных пабудоў, каплічкі).

Гіпотэзы.

1. З элементаў побыту найбольш верагодна ўстановіць віды работ і адпачынку працаўнікоў сям'і Кандратовічаў, а таксама рабочае і святочнае адзенне работнікаў.

2. Сям'я К. Кандратовіча хутчэй займалася многімі галінамі сельскай гаспадаркі. З раслінаводства: вырошчваннем зерневых культур (жыта, пшаніцы), бульбы, садаводствам (яблыкі, грушкі, вішні, сліўкі), агародніцтвам (цыбуля, часнык, агуркі, памідоры), вырошчваннем тытунню. З жывёлагадоўлі:

гадоўляй буйной рагатай жывёлы, свінагадоўляй, птушкагадоўляй, конегадоўляй.

II. Асноўная частка

Ход даследавання:

I. Даследаванне пачалося са знаёмства з агульнай даступнай інфармацыяй (з энцыклапедый, кніг, газет, карт і інтэрнэтресурсаў). Яны выкладзены ва ўводзінах і літаратуры.

II. Першая паездка ў в. Пагародна пачалася са знаёмства з інфармацыяй у Пагародненскай бібліятэцы. Там было ўказаны імя і прозвішча былога работніцы ў гаспадарцы ген. К. Кандратовіча Зофіі Азяроўскай. Апытаць жыхароў в. Пагародна дало вынікі. У Пагародне жыве яе дачка Ганна Браніславаўна Лінга (дзяючое прозвішча Азяроўская). Спосабам зборання вуснай гісторыі атрымалі: змястоўныя расповед Ганны Браніславаўны Лінгі, фотаздымкі з сямейнага архіва Кіпрыяна і Ады Кандратовічаў, якія прывёз з Лондана іх унук Юры [1, с. 16; 6, с. 20; 8, с. 30; 9, с. 34].

III. Другая паездка ў Пагародна дала наступныя вынікі. Пагародзенцы нам падказалі, што продкі (бацькі) Зыгмунта Матоніса, Яніны Банкоўской і Ірэны Козел працавалі ў сям'і ген. К. Кандратовіча. Атрымалі расповеды [2-4, с. 16-19].

IV. У выніку трэцяя паездка быў даследаваны фрагмент парку XVIII ст. Паводле расповедаў вышэй названых жыхароў было ўстаноўлена месца знаходжання палаца ген. К. Кандратовіча, знайдзены рэшткі пабудовы для захоўвання насення, падмуркі для бурта, сад з 1920-30-ых гадоў, а таксама алеі. Зроблены фотаздымкі адпаведных аб'ектаў [10д-ж, с. 39-41; 10л-м, с. 45].

V. У чацвёрты раз мы (падчас імшы ў пагародненскай каплічцы) ўбачылі каплічку знутры і (на цэнтральным алтары) гістарычны крыж, які захоўваўся на гарышчы дома Ірэны Козел [10к, с. 44], а таксама абрауз, што захоўваўся дома ў Галіны Галіцкай. Зрабілі фотаздымкі каплічкі звонку і знутры [10а, с. 35; 10н, с. 46] Аднак з-за таго, што крыж і абрауз не асветлены збізу, а ўвосень у каплічцы быў змрок, - у нас не было магчымасці іх сфатографаваць. Асобы старэйшага пакалення нам распавялі пра Галіну Галіцкую, аднак мы не засталі яе дома.

VI. Пятая паездка была і выніковай, і не. Мы запісалі ўспамін Галіны Галіцкай [5, с. 19] і не запісалі самы важны ўспамін - пані Марысі. Ад Галіны Галіцкай мы даведаліся пра паню Марысю. Пані Марысія - апошняя жыхарка Пагародна, якая працавала ў пана генерала і пані генераловай. Як сказаў нам унук - пані Марысія знаходзіцца ў Вільні ў дачкі, і яе прывязуць аж у пачатку лютага 2020 г.

VII. Падчас камеральнай апрацоўкі вынікаў даследаванняў было ўстаноўлена:

1. Адзенне, што наслі людзі ў гаспадарцы Кіпрыяна і Ады Кандратовічаў у 1920-30-ых гг.:

а) У час працы. Жанчыны наслі хусткі, кашулі, доўгія спадніцы. Часта былі без абутку. Спераду на

спадніцы завязвалі фартухі [6в, с. 22; 6з, с. 24; 8в, с. 31]. Мужчыны - кашулі, порткі, часам кепкі [6к, с. 25]. Пакаёўка апранала сінюю сукенку, белы фартушок, чорныя панчошкі, завязвала белую хустачку. Ада Кандратовіч на карціне - у, верагодна, цёмна-сіней сукенцы [8а, с. 30].

б) У час свят. Жанчыны завязвалі хусткі, апраналі кашулі, спадніцы, нават сукенкі. Абувалі боцкі [6і, с. 25; 8б, с. 31]. Юная Верачка Кандратавічаначка на фотаздымку апранута ў сукенку, тримае на руцэ плашч, абута ў туфлі, хутчэй за ўсё, на высокіх абцасах [6б, с. 21]. На кані апранута ў порткі і, хутчэй за ўсё, у дзяячы пінжалочок [6к, с. 25]. Юная дзяўчата хустак звычайна не наслі. Апраналі кашулі, спаднічки, фартушкі, нават сукенкі. Мужчыны на святы апраналіся ў гарнітуры (касцюмы). Узімку апраналі кожухі. Тоё бачна на фотаздымку калядавання [6ж, с. 24; 6і, с. 25; 6е, с. 23].

2. Элементы побыту:

а) праца на жніве: жалі сярпамі [6з, с. 24];

б) пры складанні стога: салому і сена наслі, хутчэй за ўсё, віламі (сахарамі), трымалі ўверсе над галовамі, падавалі наверх віламі. Тронкі былі, хутчэй за ўсё не доўгія [8д, с. 33];

в) праца пакаёўкі: прыбіранне ў пакоях, раздача ежы на стол [17, с. 51];

г) пры выпасе кароў і коней: гналі на пащу аж пад вёску Жусіны, дзе пасвілі і адкуль прыганялі наnoch у кароўнік [5, с. 19];

д) адпачынак: танцы [8б, 31];

і) калядаванне [6е, 23];

к) паездка ў касцёл св. Юрыя (в. Асава) [15, с. 50].

3. Месцы (дакладна або прыкладна), дзе размяшчаліся гаспадарчыя пабудовы і палеткі з гаспадаркі К. і А. Кандратовічаў, месцы адпачынку, а таксама дамы работнікаў - чвартакі і іншае (гл. тэледэктэцыю):

Умоўныя абазначэнні:

1. Палац. Не захаваўся. Быў спалены ў час Другой сусветнай вайны. Усе сведкі кажуць, што на гэтым месцы пабудаваны будынак.

2. Капліца. Пасля Другой сусветнай вайны яе разбурылі. Засталіся толькі сцены. Была адбудавана, аднак вонкавы і ўнутраны выгляд спрасціўся.

3. Дом для прыслугі. Разбураны. Не адноўлены.

4. Алея. Ліпы былі спілаваны. Вяла з палаца да шашы Гародня - Тракелі і далей.

5. Чвартакі. Шэсць чвартакоў - дамоў, у якіх жылі работнікі (знаходзіліся па абодва бакі збоку і спераду ад палаца) былі знесены.

6. Ферма. Не захавалася. Знаходзілася справа ад параднага ўваходу ад палаца. На tym месцы пабудовы: дом і хлеў.

7. Сад. Знаходзіўся па левы бок ад палаца і парку. Засталіся старыя дрэвы, магчыма, пасаджаныя пазней. Каб палічыць колькі год дрэвам, патрэбна спілаваць адно старое дрэва і палічыць колькасць колаў прыросту.

8. Склад. Засталіся сцены і заваленя бэлькі. Падмурак, магчыма, ад іншага склада або парніка.

9. Агароды. Не захаваліся. Прыкладна займалі прамежкі паміж алеямі.

10. Лядоўня. Не захавалася. Гіпатэтычна знаходзілася з левага боку ад парку або ля фермы.

11. Возера. Захавалася. Паводле ўспамінаў пагародненцаў у 1980 гг. бабры валілі ў яго дрэвы. Было ращышчана ад дрэў.

13. Дарожка ў парку. Захавалася.

14. Альтанка. Не захавалася. Лайкі не захаваліся.

15. Алеі. Не захаваліся. Зараслі падростам. Магчыма, змяніўся відавы склад дрэў.

16. Магіла Веры Рэйні, або Райні (Кандратавічанкі).

III. Заключэнне

Наши гіпотэзы ў асноўным пацвердзіліся. Па ўспамінах, фотаздымках і карцінах, а таксама падчас

палявых даследаванняў нам удалося ўстановіць віды работ і адпачынку як работнікаў гаспадаркі маёнтка, так і гаспадароў, установіць іх зневінны выгляд, а таксама тыя галіны найперш сельской гаспадаркі, якія былі прадстаўлены ў гаспадарцы К. і А. Кандратовічаў.

Жыццё генерала Кіпрыяна Кандратовіча і яго сям'і ў маёнтку Гародна ў 1920-30-ыя гады слаба вывучаная тэма. Былыя работнікі Кіпрыяна і Ады Кандратовічаў памерлі. Засталіся іх нашчадкі. Гэта людзі старэйшага ўзросту. Мы доўга шукалі такіх асоб.

Яшчэ дваццаць-дзесяць год таму жылі людзі, якія працеваў на гародзенскай гаспадарцы. У працэсе далейшых пошукаў мы паспрабуем знайсці нашчадкаў Лебедзя, нашчадкаў пані Адаміцкай, якая дапамагала гадаваць дачку генерала Веру, нашчадкаў іншых асоб, што працеваў на беларускага патрыёта за польскім часам. Пошуки працягваюцца...

Надзвычай уразіла тое як добра адзываліся нашчадкі работнікаў гаспадаркі генерала К. Кандратовіча аб тых, хто даваў працу іх бацькам [1-5, с. 16-19]. Нямала з іх было безземельных сялян. У ваколіцы, нам

казалі, хадзілі пагалоскі пра добрых пана генерала і пані генераловай. Таму да яго працацаць прыехалі продкі Ірэны Козел з Івейшчыны, а Галіны Галіцкай - з-пад Салечнікаў. Ці мог не любіць нашых людзей той хто змагаўся за тое, каб нашы продкі мелі сваю дзяржаву? Ці мог ненавідзець іх той хто выбраў іх - свой народ? Пытанне рытарычнае...

Галоўнае, што мы даведаліся аб tym, што генерал Кіпрыян Антонавіч Кандратовіч быў выбітным дбайнім гаспадаром [6, с. 20-27: 8, с. 30-33]. Ён працягнуў традыцыю нашых славутых землякоў Тодара Нарбута, Францішака Багушэвіча і Вандаліна Шукевіча. Пасля яго ў другой палове XX ст. такім жа выбітным гаспадаром у Доцішках стаў Франц Казлоўскі.

У будучыні магчыма аднаўленне палаца і пабудоў.

Нам важна знайсці былога святара воранаўскай праваслаўнай царквы, адшукаць адрес унука Кіпрыяна і Ады Кандратовіча Юрыя з Вялікабрытаніі, сабраць сродкі на добры помнік генералу К. А. Кандратовічу і г. д.

Захаваўся вершаваны наказ беларускім жаўнерам ад імя генерала К. Кандратовіча:

*Не заб'юць Пагоню і не спыняць,
І Беларусь не запалоняць,
Не знічаць нас, не забароняць,
Жаўнеры ёсць. Ёсць ваяры.
Ёсць абаронцы.*

Гэта яго наказ нам - нашчадкам.

Бацькам-заснавальнікам БНР і БССР знакаміты беларускі рок-спявак Ляўон Вольскі прысвяціў сваю песню "Героі не паміраюць". У ёй ёсць наступныя радкі:

*Героі не паміраюць.
Яны нас не пакідаюць.
У свеце слаты ды імжы.
Героі не паміраюць.
Яны ў душы нам заглядаюць.
І ў душах працягваюць жыць.*

Я веру, што ў будучыні будзе адбудаваны палац генерала К. Кандратовіча. У ім паўстане музей прысведчаны жыццю і дзеянаці нашага земляка і яго сям'і - чалавека, які глядзеў на дзесяцігоддзі наперад. Пры ўласным жыцці ён не дачакаўся паўстання беларускай дзяржавы. Прайшлі дзесяцігоддзі. У 1990-91 гадах мара жыцця генерала Кіпрыяна Кандратовіча споўнілася. Беларусь стала суверэннай дзяржавай.

Літаратура:

1. Лаўрэш, Л. Генералы БНР / Л. Лаўрэш // Наша слова. 2018. - 31 студз. - С. 6.
2. Суднік, С. У мясцінах Кіпрыяна Кандратовіча / С. Суднік // Наша слова. - 2018. - 14 лют. С. 8.
3. Лаўрэш, Л. Стэнаграма відэазапісу (зроблены з Рулько Г. А. былой пакаёўкай Кандратовічаў). Відэазапіс захоўваецца ў Пагародненскай сярэдняй школе / Л. Лаўрэш // Наша слова. - 2018. - 14 лют. С. 8.
4. Лаўрэш, Л. Ён прыйшоў да Беларусі /Л. Лаўрэш. - Мінск: Технопрінт, 2018. - 440 с.

Дадаткі

Дадатак 1

Расповед Ганны Браніславаўны Лінгі.

Запісана 28. 10. 2019 г.

Жыве ў в. Пагародна Пагародзенскага сельсавета Воранаўскага раёна Гарадзенскай вобласці.

"Мae бацькі працавалі ў пана генерала і пані генераловай за польскім часам у 1920-30-ыя гады.

Казалі, што пан генерал і пані генералова мелі велькую гаспадарку, якая мела сотні гектараў земляў. Вырошчвалі жыта, пшаніцу, бульбу. Гаралі зямлю конымі. Аднаго-тroph коней запрагалі ў плугі. Затым сеялі зерне альбо садзілі бульбу. Загортвалі баронамі. Жалі сярпамі. Малацілі зерне цапамі, а хавалі ў свірнах. Салому і сена складалі ў велькія стагі (салому падсцілалі жывёліне, а сенам кармілі).

У гаспадарцы быў кароунік, дзе трymалі венцай, чым сто кароў і быкоў. Малочныя пароды кароў на той час давалі за 20 літраў малака ў суткі.

У свінарніку ўтрымоўваліся сотні галоў свіні пародаў на скварку і на мяса.

Зараблялі па два злотыя ў дзень. Гэта было дужа, бо на такія гроши можна было купіць пуд зерня.

Жылі ў чвартакох. Чвартакамі называлі велькія дамы на чатыры сям'і. Мой тата працаўаў лясніком. Адзін раз з гранаты хацеў зрабіць люльку. Тая ўзварвалася і пакалечыла яму твар і вочы. Пан і пані заплатлі яму за медычную дапамогу. Пасля таго тата не змог працацаць у лесе, але гадаваў кароў і коней. Яны выселіліся з чвартака ў іншы дом.

Гаспадарку вяла пані генералова. Была дбайнай гаспадыніяй. Трымала эканомку і служанку.

Тым работнікам, якія не мелі ні сена, ні саломы давала сена і салому. Тых сялян, якія мелі ўласныя коні і вазы, прасіла дапамагчы на сезонных работах (пры падвоже сена, саломы і інш.). За працу ім плаціла.

У гаспадарцы быў сад, дзе раслі яблыкі, вішні, сліўкі і інш.

А якім ладным быў парк з возерам у сярэдзіне ў выглядзе крыжа! Бацькі казалі пра ліповую алею. Як квітнелі ліпі, было файна.

Хто працаўаў у выхадныя дні, зараблялі за дзень у два разы венцай - чатыры злотыя. Ім дазвалялася гуляць у парку.

У парку праходзілі танцы. Музыканты граві на гармоніках, бубне і скрыпцы. На гітарах тады ніхто не граў.

У велькім палацы жылі пан генерал, пані генералова, іх дачка Вера. Жылі так, як і ўсе паны. Была канюшня. Мелі коней. Конюх гадаваў, карміў і прыглядаў коней. Дачка Вера любіла ездзіць на конях.

Перад 1939 годам дачка К. і А. Кандратовічаў Вера пазнаёмілася з кавалерам з Англіі. Той быў мастаком. Маляваў файна. Гасціў у панны Веры. Намаляваў дужа карцін аб побыце ў маёнтку Гародна.

Стар. 36

У 1939 годзе разумныя людзі ведалі, што будзе вайна, таму з Англіі прыляцеў самалёт і забраў пані Кандратовічаву з дачкой Верай. Пагарадзенец Адам Стрэлка нёс ім чамадан. Казаў, што быў не велькі, але моцна цяжкі.

Пан Кіпрыян Кандратовіч прыходзіў у каплічку і мадліўся. Mae бацькі казалі, што да пана генерала ніхто не прыядздаў.

У 1990-ых гг. у Пагародна з Англіі на машине прыехаў унук ген. К. Кандратовіча Юрка. Ён думаў, што ў Беларусі няма асвальтавых дарог. Пагарадзенцы добра адзеліся і яго ладня спатыкнулі. Ён не думаў, што ў Беларусі ест асвальтаваныя дарогі, а таксама, што людзі ладня адзываюцца.

Затым Юрка пачаў сябраваць з бацюшкам Вараноўскай праваслаўнай парафіі і дапамагаў яму будаваць цэркву".

Дадатак 2

Расповед Зыгмунта Матоніса.

Запісана 14.11.2019 г.

"Мой бацька Казімір Матоніс працаваў у пані генераловай у 1920-30-ых гадах. На працу хадзіў з вёскі Вайкунцы. Па ўмове мусіў адпрацаваць тры дні на тыдзень. Працаваў на ферме, гараў зямлю. Як калі што трэба было рабіць.

Фермы былі направа ад палаца, убок перад капліцай.

Нарадзіўся мой тата ў 1900 годзе, а памёр у 1983."

Дадатак 3

Расповед Яніны Банкоўскай.

Запісана 21.11.2019 г.

"Называюся я Яніна Банкоўская (па-мужу). Нарадзілася ў 1935 г.

Мая мама ў пана генерала і пані генераловай працавала пакаёўкай у 1920 гады. Тады яшчэ жыў сам пан генерал. Называлася Марыя Вітукеўчанка (дзяўчына прозвішча). Калі выйшла замуж, стала Зіневічавай. Яшчэ гадавала малую Верачку Кандратавічаначку.

У пані выйшла замуж. Пані дала пасаг грашыма - злотымі. Венцай, чым 50 польскіх злотаў. За такі велькі пасаг маладыя купілі аж каня з возам. Mae бацькі пачалі жыць каля Даўгялаў.

Братова мая называлася Стася Вайткунова. У палацы працавала кухаркай. I варыла сама і дапамагала варыць. Кармілі і пана, і пані, і работнікаў.

Мой тата Ян Зіневіч працаваў столярам. У гаспадарцы пана была сталярня.

Найперш рабіў вазы. Да вазоў - колы з дзерава. Круглыя! Да круглых колаў прыбіваў бляху. Каб дзерава не з'езджвалася.

Лідскі Летапісец № 1 (89)

Будаваў дамы. Пілавалі дзеравы, сушылі. Разам з дзеравамі сушылі мох. Мералі мэтрамі. Удвух пілавалі піламі. Пілы былі велькімі, на две ручкі. Выпілоўвалі куты. Потым складалі дзеравы. Паміж дзеравоў лажылі сухі мох. Потым наверх падымалі бэлькі, ставілі кроквы. Дужа работы мелі.

Яшчэ мой тата ставіў печкі з цэглы, з гліны і аблкладваў печкі кафляй.

Казалі, што добрым быў майстрам.

Памёр, калі меў шэсцьдзясяц гадоў. Мне тады было тылько дванаццаць гадоў".

Дадатак 4

Расповед Ірэны Козел.

Запісана 04.12.2019 г.

"Называюць мяне Ірэна Козел. Нарадзілася другога студзеня 1934 года.

Мой бацька Язэп Плюст з-пад Іўя. Быў мужыком. Сваей зямлі не меў. Хадзіў па панох і наймаўся рабіць. У 1920-30 гадох, каб пракарміць сям'ю працаўшы на паноў Кандратовічаў. Гараў зямлю, гадаваў сказіну на фермах. Рабіў усё тое, што трэба было рабіць.

Жылі мы ў чвартаку. Як ідзеш да палаца, чвартак стаяў направа. У чвартаках было ад чатырох да восьмі дзвярэй.

Бандыты спалілі дзеравянны палац. Невядома чаго! Але і ладны быў! У ім нават галава зубра вісела.

Лядоўня на той бок пад парк была. Што ў яе лажылі - мне не вядома.

Пасля вайны мой бацька з чвартака злажыў нашу хату.

Пан Езус з каплічкі ляжаў на гары ў нашай хаце".

Дадатак 5

Расповед Галіны Галіцкай.

Запісана 09.12.2019 г.

"Я Галіна Галіцкая. Нарадзілася ў 1948 року.

Мая мама, Станіслава Банкоўская, нарадзілася ў Вільканцах, што ў Салечніцкім раёне Літвы. Бацькі маёй мамы былі безземельнымі селянамі. Прыйехалі ў Гародна на працу да пана генерала і пані генераловай. Жыла мая мама з бацькамі ў чарапаку. Чарараку было шэсць, па чатыры кватэры для работнікаў.

Працавала да 1936 року. Даіла каровы. Каровы былі рабыя (чорна-белыя) і давалі дужа малака. Скаціна: каровы і коні пасвіліся каля Лапацішкай.

Замуж мая мама выйшла ў 1936 року. Пані генералова падарыла шафу і гроши-злотыя.

Мой тата быў лесніком, даглядаў прыватныя лясы Кандратовічаў.

У нашай хаце ад 1939 року да часу, калі была адбудавана каплічка, ляжаў даўнейшы абрэз".

Дадатак 6

Фотаздымкі з сямейнага альбома ўнука К. Кандратовіча Юрый з Вялікабрытаніі (копіі ў Ганны Лінгі)

а) Палац генерала К. Кандратовіча. Выгляд з задняга боку.

б) Ада Кандратовічава - жонка ген. К. Кандратовіча на фоне задняга ўваходу ў палац.

в) Ада Кандратовічава з дзіцячай каляскай гадуе дачку Веру.

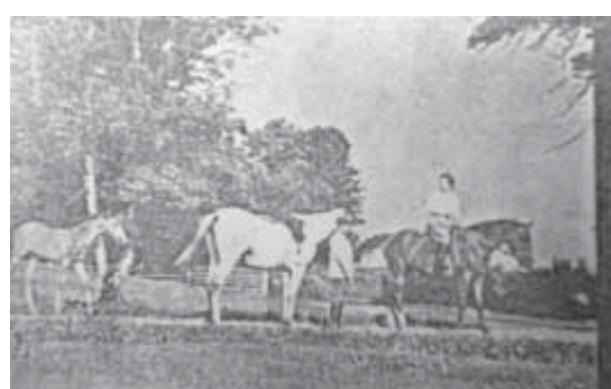
г) Панна Вера Кандратавічанка - дачка генерала К. Кандратовіча.

д) Юная панна Верачка Кандратавічаначка на кані.

е) Коні з канюшні К. Кандратовіча.

ж) Лебедзь - наглядчык і работнік у садзе і парку ген. К. Кандратовіча.

і) Дзяўчата і жанчыны - работніцы ў пана генерала і пані генераловай на сходах ля палаца.

к) Жніво.

л) Жанчыны падчас свята ўраджаю.

м) Дзеці з пачастункамі.

н) Інтэр'ер у палацы ген. К. Кандратовіча.

о) Унутраныя дзверы ў палацы ген. К. Кандратовіча.

з) Пагародзенкі і пагародзенцы са скрыпкай каляядуюць ля дзвярэй палаца К. Кандратовіча.

б) Ада Кандратовіч.

в) Генерал Кіпрыян Кандратовіч з жонкай Адай, дачкой Верай і сяброўкамі з сабачкам пад час адпачынку.

Дадатак 7

Фотаздымкі з сямейнага альбома Галіны Галіцкай

а) Вера Кандратовіч.

Дадатак 8

д) Сяляне кладуць стог.

Карціны мужа В. Рэйні (Кандратовіч):

а) Вера Кандратавічанка разам са служанкай.

в) Жанчына працу...

г) Гаспадарчая пабудова (лядоўня).

Дадатак 9

Фотаздымак унука генерала К. Кандратовіча
Юрыя. Юры на фоне дарожкі, што вядзе да
возера ў гародзенскім парку.

Дадатак 10

в) Возера ў парку.

Фотаздымкі з паездак у в. Пагародна.
Восень 2019 г.

а) Каплічка (сучасны выгляд).

б) Уваход у парк.

д) Фрагменты алеі ў парку К. і А. Кандратовічаў.

з) Былы сад у гаспадарцы К. і А. Кандратовічаў.

е) Былыя цяпліца і агарод К. і А. Кандратовічаў.

ж) Рэшткі будынка склада ў гаспадарцы.

і) Яніна Банкоўская.

к) Ірэна Козел.

л) Тут раслаа ліпавая алея.

м) Тут стаяў палац К. Кандратовіча.

Дадатак 11

Карта маёнтка Гародна. З Інстытута геаграфіі Польскай акадэміі навук

Дадатак 12

Гародненская капліца: знешні і ўнутраны выгляд. Крыніца: www.radzima.org. Тут маліўся генерал К. Кандратовіч.

Дадатак 13

Палац у Гародна. Малюнак Напалеона Орды.
www.radzima.org

Дадатак 14

В. Асава. Касцёл св. Юрыя. Тут маліліся работнікі, што працавалі ў пана генерала і пані генераловай.

Дадатак 15

Успаміны Уладзіслава Струкеля - былога памочніка садоўніка маёнтка. Крыніца: www.radzima.org.

"Сям'я Кандратовічаў вызначалася інтэлігентнасцю і дабразычлівасцю да людзей. Сам генерал карыстаўся расейскай, беларускай, польскай мовамі ў побыце, у залежнасці ад абставін. Можна меркаваць, што адносіны з навакольнымі абшарнікамі не склаліся і блізкае сяброўства ўсталявалася толькі з уладальнікамі сядзібы Малое Мажэйкава інжынерам А. Брахоцкім. Госці прыязджалі з Варшавы і Парыжа, дзе жылі сваякі жонкі Ады. У маёнтку быў аўтамабіль, які бачны на адным з фотаздымкаў. Дачка Вера атрымала хатнюю адукцыю, выйшла замуж за мас-

така з Англіі, іспанца па паходжанні, Трыстама Рэйні (Tristam Reiney). З другой паловы 30-х і да смерці ў 1988 г. жыла ў Англіі.

У жніво, жонка Ада сустрэкала кожныя першыя вазы з падзякай да сялян і келіхам гарэлкі. Сам Струкель, тады яшчэ малады хлопец, атрымліваў заробак у памеры 90 пудоў жыта ў год плюс корм для жывёлы і бульбу, колькі трэба. Асабліва жонка генерала сачыла за прыгажосцю і парадкам у парку, сваім доме і ў дамах, дзе жыла прыслуга. Людзі, якія працавалі ў Кандратовічаў, атрымоўвалі беспрацэнтныя крэдыты на развіццё гаспадаркі, і, калі гаспадары бачылі, што гроши ўкладзены з розумам, крэдыт спісваўся... "-

Аўтар: Матусевіч Валянціна Міраславаўна.
Кіраунік: Куплевіч Віталь Эдуардавіч.

*Тацяна Валянцінаўна Кашпар
выкладчык гісторыі
вышэйшай катэгорыі*

Гісторыя Лідскага педагогічнага вучылішча 1944 - 1956 гг.

З ГІСТОРЫІ ГІМНАЗІІ ІМЯ ГЕТМАНА КАРАЛЯ ХАДКЕВІЧА

З 1921 па 1939 год тэрыторыя Заходняй Беларусі знаходзілася ў складзе Польшчы. Горад Ліда быў цэнтрам павета, і ў ім актыўна вялося будаўніцтва. На забалочанай тэрыторыі паміж чыгункай і цэнтрам горада вырашана было стварыць новы раён. Гэты ўчастак лідзяне звалі "выган" і пасвілі тут жывёлу. Пасля меліярацыі тэрыторыі тут праклалі новую вуліцу Міцкевіча (назва захавалася да цяперашняга часу) і пабудавалі Дом старасты, жылыя будынкі для службоўцаў рангам ніжэй і комплекс грамадскіх будынкаў (школа імя Нарутовіча, паштamt). Найбуйнейшай міжваеннай новабудоўлій усё на той жа вуліцы Міцкевіча стаў будынак дзяржаўнай гімназіі імя гетмана Карала Хадкевіча. Гэты маштабны аб'ект, у абліччы

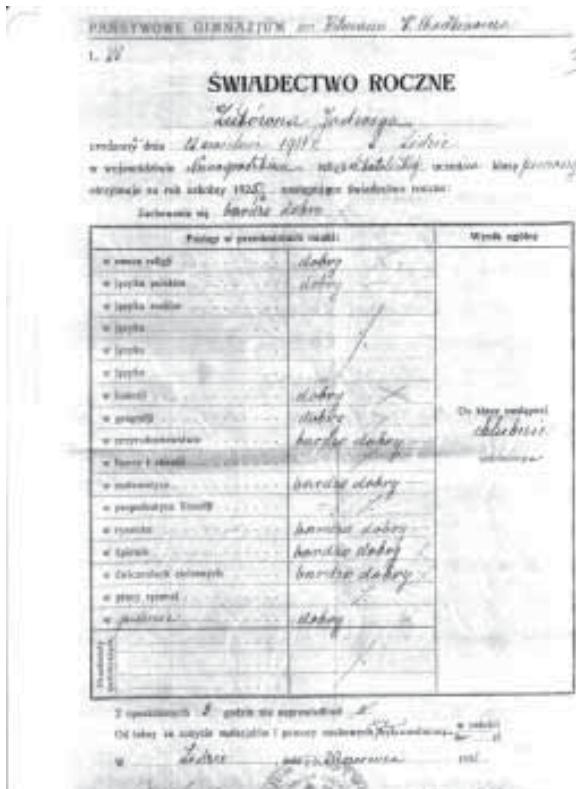
якога праступаюць рысы функцыяналізму, быў на той час адным з найбуйнейшых "польскіх" будынкаў на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Будаўніцтва скончылася ў 1929 годзе (па некаторых крыніцах у 1935 г.). Будынак меў тры паверхі. Плошча новай навучальнай установы склала 2800 квадратных метраў. Яна была разлічана на 500 навучэнцаў [10]. З-за высокай аплаты ў гімназіі вучыліся галоўным чынам дзеци вайскоўцаў, паліцыянтаў, дзяржаўных службоўцаў, багатых гардзян. У гімназію прымалі дзяцей пасля сямігадовой агульнаадукацыйнай школы. Навучальны курс падзяляўся на два этапы: агульнаадукацыйны - чатыры гады і спецыяльны ці ліцэй - двухгадовы, на якім рыхтавалі ва ўніверсітэт. Плата за навучанне складала 25 злотых першы год, 30 злотых - другі, 35 - усе наступныя [7]. Гімназісты мелі форменную вопратку: куртачку сіняга колеру, у ліцэі - бардовага і такія ж фуражкі. Дзяўчата

Будынак дзяржаўнай гімназіі імя Кароля Хадкевіча. Фасад, які выходзіць на вуліцу Міцкевіча

Гімназічна форма. Малюнак мастака Лариси Драко

*Пасведчанне з гадавымі адзнакамі за навучанне ў
гімназії. 1926 год*

Potem zatem mówić, że relatywne osiągnięcie w klasach 17 — 21 jest zdecydowanie wyższe od ogólnego osiągnięcia dla wszystkich grup wiekowych i przedmiotów nauczycielskich.

of pathology of human
people most common
disease
infectious disease
infectious disease

Parishes: Keweenaw Peninsula areas. Lake Superior
Levee 3 ft. Normal + 3 ft. above
water level 10 ft. 10 distance below water.

*Атестат стипендіата випускніці гімназії
Жук Ядвігі. 1933 рік*

ў гімназіі наслі цёмна-сінюю плісаваную спаднічку і белую льняную блузку. Да блузкі прымакаўвалі стужку, а на рукаве наслі блакітную павязку. На барэце быў малюнак арла і блакітны кант. У ліцэі, адпаведна,

кант, бант, павязка былі бардовага колеру [7]. Прыналежнасць да гімназіі і нашэнне формы навучэнцы лічылі гонарам для сябе.

З успамінаў карэннай лідзянкі Яўгеніі Ярмант мы дазваліся пра настаўнікаў гімназіі. Настаўнікі карысталіся вялікай павагай як сярод вучняў, так і ва ўсім горадзе. Польскую мову выкладаў пан В. Маеўскі. Пад яго кіраўніцтвам у каstryчніку 1935 г. навучэнцы старэйшых класаў гімназіі выдалі ў друкарні Ш. Зяльдовіча шастнаццацісторонкавы часопіс "Творчасць" [11]. Матэматыку вёў пан Каляцінскі. Гэта быў высокі прадстаўнічы мужчына, бацька двух сыноў, якія загінулі падчас вайны ў партызанах. Настаўнікам гімнастыкі ў дзяўчыната была пані Папко. Пан Садзевіч і пані Ядвіга Маствовіч пасвячалі вучняў у таемніцы латыні, якая аказалася вельмі цікавым прадметам. Фізіку выкладаў пан Яўген Шулакевіч. Настаўнікам хіміі быў пан Зыгмунт Манке, які пасля вайны выехаў у Польшчу. Геаграфію выкладаў пан Руткоўскі. Вучнімаглі выбіраць для вывучэння нямецкую ці французскую мовы. У гімназіі працавала некалькі настаўнікаў германістаў - пан Сабанскі, пан Кляйдышенст, пан Сямінскі. Толькі пан Сямінскі дазваляў вучням надпісваць алоўкам у падручніку польскі пераклад нямецкага тэксту. Звычайна настаўнікі забаранялі пісаць у падручніках. Сын пана Кляйдышенста Яська падчас вайны загінуў у партызанах. Катэхіз выкладаў ксёндз Вітольд Нелюбовіч [5, 3.82]. У дзяржаўных гімназіях навучанне дзяўчынак і хлопчыкаў вялося сумесна, у той час як у Купецкай гімназіі дзяўчынкі і хлопчыкі займаліся ў асобных будынках. Патрабаванні да паводзін гімназістаў былі цвердыя. Напрыклад: гімназістам не дазвалялася бываць на вуліцы без суправаджэння дарослых пасля вясэмі гадзін вечара, тым больш хадзіць у кіно на вячэрнія сеансы.

Дзяржаўная гімназія імя гетмана Карава Хадкевіча набіла многіх людзей. Вучоба ў ёй адкрывала вялікія перспектывы ў жыцці. Зручна было і тое, што не трэба было з'ядзжаць з роднага горада, ад сям'і. Акрамя таго прыцягвала выдатнае выкладанне гуманітарных дысцыплін. Па сведчанні бытых выпускнікоў гімназіі, адзнака паспяховасці залежала выключна ад здольнасцяў і старання навучэнцаў, а не ад іх фінансавага становішча. Не існавала нікіх элементаў дыскрымінацыі па рэлігійнай прыналежнасці ці па нацыянальнасці [7]. Дзяцей сялян сюды не прымалі, а тыя, каго прынялі, у сацыяльным плане былі раўнапраўнымі.

У верасні - каstryчніку 1939 г. адбылося ўз'яднанне Заходніяй Беларусі з БССР. Увесень 1939 года будынак аддалі школе, якая атрымала назуву беларускай, хоць навучанне ішло на рускай мове, акрамя двух урокаў - беларускай мовы і літаратуры. Большасць даваенных настаўнікаў, пакінутых у школе, гаварылі па польsku. Рускую мову ў старэйшых класах выкладала новая настаўніца, якая прыбыла з Савецкага Саюза - Марыя Наву-

маўна. Яна была строгай, але на заключным іспытце выяўляла да ўсіх вучняў лаяльнасць. Настаўнікам, які ў дасканаласці валодаў беларускай мовай, чым захапляў дзяцей, быў выкладчык матэматыкі Навум Голямполь. Ён любіў гутарыць з навучэнцамі на адцягненія тэмы, напрыклад пра існаванне Бога. Дыскусіі праходзілі вельмі рызыкоўна. Выкладчык фізкультуры арганізаваў у школе дзве каманды акрабатычнай гімнастыкі, асона з хлопчыкаў і дзяўчынкам. Абедзве каманды часта выступалі ў гімнастычнай зале ў прысутнасці гледачоў. З'явіўся ансамбль песні і танцу. Ён выконваў беларускія народныя песні, а танцы былі рускія народныя [5, 3.103].

Ва ўспамінах Райковай (Кумпяк) З.В. сказана, што ў 1940-1941 гг. у гэтым жа будынку было адкрыта Лідскае педагогічнае вучылішча [6]. Дырэкторам яго быў прызначаны Цвяткоў. Тым часам тут вучыліся Макуцевіч Пётр Купрыяновіч, Макуцевіч Вольга Купрыянаўна, Макуцевіч Ніна Купрыянаўна, Сарока (Перкіна) Ганна Мікалаеўна. Нажаль, гэты факт пакуль не атрымоўваецца пацвердзіць дакументальна.

У 1941-1944 гг. будынак займалі германскія акупантскія ўлады. Тут размяшчаліся гебітскамі-сарыят і паліцэйская камендатура [6].

ЛІДСКАЕ ПЕДАГАГІЧНАЕ ВУЧЫЛІШЧА ў 1944 - 1956 гг.

9 ліпеня 1944 года горад Ліда быў вызвалены ад нямецка-фашистскіх захопнікаў. Горад быў разбураны на 80%, цэнтр горада разбураны практычна цалкам. Засталося не больш за дзясятак двухпавярховых мураваных будынкаў. У адным з іх - будынку былога гімназіі імя гетмана Карава Хадкевіча па вуліцы Міцкевіча - 30 жніўня 1944 гады пачала працу прыёмная камісія Лідскага педагогічнага вучылішча, утворанага па раешненні ўрада 15 жніўня 1944 года. Яшчэ ішла Вялікая Айчынная вайна, а краіна ўжо пачала працу па аднаўленні народнай гаспадаркі, па адраджэнні мірнага жыцця.

Адкрываліся школы, але ў іх катастрофічна бракавала настаўнікаў. У кожнай вобласці Беларусі

Забота аб школе

У 1941-м годзе на тэрыторыі Лідскага раёну налічвалася 100 школ. За час акупации немцамі было прывядзена ў нягожасць і занята каля 70-ці школ пад склады, стайні, паліцэйскія гарнізонны і іншыя.

Неабходна было ўсё нацаваць і перабудаваць пашкоджаны, забяспечыўшы іх стыламі і даўкамі.

Гэтую задачу Лідскі РК, КП(б)Б і Раі АНА добра выконваюць, прыкладам да яе ўсе сілы.

Школы к новаму навучальному 1944-1945-му году будуць адчынены.

Нашы дзеяці будуць павучачца на роднай мове ў утульна-раскошных памяшканнях Савецкай школы.

Сакратар РК ЛКСМБ ВОЙКАУ.

В. а. пам. радыкатара КІЯН

Артыкул з газеты "Уперад" пра стан школ на Лідчыне.
16 жніўня 1944 г.

было створана па 5 - 6 педвучылішчаў, задача якіх хутка насыціць кадрамі сістэму народнай адукацыі. Так з'явілася Лідскае педвучылішча. Дырэктарам быў прызначаны Фралоў А.Т. Ён займаўся падборам педагогічных кадраў, падрыхтоўкай навучальнага корпуса да заняткаў, рамонтам інтэрната, камплектацыяй бібліятэкі неабходнымі падручнікамі і літаратурай.

Набор абітурыентаў праводзіўся на базе сямігадовай школы і на базе 8 - 10 класаў з паскораным курсам навучання - адзін год. Набор склаў 271 чалавек. Першы паскораны выпуск навучэнцаў адбыўся ўжо ў 1945 годзе. 20 ліпеня 1945 года 29 выпускнікам была прысвоена кваліфікацыя настаўніка пачатковых класаў.

З успамінаў навучэнца першага набору Мікалая Дзікевіча: "У адзін з вераснёвых дзён на станцыю Нёман прыехаў настаўнік беларускай мовы Голуб. Ён прывёз аў'яву пра арганізацыю ў Лідзе педагогічнага вучылішча. Навучэнцы трэцяга курса атрымлівалі бронь. Такім чынам з першага кастрычніка я стаў студэнтам трэцяга курса. Настаўнікаў бракавала, таму ў вучыліща скарацілі тэрмін наuczання і павялічылі колькасць урокаў у тыдзень, на колькі маглі скарацілі праграму. Вучыліся ў двухпавярховым будынку, што насупраць СШ № 1. У канцы траўня 1945 года педвучылішчу перадалі будынак былой гімназіі, які перад гэтым займалі вайскоўцы. У

Б. а. вак. радыката від

АБ'ЯВА

Беларуское дзяржаўное педагогічнае вучылішча
у горадзе Ліда аў'яўляе набор на 1, 2 і 3 курсы.

Прымаюцца асобы скончышылі 7, 8, 9 і 10 класы ва ўзросце ад 14 да 35 год.

Студэнты забяспечваюцца карткамі на прадукты харчавання. Пры педвучылішчы будзе адчынена столовая для студэнтаў. Іншагароднія студэнты будуть забяспечаны штварнатаў.

Паступаючыя прадстаўлююць наступныя дакументы, або даведкі іх заміняючыя: Заяву, дакумент (або даведку) аб асвяце, даведку аб стане здароўя і даведку аб узросце.

Прымовыя іспыты будуть праводзіцца з 1. 9. па 10. 9. 1944 г.

Документы прадстаўляюцца па адрасу: Горад Ліда, вуліца Кірава 86 (быўшая Школьная), канцэльня педагогічнага вучылішча.

Лідскому педагогічнаму. Гасцініца. Гасцініца. Гасцініца.

Саша не пісці моему, а расце даслу
Калі вясна будзе ўсюлько вічнага
недзягічнага, які ён
Александр Ткачук
Радаслав газета „Чырвоны“ 1969-1986 гг

Аб'ява пра набор навучэнцаў у Лідскае педагогічнішча 16 жніўня 1944 г.

класах вучэльні стаялі доўгія сталь, а лаўкі былі спісаны па-нямецку. Падручнікаў практычна не было. Чыталі па чарзе па два-тры падручнікі на курс. На шым выратаваннем былі канспекты. Але трэба было бачыць наши сышткі, зробленыя са старых нямецкіх улётак, шпалераў, квітанцый! У іх канспект-

Лідскі педагогічны вучылішча. 1944 - 1956 гг.

тавалі педагогіку, гісторыю, геаграфію і іншыя прадметы. У набытых сышытках пісалі заданні па мове і матэматыцы ці малівалі. Памятаю прозвішчы некаторых выкладчыкаў. Дырэктар вучылішча Фралоў выкладаў гісторыю, завуч Дзяменецій Пятровіч Кардаш выкладаў педагогіку і псіхалогію, Сяян Рыгоравіч Зыкаў - хімію і біялогію, Голуб - беларускую мову, Левін - фізкультуру..."

У выніку выслікаў краіны ў 1946 годзе колькасць настаўнікаў у Беларусі складала 80% ад даваенага. Першы навучальны год 1944 - 1945 педагогічныя калектывы вучылішча складалі сем чалавек: Фралоў А.Т. - дырэктар, выкладчыкі - Хатэнка М.Н., Голуб С.Ф., Кардаш Д.П., Старасцін А.А., Левін І.І., Зыкаў С.Г. [7]. У жніўні 1945 года дырэктарам педагагічнай установы стала Макаранка Макар Фёдаравіч - выкладчык фізікі, адстаўны афіцэр, інвалід Вялікай Айчыннай вайны. Шмат выслікаў прыклаў Макар Фёдаравіч для стварэння матэрыяльнай базы навучальнай установы. Вучэльня займала дзвеяць класных пакояў па 60 кв. м, дзвеяць класаў па 30 кв. м. і спартовую залу (г.зн. палову будынка). У гадавой справаздачы за 1946 - 1947 гг. сказана, што ўдалося адрамантаваць цэнтральную ацяпляльную сістэму, але яна не працавала з-за адсутнасці паліва. Навучальныя класы абавязаліся жалезнымі печкамі - часовымі збудаваннямі. Усяго былі 33 печкі. Дровы калектыву нарыхтоўваў самастойна сіламі настаўнікаў і навучэнцаў. Імкнуліся зрабіць гэта да пачатку летніх вакацый. Печы паліў апальшчык. Прыбраў печы ў 1947 годзе [ф. 32, воп. 1, спр. 4]. У вучылішчы працавала сталовая. Спачатку ў ёй рыхтавалі толькі абеды. Цэны былі даступныя для навучэнцаў. З 1947 года началі рыхтаваць сніданак і

вячэрну. Студэнтам у патрэбе выдзялялася матэрыяльная дапамога па трыста рублёў (аддзенныя на 1947 год). Многія навучэнцы, як і ў наш час, іншагароднія, таму існавалі два інтэрнаты - мураваны двухпавярховы на 120 чалавек і маленькая драўляная хата на 20 чалавек. У 1947 годзе ў цокальным паверсе навучальнаага корпуса абсталівалі два пакоі пад інтэрнат: адзін пакой для юнакоў, другі для дзяўчат. Жыхарам інтэрната выдавалася не толькі пасцельная бялізна, але і абрусы, фіранкі, дарожкі на падлогу. У гэтым жа 1947 годзе ўдалося цалкам зашкліць падвойныя вокны. Улетку 1947 года конны транспарт, які належаў вучылішчу, замянілі на аўтамабільны, у вучылішчы з'явілася машина і шафёр [ф. 32, воп. 1, спр. 4]. На наступны навучальны год педагогічныя калектывы папоўніліся за кошт выпускнікоў ВНУ і дасведчаных педагогаў са стажам працы больш дзесяці гадоў. З 16 выкладчыкаў 12 мелі вышэйшую адукацыю, 4 - сярэднюю. Але паданішаму не было выкладчыкаў па маліванні і па працы. У 1945 годзе аплата працы педагогаў была невысокай: стаўка дырэктара і завуча складала па 750 рублёў [ф. 32, воп. 1, спр. 2]. У 1946 - 1947 навучальнym годзе зарплата была падвышана: стаўка дырэктора складала 1157 рублёў, а настаўніка - 730 рублёў [ф. 32, воп. 1, спр. 4]. Вялікая частка настаўнікаў жыла на кватэрах у гараджан. Дзяржава выплачвала на арэнду жылля кватэрныя. У 1947 гозе драўляны будынак інтэрната пераабсталівалі пад кватэры для выкладчыкаў. Тут пасялілася шэсць чалавек. Дзвеяць выкладчыкаў атрымалі кватэры ў гарадскіх дамах камунальной гаспадаркі. Троє выкладчыкаў засталіся на прыватных кватэрах [ф. 32, воп. 1, спр. 8].

Напачатку 1946 года былі створаны два метадычныя аўяднанні выкладчыкаў - натуральна-матэ-

Першы пасляваенны выпуск Лідскага педвучыліща, траўень 1945 г. Сядзяць (злева направа) Голуб (беларуская мова), Патапенка (матэматыка), настаўніца рускай мовы, Фралоў (дырэктар, гісторыя), Д.П. Кардаш (завуч, педагогіка), настаўніца (?), Левін (фізкультура), С.Р. Зыкаў (хімія, біялогія)

Стар. 50

матычных і гуманітарных навук. У вучылішчы працавалі тры кабінеты - прыродазнаўства і геаграфіі, фізікі і матэматыкі, педагогікі і прыватных методык. У кабінеты было набыта абсталяванне і навучальныя дапаможнікі на суму 9 тысяч рублёў, а ў бібліятэку набылі 4471 книгу на суму пяць тысяч рублёў [ф. 32, воп. 1, спр. 2]. Горш за ёсё літаратурай былі забяспечаны такія прадметы, як педагогіка, псіхалогія, прыватныя методыкі. Падручнікі былі на рускай і на беларускай мовах. Адзін падручнік прыпадаў на пяць-шэсць навучэнцаў. Вядома, навучальнага абсталявання і дапаможнікаў бракавала. За 1944 - 1946 гады навучэнцы пад кіраўніцтвам выкладчыкаў вырабілі 146 табліц, 54 макеты, 26 дапаможнікаў па літаратуры і гісторыі [ф. 32, воп. 1, спр. 2]. Заняткі праходзілі ў першую змену, а ў другой палове дня навучэнцы працавалі ў кабінетах, выкарystоўваючы наяўную там літаратуру. Кабінеты і бібліятэка працавалі з 14 да 22 гадзін. Каб навучэнцы моглі быць у курсе жыцця краіны, бібліятэка вучылішча выпісала газеты "Праўда", "Камсамольская праўда", "Настаўніцкая газета", "Савецкая Беларусь", "Зорка", "Гарадзенская праўда" і "Уперад". А ўжо ў 1947 годзе было выпісана дадаткова 19 літаратурных і грамадска-палітычных і 15 адмысловых метадычных часопісаў. 17 найменняў газет і 10 часопісаў выпісана выкладчыкамі асабіста [ф. 32, воп. 1, спр. 8]. Вялікая праца праводзілася па навядзенні парадку на прылеглай да вучылішча тэрыторыі. Быў закладзены доследны ўчастак у двары. У 1949 годзе да яго дадалі парнік. На ўчастку гадавалі расаду для падшэфнага калгаса імя Сталіна, а таксама тронкі парэчак. З 1946 года вучылішча мела дапаможную гаспадарку, у якой сеялі па гектары ячменю і вікі і 0,35 га аўсу на корм [ф. 32, воп. 1, спр. 4]. Навучэнцы вучылішча дапамагалі падшэфнаму калгасу. Так за 1954 - 1955 гады было выкапана 59 гектараў бульбы, прыбрана 12 гектараў морквы, пасеяна 46 гектараў кукурузы, выкапаны дзве сіласныя ямы. Навучэнцы старых курсаў дапамагалі агітаваць калгаснікаў падпісацца на дзяржаўную пазыку. Але самай любімай справай было выступаць з канцэртамі мастацкай самадзейнасці перад вяскойцамі [ф. 32, воп. 1, спр. 42].

Чым бы не займаліся навучэнцы, іх галоўная мэта была атрыманне якаснай адукцыі для таго, каб стаць добрымі настаўнікамі. Узровень адукцыі шмат у чым залежаў ад педаклектыва. Выкладчыкі працавалі над удасканаленнем праграм і навучальных планаў, над складаннем курсаў лекцый і практичных заняткаў. Каб веды навучэнцаў былі трывалымі, выкладчыкі шмат працавалі з дзецьмі пасля ўрокаў. Напачатку навучальнага года кожны выкладчык даваў навучэнцам спіс навучальнай і папулярнай літаратуры абавязковай для вывучэння, а таксама метадычныя парады па ажыццяўленні самастойнай працы. Два разы ў месяц правяралася выкананне задання. На працягу навучальнага года навучэнцы педвучылішча выконвалі творчыя пісьмовыя работы пасля ўрокаў. Перад выкананнем пісьмовай работы яны павінны былі выкананы заданне - мінімум па сваёй тэмэ [ф. 32, воп. 1 спр. 4].

Важнае пытанне ў прафесійнай адукцыі - гэта практыка навучэнцаў. Высілкамі дырэктара педвучы-

Лідскі Летапісец № 1 (89)

лішча Макаранкі М.Ф. было вырашана пытанне з базай практыкі. Успомнім, што палову будынка (правае крыло) займала педвучылішча, другую палову (левае крыло) - СШ № 2, у пачатковых класах якой і было арганізавана праходжанне педагогічнай практыкі. У 1946 годзе кожны навучэнец даваў 5 - 6 пробных уроўкаў па беларускай і рускай мовах, чытанні, арыфметыцы, гісторыі, прыродзе, маляванні, фізкультуры. Акрамя гэтага праходзіла двухтыднёвая практыка ў сельскіх школах (двуухкамплектных). З 1947 года сістэма педагогічнай практыкі стала больш прадуманай. Яна складалася з наступных частак:

назіранне "Першыя дні дзіцяці ў школе" - 10 дзён;

назіранне паказальных уроўкаў у школе;
правядзенне пробных уроўкаў у школе (8 - 9 уроўкаў);

аднадзённая педагогічная практыка;

двуҳтыднёвая педагогічная практыка (галоўным чынам у школах Ліды).

З 1948 года з'яўляецца пасада "кіраўнік педагогічнай практыкі". Спачатку гэтую працу выконвала выкладчык педагогікі Баброўская Н.А., а з 1953 года - выкладчык педагогікі Стрэльскі Т.П. Сістэма педагогічнай практыкі была арганізавана добра. Пра гэта часта ўспаміналі былыя выпускнікі падчас сустрэч у сценах сучаснага каледжа. Успаміналі смешныя выпадкі і вострыя сітуацыі на ўроках. Выпускнікоў педвучылішча адрознівала моцная практычная падрыхтоўка. Яны ведалі, як рацыянальна выбудаваць занятак, як працаваць з навучэнцамі з розным узроўнем падрыхтоўкі, як супакоіць гарэзу і многае іншае. За чатыры - пяць гадоў працы ў вучылішчы з'явіліся дасведчаныя выкладчыкі-метадысты: Чарніченка Емельян Рыгоравіч (матэматыка), Патапенка Канстанцін Емельянавіч (матэматыка), Буланкова Марыя Мікалаеўна (прыродазнаўства), Шнейдар Алена Пятроўна (бел. мова), Шаўлюга Вольга Аляксеевна (рус. мова), Каробка Зінаіда Антонаўна (рус. мова). З 1948 года выкладчыкі Лідскага педвучылішча выступаюць з дакладамі па методыцы выкладання розных прадметаў у пачатковай школе на настаўніцкіх канферэнцыях у горадзе Лідзе [ф. 32, воп. 1, спр. 11].

З успаміну Янчэўскага Уладзіміра Уладзіміравіча: "Лідскае педвучылішча я закончыў у 1948 г. Вучыўся з Віктарам Каваленкам, студэнт як студэнт, мы з ім у інтэрнаце жылі ў адным пакоі. Я быў старастам пакоя, лепшы сябар Залескі быў з Багданава, яго маланкай забіла. Мы з ім сябравалі, а з Каваленкам так. Вучыўся ён добра. Сур'ёзны хлопец, сустрэліся неяк выпадкова ў Менску. Мы - пераросткі - на 3 курсе были. Інтэрнат анальваўся звычайнімі печкамі. Дырэктар Макар Фёдаравіч Макаранка, без руکі. Хатэнка фізіку вёў, хадзячая энцыклапедыя, Пікулік вёў беларускую, гісторыю вёў Івашын, біёлаг Зыкаў, халасіцк, з сынам Дзімам, Гарбачова - настаўніца, рускую вёў Мастовіч Аркадзь Уладзіміравіч, літарацоў".

У 1948 годзе Лідскае педагогічнае вучылішча ўзначаліў Якімовіч К.В., удзельнік Вялікай Айчыннай вайны, выкладчык гісторыі, які затым быў пераведзе-

ны на працу ў Міністэрства асветы БССР на пасаду начальніка аддзела кадраў [7].

У 1949 годзе вучылішча перайшло на чатырохгадовае навучанне. У навучальныя планы быў уведзены яшчэ адзін прадмет - замежная мова. Вышэйпастаўленыя арганізацыі, галіновае міністэрства, безумоўна, кантролівалі працу маладой навучальныя установы. У красавіку 1949 года Лідскае педвучылішча было падвергнута інспектарскай праверцы з боку Міністэрства адукацыі БССР. На працягу пяці дзён праверку ажыццяўляла дасведчаны інспектар Суворава Лідзія Георгіеўна. Яе заўлагі і рэкамендацыі былі карысныя маладому калектыву педвучылішча [ф. 32, воп. 1, спр. 11]. У траўні 1952 года праца педвучылішча была праверана інспектарам Гарадзенскага абласна Гагарыным П.Д., які даў станоўчую адзнаку дзеянасці педагогічнага калектыва [ф. 32, воп. 1, спр. 28]. У сярэдзіне лютага 1953 гады па даручэнні Гарадзенскага аблкома партыі быў правераны стан выкладання гісторыі, педагогікі і літаратуры завучам Гарадзенскага пединститута тав. Лявіцкім. Працы дадзена станоўчая адзнака. У канцы сакавіка 1953 года працу навучальныя установы правярала інспектар аддзела педагогічнага калектыва Міністэрства адукацыі БССР Суворава Лідзія Георгіеўна. Інспектар зрабіла шэраг заўваг. Выйнікі праверкі абмяркоўваліся на педсавеце 30 сакавіка. Педсавет прайшоў бурна [ф. 32, воп. 1, спр. 31].

У любой справе важна наладзіць працоўную дысцыпліну. У гэтым кірунку вынікі быў проста дзіўныя. Чытаем у гадавой справаздачы Лідскага педвучылішча за 1947 - 1948 гг.: "Пропускаў заняткаў без

паважлівай прычыны сярод навучэнцаў не было. Пропускаў заняткаў сярод настаўнікаў не было" [ф. 32, воп. 1, спр. 8]. Вось да такой дысцыпліны трэба імкнуцца і сёння.

З 1952 па 1956 год Лідскае педвучылішча ўзначальваў Уладзімір Канстанцінавіч Занкевіч [7]. Ён выкладаў матэматыку, быў удзельнікам партызанскаага руху. Педагагічны калектыв шмат увагі надаваў самастойнай падрыхтоўцы навучэнцаў да заняткаў. Педагогі вучылі моладзь, як правільна арганізаваць свой працоўны дзень, каб паспесь зрабіць усё неабходнае, як рыхтавацца да выканання розных тыпаў заданняў, як чытаць хутка, але ўважліва і г.д. Па кожным навучальнym прадмеце выкладчыкі праводзілі кансультатыў (па раскладзе кансультатыў). Навучэнцы маглі працаваць у навучальных кабінетах. Аднак, нягледзячы на ўсё высілкі выкладчыкаў і старанні навучэнцаў, паспяховасць пакідала жадаць лепшага. Так, з 247 навучэнцаў у 1951 годзе не паспівала 50 чалавек (г.зн. паспеховасць 75,7%), а з 252 навучэнцаў у 1952 годзе не паспівала 40 (паспеховасць 85,7%). Праблема падвышэння якасці выкладання і паляпшэння якасці адукацыі ўвесь час знаходзілася ў поле зроку педкалектыва. Пытанню актыўізацыі барацьбы з другагодніцтвам і непаспеховасцю быў прысвечаны асобны педсавет 7 кастрычніка 1953 года, выкананне рашэнняў якога строга кантролівалася адміністрацыяй [ф. 32, воп. 1 спр. 36]. Але акрамя вучобы педагогі стваралі ўмовы для агульнага развіцця навучэнцаў. Ужо ў 1945 годзе ў вучылішчы працавала шэсць гурткоў: палітгурток, хор, драматычны, фізкультурны, літаратурны

Лідскае педагогічнае вучылішча. З клас Б. 1949/50 навучальны год

і выпуск настенай газеты. У 1947 годзе дадаліся гістарычны, фізічны, народных танцаў, стралковы. Але на вучэнцам ставілі абмежаванні - наведваць не больш за два гурткі! Потым гурткоў стала яшчэ больш [ф. 32, воп. 1, спр. 11]. За 1951-1952 навучальны год драматычны гуртак, у якім займалася 25 навучэнцаў пад кіраўніцтвам Шаўлюгі В.А., паставіў п'есы: "Твяя песня" Гусева В., "Прамяні сонца" Чыкаркова, "Тарас Бульба" Гогаля М.В., падрыхтаваў літаратурныя вечары, прысвечаныя Гайдару А., Някрасаву А., Лерманту М., Пушкіну А., Гогалю М. У 1952 годзе шырока адзначалася 70-годдзе Якуба Коласа. Былі праведзены чытальні канферэнцыі па кнігах "Вуліца малодшага сына", "Чацвёртая вышыня", "Дарагі мае хлопчыкі", "Аповесць пра Зою і Шуру" [ф. 32, воп. 1, спр. 31]. У падрыхтоўцы і правядзенні вечароў бралі ўдзел таксама гурткі мастацкай самадзейнасці і ақрабатыкі. Гурткі мастацкай самадзейнасці рыхтавалі канцэртныя праграмы да святочных дат і выступалі з канцэртамі ў падшэфным калгасе. Так, толькі за 1946 - 1947 навучальны год было праведзена 12 тэматычных вечароў. "Жадаецце танцы - рыхтуйце вечар", - казалі настаўнікі, і дзеці рыхтавалі. У першыя паваенныя гады практикаваўся калектывны прагляд кінастужак. За 1946 - 1947 навучальны год навучэнцы паглядзелі 14 кінастужак [ф. 32, воп. 1, спр. 9].

З 1951 года на першым і другім курсах уведзены індывідуальная заняткі па музыцы. Эстэтычнаму, у прыватнасці музычнаму выхаванию, пачалі надаваць больш увагі. У вучылішчы з'явілася тры выкладчыкі музыкі. Выкладчык Штундар С.П. выдатна граў на скрыпцы (вучыўся ў Віленскай кансерваторыі). Быў арганізаваны струнны аркестр. Вялікая ўвага надавалася праслушоўванню класічнай музыкі. Перад педагогамі ставілася задача - растлумачваць важнасць музычнай адукацыі для будучага настаўніка пачатковых класаў. Увайшло ў традыцыю праслушоўванне музычных твораў у выкананні выкладчыкаў [ф. 32, воп. 1, спр. 16].

У 1952 годзе, 1 сакавіка ўпершыню быў арганізаваны вечар сустрэчы з выпускнікамі. Гэта стала добрай традыцыяй. І калі на гэтым жа месцы, у гэтым жа будынку праз 26 гадоў ізноў было адкрыта педвучылішча, выпускнікі першага педвучылішча пачалі прыходзіць у родныя сцены. Адна група сабралася на свой 30-гадовы юбілей, потым на 40-гадовы і ў 2005 годзе 16 чалавек з групы выпуску 1955 года сабраліся на 50-годдзе свайго выпуску. Яны падарылі музею педвучылішча некалькі цікавых экспанатаў.

З 1950 года для выкладчыкаў існавала абавязковая форма палітвучобы: кожны выкладчык павінен быў вывучаць якую-небудзь першакрыніцу па марксізму-ленінізму, прачытаць, заканспектаваць і вытрымашь гутарку па змесце твора (мабыць у дырэктора). Адзін раз у тыдзень выкладчык праводзіў у сваёй групе палітзанятак. У выкладчыка абавязковы павінен быў быць канспект занятку. Навучэнцам 3 - 4 курсаў дазвалялася самастойна праводзіць палітінфармацыі, рабіць даклады, але канспект таксама абавязковы і для іх [ф. 32, воп. 1, спр. 26].

Са жніўня 1951 года ў Лідскім педагогічным

вучылішчы функцыянуала метадычнае аўтаднанне класных кіраўнікоў. Архіўныя матэрыялы нам падказваюць, што выхаваўчая праца ніколі не пускалася на самацёк. Планы выхаваўчай працы класных кіраўнікоў захоўваюцца ў Лідскім занальнім архіве за ўсё гады працы вучылішча. На зімовых вакацыях у 1952 годзе калектыву упершыню змог арганізаваць вялікую экспкурсію. Навучэнцы 3 - 4 курсаў пабывалі ў сталіцы БССР горадзе Менску, а ўлетку таго ж года - у Маскве. Гэта была ініцыятыва дырэктора вучылішча Якімовіча К.В.

21 красавіка 1954 года ў вучылішчы ўпершыню была арганізавана выставка наглядных дапаможнікаў, самастойна вырабленых наўчэнцамі. Нагляднасці для правядзення ўроку ў школах па-ранейшаму бракавала і кожны настаўнік павінен быў умесьці зрабіць патрэбную табліцу, макет ці карту сваім рукамі [ф. 32, воп. 1, спр. 36]. У 1953 - 1954 навучальным годзе з'явілася магчымасць праводзіць кінаўрокі ў адмыслова аbstравіянным класе.

У Лідскім педвучылішчы некаторы час працавала завочнае аддзяленне. Яно было адкрыта ў снежні 1944 года. Працу завочнага аддзялення ўзначаліў Страсцін А.А. У 1946 годзе на завочным аддзяленні наўчаліся 250 чалавек. Завочнае аддзяленне працавала да 1949 года. Па распаранні Міністэрства асветы БССР завочнае аддзяленне Лідскага педвучылішча было перададзена ў Гарадзенскую педвучылішча ў 1949 годзе [ф. 32, воп. 1, спр. 10].

У 1951 - 1952 навучальным годзе вучылішча скончылі 46 чалавек. Іх накіравалі на працу галоўным чынам у школы Радуньскага і Воранаўскага раёнаў [ф. 32, воп. 1, спр. 28]. Са 145 выпускнікоў 1954 года 72 накіраваны на настаўніцкую працу, 63 - на пасаду піянерскіх важкатаў, 10 чалавек накіраваны ў распаранджэнне Міністэрства культуры [ф. 32, воп. 1, спр. 44].

У 1953 - 1954 навучальным годзе ў Лідскім педвучылішчы былі пераведзены чатыры групы наўчэнцаў і чацвёра выкладчыкаў з Ваўкавыскага педвучылішча. У наступным 1954 - 1955 навучальным годзе ў вучылішчы займалася 367 чалавек (з іх 354 камсамольцы, 74 юнакі, 293 дзяўчыны). Працуе 25 выкладчыкаў, 18 з іх з вышэйшай адукацыяй, 2 з няскончанай вышэйшай і 5 з сярэдняй адукацыяй. Гэта выкладчыкі чыстапісання, малевання і музыкі. Заняткі праводзіліся ў адну змену ў дзесяці класных пакоях. Працавала ўжо шэсць кабінетаў: рускай мовы і літаратуры, педагогікі, гісторыі, фізіка-матэматычны, біялогіі, музычны. Вучылішча таксама мела фізкультурную залу, бібліятэку, у якой не было чытальнай залы, і невялікія пакоі, дзе размяшчаліся кабінет дырэктора, кабінет завуча, канцылярыя, настаўніцкая і памяшканне для працы камітэта камсамолу. Тым часам ужо востра адчувалася неабходнасць пашырэння плошчы наўчальнага корпуса за кошт памяшкання школы, размешчанай у гэтым жа будынку. З 1954 года пачалі скарачаць набор. У 1955 - 1956 навучальным годзе займалася 270 чалавек [ф. 32, воп. 1, спр. 42].

У адпаведнасці з пастановай Савета Міністраў БССР № 333 ад 21 чэрвеня 1956 года Лідскім педагогічным вучылішчам было закрыта з 15 жніўня 1956 года.

Частка навучэнцаў завяршыла адукацыю ў Наваградскім педагогічным вучылішчы [ф. 32, вол. 1].

З 1944 па 1956 год былі зроблены адзінаццаць выпускак навучэнцаў. 710 выпускнікам прысвоена кваліфікацыя "Настаўнік пачатковых класаў". Многія з тых, хто атрымаў педагогічную падрыхтоўку ў сценах вучылішча, з'яўляюцца сапраўднымі асветнікамі, вядомымі на Лідчыне і ва ўсёй Беларусі. Гэта выпускнікі і навучэнцы вучылішча:

- Бурдун Аляксей Аляксандравіч - кандыдат педагогічных навук, выкладчык БДУ (выпуск 1953 года);

- Каваленка Віктар Антонавіч - доктар філалагічных навук, выкладчык БДУ, кіраўнік інстытута літаратуры АН БССР;

- Бартон Віталь Іванавіч - кандыдат філасофскіх навук, выкладчык БДУ (выпуск 1955 года);

- Сідар Сяргей Іванавіч - доктар педагогічных навук, аўтар падручнікаў і дапаможнікаў па геаграфіі для сярэдняй школы, выкладчык БДУ (выпуск 1955 года);

- Кудла Канстанцін Канстанцінавіч - кандыдат геаграфічных навук, выкладчык педагогічнага інстытута імя М. Танка (выпуск 1955 года);

- Урбановіч Уладзімір Аляксандравіч - настаўнік беларускай мовы і літаратуры Валеўскай СШ Наваградскага раёна, краязнавец, стваральнік народнага музея ў Валеўскай СШ, аўтар дзвюх кніг па літаратурным краязнаўстве;

- Бічэль Данута Янаўна - беларуская паэтка;

- Восько Антон Іосіфавіч - выкладчык Мазырскага педінстытута (выпуск 1953 года);

- Зайка Сцяпан Міхайлавіч - кандыдат гістарычных навук, выкладчык БДУ (выпуск 1953 года);

- Наркун Зянон Міхайлавіч - выкладчык матэматыкі Гарадзенскага педінстытута (выпуск 1956 года);

- Сяржынскі Іван Іосіфавіч - кандыдат эканамічных навук, намеснік загадчыка аддзелам НДІ эканомікі АН БССР (выпуск 1953 года);

- Захарка Міхаіл Аляксандравіч - загадчык агульнага аддзела Гарадзенскага аблвыканкама (выпуск 1955 года);

- Астрэйка Фёдар Іванавіч - намеснік старшыні Лідскага райвыканкама ў 1970-ыя гады (выпуск 1955

года);

- Дзікеўіч Мікалай Мікалаевіч - краязнавец, аўтар дзвюх кніг пра Лідчыну (выпуск 1945 года);

- Кулеш Анатоль Фёдаравіч - краязнавец, аўтар шматлікіх артыкуулаў і кнігі пра гісторыю г. Ліды (выпуск 1949 года).

Многія выпускнікі ганараваны Ганаровым званнем "Выдатнік народнай асветы" і "Заслужаны настаўнік Беларусі". Гэта настаўнікі горада Ліды і Лідскага раёна - Петрачэнка А.Ф., Кулеш А.Ф., Вільбік І.І., Кароль Е.І., Біржакова А.П., Дзідэнка А.Ф., Сарока А.І., Дароніна Т.А., Гаранская А.Д. і іншыя.

Першыя два гады працы Лідскага педвучылішча выпускнікі атрымлівалі толькі атэстаты пра заканчэнне вучылішча з запісам пра прысваенне кваліфікацыі "Настаўнік пачатковых класаў". Пазней выдаваліся дыпломы адмысловага ўзору.

Мы ганаравымся сваімі папярэднікамі, выдатнымі настаўнікамі, якія сваёй працай стварылі добрае імя нашай *alma mater*. Мы спадзяёмся, што здолеем працягнуць традыцыі, закладзеныя імі, і зможам прынесці карысць справе асветы.

Дадатак 1.

КНІГА ВЫДАЧЫ АТЭСТАТАЎ ЛІДСКАГА ПЕДВУЧЫЛІШЧА 1945 - 1956 гг.

Год	Стаяннар	Завочнае аддзяленне
1945	31	-
1946	70	40
1947	56	30
1948	68	30
1949	70	60
1950	пераход на чатырохгадовае навучанне	
1951	55	
1952	46	
1953	43	
1954	57	
1955	116 + 146	
Разам	758	160
УСЯГО		918

Дадатак 2

АДМІНІСТРАЦЫЯ ЛІДСКАГА ПЕДАГАГІЧНАГА ВУЧЫЛІШЧА 1944 - 1956 гг.

ДЫРЭКТАРЫ	ЗАВУЧЫ
1944 - 1945 гг. Фралоў А.Т.	1944 - 1947 гг. невядома
1945 - 1948 гг. Макаранка Макар Фёдаравіч	1947 г. Данкоў І.І.
1948 - 1952 гг. Якімовіч К.В.	1947 - 1952 гг. Папала Я.В.
1952 - 1956 гг. Занкевіч Уладзімір Канстанцінавіч	1952 - 1953 гг. Буланкова Марыя Мікалаеўна
	1953 - 1956 гг. Краснажон В.К.

*Дадатак 3.***ВЫКЛАДЧЫКІ ЛІДСКАГА ПЕДАГАГІЧНАГА ВУЧЫЛІШЧА****1944 - 1956 гг.**

1. Фралоў А.Т.
2. Хатэнка М. Н.
3. Голуб Сцяпан Фокавіч (бел. мова).
4. Кардаш Д. П. - кіраўнік метадаб'яднання гуманітарных навук.
5. Старасцін А.А.
6. Левін І.І.
7. Зыкаў Сцяпан Рыгоравіч (біялогія).

3 1947 года

8. Чарніченка Емільян Рыгоравіч (матэматыка).
9. Шапенка Любоў Якаўлеўна (музыка).
10. Яўглеўскі Л. С. (ваенрук, фізкультура).
11. Міркіна Слава Міхайлаўна (хімія, псіхалогія).
12. Пагапенка Канстанцін Емільянавіч (матэматыка).
13. Буланкова Марыя Мікалаеўна (геаграфія).
14. Гарбачоў Мікалай Свірыдавіч (педагогіка).
15. Гарбачова Анастасія Прохараўна (бел. мова з методыкай выкладання).
16. Самовіч Леанід Вікенцьевіч (гісторыя і канстытуцыя).
17. Івашын Мікалай Уладзіміравіч (гісторыя і канстытуцыя).
18. Пікулін Іллядор Савельевіч (бел. мова).
19. Папала Я. В. (геаграфія, анатомія).
20. Макаранка Макар Фёдаравіч (фізіка).
21. Бардоўскі П. Г. (чыстаписанне).
22. Сявенка П. Ю. (маляванне).
23. Сафонава Л. П. (музыка).
24. Маствіч Аркадзь Уладзіміравіч (рус. мова).
25. Сыцко Георгій Рыгоравіч (матэматыка).
26. Колас Ганна Мікалаеўна (геаграфія).
27. Якімовіч К. В. (гісторыя).
28. Волкава В. К. (рус. мова).
29. Раманоўская Н. (фізіка).
30. Рагуцкая В. В. (маляванне).
31. Гурынава Л. К.
32. Сіціхоўская Т. П. (сельская гаспадарка).
33. Смірноў Н. А. (ваенрук, фізкультура).
34. Баброўская Н. А. (педагогіка, кір. педпрактыкі).

3 1948 года

35. Шаўлюга Вольга Аляксееўна (бел. мова, рус. мова, кіраўнік метадаб'яднання філолагаў).
36. Каробка Зінаіда Антонаўна (рус. мова).
37. Гарбунова Паліна Ісаакаўна (англ. мова).

3 1949 года

38. Савельева Лідзія Георгіеўна (фізкультура).

3 1950 года

39. Аляксейчык Аляксандра Аляксандраўна (бел. мова).
40. Грыбаедава Зоя Уладзіміраўна (рус. мова).

41. Касмачова Кацярына Васільеўна (гісторыя).
42. Кулькіна Лізавета Паўлаўна (педагогіка).
43. Казімірэнка С. Ф. (музыка).

3 1951 года

44. Шнэйдар Алена Пятроўна (бел. мова).
45. Бойка С. В. (музыка, піяніна, хор).
46. Дроб Уладзімір Зельманавіч (кіраўнік хору).
47. Башмакоў А. П. (кіраўнік струннага аркестра - домры).
48. Скварцоў Барыс Мікалаевіч (гісторыя ВКПб).

3 1952 года

49. Падабед Ніна Апанасаўна (бел. мова).
50. Штундар С. П. (музыка, скрыпка)
51. Хартова Л. Е. (біялогія).
52. Шарабурка Р. П. (спевы).
53. Казённава І. П. (фізіка).
54. Занкевіч Уладзімір Канстанцінавіч (матэматыка).

3 1953 года

55. Цабенка М. Н. (маляванне).
56. Краснажон В. К. (рус. мова).
57. Стрэльскі Т. П. (педагогіка, логіка, загадчык педагогікі)
58. Долін А. Д. (матэматыка).
59. Малявана Т. Н. (геаграфія).
60. Родзівонава З. А. (рус. мова).
61. Міхайленка Н. А. (рус. мова).

3 1954 года

62. Чэразава Г. Ф. (геаграфія).
63. Іванова Л. Е. (гісторыя).
64. Кражава З. Г. (спевы).
65. Радзечка А. Н. (рус. мова).
66. Грынцэвіч В. С. (фізкультура).
67. Багдановіч А. М. (музыка, баян).
68. Ітова В. Д. (геаграфія).
69. Трубяцкая А. М. (псіхалогія).

СПІС СКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ:

1. Бердяев Н. Судьба России. Опыты по психологии войны и национальности. М., 1990 г.
2. Лихачев Д.С. Заметки и наблюдения. Из записной книжки. С.-П., 2008 г.
3. Памяць. Ліда. Лідскі раён. Мн., 2004 г.
4. Філософский энциклопедический словарь. М., 1989 г.
5. Ярмонт Е. В тени замка Гедимина. Мн., 1995 г.
6. Матэрыйялы Лідскага краязнаўчага музея.
7. Матэрыйялы музея Лідскага педагогічнага вучылішча.
8. Дзяржаўны архіў Гарадзенскай вобласці. Фонд 834, воп. 2, адз. зах. 29, 30.
9. Дзяржаўны занальны архіў у г. Лідзе. Фонд 32, вопіс 1, справа 1, 2, 4, 8, 11, 10, 16, 21, 28, 31, 36, 41, 42, 44.
10. (<https://real.onliner.by>).
11. (likhanovanatalia.blogspot.com.2016/12).

Віктор Кудла,
выпускнік Ганчарскай сярэдняй
школы 1959 года

Сачыненне на тэму: “ЗВЕСТКІ ПРА СЯЛЯНСКАЕ ЖЫЦЦЁ, НАВУЧАННЕ, ВУЧНЯЎ І ІХНІ ЛЁС У ГАНЧАРСКАЙ АКРУЗЕ”

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Пра сямейства Кучынскіх

Кучынскія ўпамінаюцца ў перапісе вёскі Ганчары ў канцы 17-ага і пачатку 18-ага стагоддзя. Там ёсць звесткі аб складзе сям'і, іх узросце, аў панскіх павіннасцях і аброку...

РЕВІЗСКАЯ СКАЗКА		1858 года		
Сем'я	Мужескій полъ	Віснованій рэвізіі настая- чым у вёску	Імя жено- ўні- жанія	Віснованій рэвізіі настая- чым у вёску
№	№	Ім'я	Ім'я	Ім'я
75	а.	Іван Мікалаевіч Кучынскій	47	Іваннічка
		Ката Мікалаевна Кучынскія	48	18
		Іоанна Мікалаевічна Кучынскія	1	19
		2. Іван	1	8
		2. Іоанн	3	10
		Іоанна Мікалаевна Кучынскія		
		Кучынскій	5	16
		Іван Мікалаевіч Кучынскій	47	Іваннічка
76	а.	Іоанн Мікалаевіч Кучынскій	39	39
		Іоанн Мікалаевіч Кучынскій	2	11
		2. Іоанн	1	1
		Іоанн Мікалаевіч Кучынскій	25	Іоаннічка
77	а.	Іоанн Мікалаевіч Кучынскій	38	46
		Іоанн Мікалаевіч Кучынскій	19	47
		2. Іоанн		
		Іоанн Мікалаевіч Кучынскій		

Рэвізская сказка за 1858 год

Ужо ў далейшым працалюбівае сямейства-куча разраслося, разжылося. Усе праішлі добрую навуку ў Ганчарскай школе, знайшлі сябе на розных пасадах пры рознай уладзе, жылі лагодна ў сям'і, падтрым-

Іканастас (алтар) Кучынскіх

лівалі сяброўскія адносіны з родзічамі, добра ладзілі і з аднавяскойцамі...

Аб высокай маральнай пазіцыі, рэлігійнай адданасці і матэрыйальным дабрабыце можна меркаваць па цудоўным алтары ў Ганчарскай царкве змайстраваным на сродкі Кучынскіх... Ішла Першая сусветная вайна, а браты Мікалай і Лука Кучынскія за свае сродкі вырабілі з дубовага матэрыйалу два арыгінальныя алтары і ўстанавілі 15 красавіка 1915 г. пры настаяцелі айцу Пятру Семянтоўскім. Яны і цяпер упрыгожваюць інтэр'ер царквы і нагадваюць аб дображыўшых...

У сваім дзённіку ўспамінаў Мікалай Мікалаевіч Кучынскі падрабязна ўдакладніў сямейны радавод да пятага калена. Яскрава апісана жыццё сялян "за польскім часам", навучанне ў Ганчарскай школе

Лідскай гімназіі ў Вільні. На долю Мікалая выпала цяжкая доля подчас німецкай акупацыі, раненне на фронце, доўгае лячэнне ў лазарэтах, этапы навучання і далейшая настаўніцкая праца. Усё падрабязна і цікава чытаецца ва ўспамінах..

З дзённіка ўспамінаў **Мікалая Мікалаевіча Кучынскага:**

Кучынскія: (самы дауні здымак) Аляксандр з жонкаю Аленаі (у дзяводстве Кумпяк) з дзецьмі - Мікалаем, Валодзем і Юлькаю

“Свайго дзеда Аляксандра я не помню, затое бабулю Алену, што паходзіла з Кумпякоў, помню добра (якая жыла пры дзядзьку Уладысю). Я дзіцём часта бываў у яе. З ёю мы часта бывалі ў гасціах у Ціхановіча (ён прыходзіўся нейкім сваяком і жыў у Старым Млынішчы, хутары, які размяшчаўся ля Дзітвы, справа ад насыпу старога паштовага тракта, які вёў у Дакудава). Моста пры маёй памяці ўжо не было, спалены ён быў казакамі пры адступленні рускай арміі ў Першую сусветную вайну. Памерла бабуля ў пачатку 30-х гадоў (1930-1932 гг.). Наколькі я ведаю, дзяды былі сялянамі, і зямлі ў іх было палова гаспадаркі (8 дзесяцін). На другой палавіне гаспадаркі былі Юзіка Кучынскага дзеци (ці ўнуки), з якіх я помню Зосю, Констанціна і Валодзю. Пасля раздзелу гаспадаркі паміж дзядзькам Уладысем і бацькам майм, калі ён жсаніўся, нам прышліся 4 дзесяціны. Вось з гэтай свайгі зямлі бацька перайшоў жыць у хату Лахача Мацвея. Гаварылі ў вёсцы, што ён пайшоў у прымы да Лахача. Лахач Мацвеі з'явіўся ў Ганчарах яшчэ да Першай сусветнай вайны з вёскі Вусце, што ля Беліцы. Прадзеды мае былі беднымі сялянамі. Дзед Мацвеі, атры-

Маленьki Коля ў надзейных руках бацькоў - Мікалая Аляксандравіча і Марыі Мацвееўны (у дзявоцтве Лахач)

Браты Кучынскія: Мікалай і Валодзя

маўшы частку грошай (замест беднага ўчастка зямлі) заняўся кравецтвам. Шыў кожухі, суконную і здробную вопратку, вандруючы па вёсках з хаты ў хату. Тады існавалі вось такія вандруўныя краўцы. І вось у Васьковічах (што ля Гародні) дзед пазнаёміўся з будучай бабуляй Марыяй. Яна служыла ў Васькаўскага пана. Паходзіла яна з Андрушысаў, што жылі каля Коўні. У яе былі два браты. Сям'я была, мабыць, бедная. Хто з багатай сям'і ў тых часы ішоў у ксяндзы? Вось адзін з іх стаў ксяндзом у Коўні (Каўнасе).

Але, вяртаючыся да тых далёкіх дзён свайго дзесяцінства, успамінаю...

Пажаніўшыся дзед Мацвеі з бабуляй Марыяй на ашчаджанская гроши пабудавалі ў Ганчарах дом, купілі 1 гектар зямлі (гароду) і пачалі гаспадарыць. Дзед акрамя кравецкай справы яичэ адчыніў невялікую краму - заняўся гандлем... Вялікага даходу крама, мабыць, не прыносіла, таму што пасля таго, як бацька прыйшоў у "прымы", яны ўзялі ад дзяржавы ў Дзяковічах (мы гаварылі: "За рэчкай") каля 20-ці гектараў зямлі. Глеба была нізкай якасці - пясчаная, заросшая хмызнякамі. Галоўную же каштоўнасць складала заліўная сенажаць, што давала магчымасць гадаваць шэсць кароў і двое коней. А дастатковая колькасць гною спрыяла добра ўгнойваць бацькаву зямлю каля вёскі. А за рэчкай жа пяскі засявалі сінім лубінам, пасля заворвання якога сеялі жыста, якое давала каля 10 пудоў зерня з капы (60 снапоў). Праўда вязь была вельмі буйной: за вялікія снапы, што вязалі бабуля і мама, часта ўзнікалі дома спрэчкі...

Я не помню, колькі мы плацілі за арэнду грашыма, а вось частку сена адвозілі ў казну - 77-мы Лідскі полк. Арэнду закрылі дзесяць ў 1931 годзе. Прышлося скарациць кароў і пакінуць аднаго каня. А каб і іх забяспечыць сенам, давялося касіць на трэцюю капу там жа ў Дзяковічах сенажаць, якая належала сялецкаму абшарніку французу Бартанандэ. Што значыць "на трэцюю капу": дзея часткі высушенага сена трэба адвозіць абшарніку, а трэцюю капу - забіраць сабе.

I тут не абыходзілася без "камбінацый". Пры наглядчыку грузілі на воз чатыры капы, з якіх над жэрдкай (рублём) клалі пластоў два сена, каб "лепі было сядзець", везлі ў Сялец, па дарозе скідалі гэтыя пласты. Едуцы назад падбіrali і, "каб было мякчэй сядзець", везлі дамоў.

У час возкі снапоў жыста, калі надвор'е псовалася, рабілі гэта і ноччу. У такія дні вуліца грымела дапазна.

У 1925 годзе памірае мой брат Валянцін 1922 года нараджэння... Прычына: перавярнуў на сябе самавар з кіянем.

У 1926 г. нараджаецца брат Вячаслав, і ў 1929 г. - брат Павел.

У школу мяне паслаў з шасці гадоў (1927 г.). З гадоў вучобы ў Ганчарскай школе (тут я скончыў чатыры класы) з важнейшых падзеяў засталася ў памяці сустрэча з прэзідэнтам Польшчы Ігнацыем

Масціцкім, які рабіў падарожжжа па Польшчы".

Вось як апісваецца гэты ваяж у газеце "Кур'ер Віленскі" № 220 (1565) за 26 верасня 1929 г.

"Для арганізацыі сустрэчы ганаровага госця быў створаны адмысловы павятовы камітэт, такія ж камітэты былі створаны ва ўсіх населеных пунктах Лідчыны, якія планавалася наведаць прэзідэнту..."

"Раніцай 25 верасня 1929 г. прэзідэнт Польшчы Масціцкі пакінуў Наваградак і на аўтамабілі ў атачні эскадрана ўланаў 25-га палка, выехаў у бок Ліды. Па дарозе спыняўся ў гуце шкла "Нёман". Тут яго сардэчна віталі ўладальнікі фабрыкі, прадстаўнікі рабочых... Пасля агляду фабрыкі "дастойны госць ...увайшоў у вагончык вузакалейкі і паехаў да берага Нёмана". Тут яго чакалі міністр сельскагаспадарчых рэформаў Станевіч і генерал Дамброўскі. Разам яны агледзелі будоўлю маста, які будаваў 7-мы сапёрны полк. Цераз раку пераправіліся на пароме і на аўтамабілі рушылі далей."

Кучынскі М.М. "З Наваградка (гэта быў ваяводскі горад) картэдж машын празізджаў праз Ганчары. Мы са школай выйшли сустракаць прэзідэнта. Картэдж аўтамабіляў затрымаўся на некалькіх хвілін: да аўтамабіля, у якім ехаў прэзідэнт, паклікалі адну вучаніцу - Забела Станіславу - і ўручылі ёй кулёк цукерак. Яна, відавочна, падумала, што гэты падарунак толькі ёй, тут жа аправілася дамоў і нікому ніводнага цукерка не дала (тады мы, вясковыя дзея, не часта сустракаліся з прысмакамі). Усім стала крыўдна".

Лідскі Летапісец № 3 (71): "Эканамічная сітуацыя пры Рэчы Паспалітай самым згубным чынам адбівалася на становішчы вёскі. Сяляне, не знаходзячы пакупнікоў, змяншалі цэны на свае тавары. Узнікалі так званыя нажніцы цэнаў, гэта значыць, усё большыя станавіўся разрыў паміж цэнамі на прамысловыя тавары і сельскагаспадарчую прадукцыю. Напрыклад, да 1935 г. у параўнанні з 1928 г. цэны на сельскагаспадарчую прадукцыю, у сярэднім, панізіліся на 65% - гэта значыць, каб атрымаць за свае вырабы тыя ж гроши, як у 1928 г., селянін павінен быў прадаць іх у трох разах больш у фізічным вымярэнні! А селянін не мог не прадаваць свае вырабы, бо павінен быў плаціць падаткі і купляць неабходныя яму для жыцця прамысловыя вырабы. Таму селяніну не па кішэні сталі неабходныя яму тавары - запалкі, свечкі, вінаград і да т.п. На нажніцах цэнаў нажываўся пасярэднік (гандляр), які скупляў сельскагаспадарчыя прадукты па нізкіх цэнах з наступным перапродажам іх на гарадскіх рынках".

Кучынскі М.М.: "Крызіс 30-х гадоў нанёс эканоміцы, усяму сялянству вялікія страты. Калі раней прадукцыя сялян была дарагай, карова каштавала каля 400 злотых, пуд жыста і кілаграм сала - 16 злотых, пасля 1930 года карова пачала каштаваць 60-100 злотых, а пуд жыста і кілаграм сала - 2 злотыя.

Гэта прымусіла бацьку шукаць дадатковых заработкаў. Ён бярэ паштовае пасярэдніцтва, Дарэчы, раслумачу, што такое паштовае пасярэд-

ніцтва ў Ганчарах. У нашым дому знаходзіўся тэлефонны апарат, паштовая скрынка, былі ў продажу канверты, паштовыя маркі. Мы абавязаны былі некалькі разоў у тыдзень дастаўляць для абмену карэспандэнцыю на станцыю Нёман для абмену. Вельмі часта рабіла гэта маці, у большасці выпадкаў пешатай выконвала шлях у восем кіламетраў. А калі я падрос, то ў час канікул дапамагаў і я. У нашы абавязкі ўваходзіла і дастаўка пісем і газет (іх выпісваў ганчарскі святар, а таксама ўласнік маёнтка ў Масявічах - Юндзіла - былы царскі афіцэр). За гэта нам дзяржава плаціла 20 злотых у месяц.

Апрача гэтага бацька ўладакаваўся рахунководам у касу Стэфчыка (крэдытная арганізацыя, якая пазычала гроши слянам, працавала адзін раз у тыдзень, па нядзелях). Гэта забірала бацьку кожны выхадны дзень. Праўда, да вядзення кніг прыцягваў і мяне. Кіраўніком яе быў Савонь Віктар Іванавіч (з в. Баравічы) - добры прыяцель нашай сям'і. За работу ў касе бацька атрымліваў 10 злотых”.

З першага верасня 1931 года Кучынскі Коля паступіў у Лідскую гімназію. Будынак гімназіі быў новым (на выгнані), складаўся з дзвюх школ - блізнятаў, меў 7 класных пакояў, і тры залы: гімнастычную, прыродазнаўства і ручной працы. Цяпер тут педагогічнае адзялення Лідскага коледжа. Да гэтага гімназія размяшчалася ў будынку па вуліцы 3-га Мая (цяпер тут ліцэй). Вучыўся ён даволі добра, хаця вучоба пасля вясковай школы давалася не лёгка. З іншаземных моваў вывучалі нямецкую (з першага класа) і лацінскую - з трэцяга. У гімназіі было 8 класаў....

З 1931 года пачалася школьнай рэформа: у гімназіі цяпер становілася чатыры класы, па-гэтаму пачалі прымаць не пасля заканчэння чатырох класаў, а пасля сямі класаў школы (школы паўшэхнай). Пасля заканчэння гімназіі ішлі 2-3 класы ліцэя, які даваў ужо пэўную спецыяльнасць.

Захавалася лігітамацыя (Пасвечанне асобы) № 12 ад 20 жніўня 1935 г. Кучынскага Мікалая, навучэнца Лідской школы № 918 (гімназіі) па вуліцы Старая Дварцовая № 20, м.1, падпісане дырэкторам Белакозам.

На адваротным баку пасведчання змешчана цікавая інфармацыя для навучэнцаў - своеасаблівае кіраўніцтва для юнага краязнаўца:

“Краязнаўчыя ідэалы.”

Ты рушыш у падарожжа не толькі для таго, каб правандраваць пэўную колькасць кіламетраў, ты маеш аглядаць прыгажосць саёй зямлі, збліжацца са сваімі брагамі, дзівіцца прыгажосці сваіх помнікаў, ідзеш для таго, каб палюбіць свой край.

Ахова культуры.

На кожным кроку ты сустракаеш сведчанні людской працы. Не знішчай іх. Шануй працу і высілкі людскія. Слухай людзей. Яны ўсе - твае браты. Ты абавязаны мець да іх сардечную прыязнь і шчырую павагу.

Ахова прыроды.

Прырода жывая. Не знішчай яе жыцця без патрэбы. Не ламі галінак, не рві кветак, не палохай птушак і звяроў.

Школьныя падарожныя базы на тэрыторыі Віленскай школьнай акругі

Ваяв. Віленскае.

Браслаў - памяшканне ўсеагульной школы - 20 ложкаў;

Дзісна - памяшканне гімназіі - 20 ложкаў;

Нарач - уласнае памяшканне - 100 ложкаў;

Трокі - уласнае памяшканне - 30 ложкаў;

Вільня - уласнае памяшканне на вул. Дамініканскай, 3 - 60 ложкаў.

Ваяв. Наваградскае.

Мір - памяшканне ўсеагульной школы - 10 ложкаў;

Нясвіж - памяшканне гімназіі - 20 ложкаў;

Наваградак - памяшканне ўсеагульной школы - 30 ложкаў;

Свіцязь - памяшканне Краязнаўчага таварыства - 20 ложкаў.

Ваяв. Беластоцкае.

Аўгустоў - уласнае памяшканне - 40 ложкаў;

Друскенікі - памяшканне ўсеагульной школы - 10 ложкаў;

Гародня - памяшканне гімназіі - 20 ложкаў;

Азёры - памяшканне гімназіі - 15 ложкаў;

Сейны - уласнае памяшканне - 50 ложкаў;

Вігры - памяшканне Краязнаўчага таварыства - 20 ложкаў”.

Па ўсім відаць, што легітамацыя якраз і выдавалася тым дзесяцам, якія мелі ўдзельнічаць у краязнаўчых падарожжах.

Фотаздымак настаўнікаў сярод вучняў першага класа пацвярджае факт аб сумесным навучанні хлопчыкаў і дзяўчынак. Усе першакласнікі ў разнастайным небагатым убранні: дзяўчынкі ў светлых сукеначках і цёмных кафтанчыках з каўнерыкамі, валасы зачэсаны "на прабор". Хлапчукі ў кашульках і шорціках і ўсе паstryжаны "на гола". Такое патрабаванне было на той час ва ўсіх школах для хлапчукоў, як неабходнасць у недапушчэнні вашывасці.

Г. Ліда. 1936 год. За святочным сталом дзеци ў атачэнні выхавацеляў

Кучынскі Коля: "У гімназіі я здружыўся з Круповічам Вітольдам, Цыбульскім Юрам, Даўгілевічам Сігізмундам, Усціновічам Гогам, Лаўрэнціевай Зояй, Путрамант Марыяй. Абедзве яны - праваслаўныя, і мы часта сустракаліся ў царкве. У старэйшынх класах у той час вучыліся мой дзядзька Лахач Валянцін, Усціновіч Мікалай, Мацкала Станіслаў.

Чаму я іх запомніў? Лахач - мой дзядзька, Усціновіч Мікалай стаў бацюшкам і служыў у нашай Ганчарскай царкве. Мацкала Станіслаў стаў арганістам. З апошнімі двумя мне давялося сустракацца ў пачатку 40-х гадоў.

Авось брат Марыі - Ежы Путрамант, нара-

дзіўся 14 лістапада 1910 г. у Менску, памёр у 1968 годзе. Польскі пісьменнік і журналіст, член ЦК ПАРП, адзін з організатаў Першай арміі Войска Польскага і Саюза польскіх пісьменнікаў, вучань Лідской гімназіі, размешчанай па вуліцы Школьнай, цяпер Кірава у 1925-1929 гадах. (Вучань гімназіі, але ў будынку па вул. Кірава ён не вучыўся, ён скончыў гімназію, якая размяшчалася ў іншых месцах, да пабудовы гэтага будынка. Рэд.) Жыў каля Нёмана на хутара Банева за 5 вёрст ад Дакудава з 1928 да 1939 года. У яго рамане "Паўвеку" грунтоўна рассказвавацца пра колішнє жыццё ў Лідзе і на Лідчыне. Ежы летам прыехаў з таварышам на канікулы. Здараўся няшчасны выпадак. Падчас палявання нейкім чынам выпадкова яго забіў. Качка была на вадзе, Ежы выстраліў, і рыкашэтам куля патрапіла ў сябра. Пра гэта ён не напісаў. Бацька - палкоўнік польскага войска, асаднік, а сын - камуніст. Маці Путрамант - руская, але не паважала большавікоў. Яго сястра Марыя ў 1940 годзе прыезджала ў Бенявічы і гаварыла: "Нас абавязкова вывезуць". Пра яе далейшы лёс у яго рамане "Паўвеку".

Што запомнілася з гімназічных гадоў у Лідзе? Нямецкую мову ў нас вяла Эльма Тодэ (па паходжанні немка). Яна з усіх сіл старалася прывіць любоў да мовы і навучыць нас. Часта арганізоўвала вечары. У памяці засталася пастаноўка "Ноч у магазіне лялек". Прадаўцы ў канцы работы закрывалі магазін. І мы, лялькі, а іх было вельмі многа, ажылі і пачалі размаўляць. Хто жаліўся,

што яго (яе) купляць толькі за пару грошаў, як будуць з імі гуляць дзеци, якія крываюць іх будуць чакаць... Ролю караля выконваў Ракіцкі Яраслаў (у будучым ён стаў ксяндзом).

Лацінскую мову ў нас выкладала Ядвіга Мастовіч. Урокі яе таксама запомніліся на ўсё жыццё. Трэба было "зазубрываць" многа слоў. Яна задавала іх цэлымі блокамі. Каб заахвоціць да вучобы, за вывучэнне ўзнагароджвала нас невялікімі брашуркамі, у якіх на польскай мове былі змешчаны легенды і гістарычныя апавяданні Рымскай імперыі. У той час уласная кніга ці нават брашурка для мяне з-за дарагавізны былі ўжэхай.

Г. Ліда. 21.06.1938 г. Святочны абед у спартовай зале Лідской гімназіі. (Захавалася, і цяпер гэта спартовая зала педагогічнага адзялення Лідскага каледжы)

Менавіта па парадзе настаўніцы, каб развіваць памяць, мы пачалі зймацца мнемонікай: хто больш і хутчэй запомніць не звязаных лагічна паміж сабой слоў.

У гэтых гады ў свет выйшли кнігі "Пракурор Аліцыя Горн", "Знахар" і "Прафесар Вільчур". Дарэчы ўсе яны былі экранізаваны. Нам дазволена было на іх схадзіць. У "Знахары" галоўную ролю выконваў вядомы артыст Юнота Стампоўскі. Пасля прагляду фільма (дарэчы гэта было паломніцтва) мала хто зварнуў увагу на прозвішча пісменніка па творах якога ставіліся гэтых фільмы...
І вось аднойчы перад урокам аднакласніца Шаптуноўская Галіна (дачка дырэктара камунальнага банка) сказала: "А ці ведаеце, хто напісаў гэтых аповесці?" Вось тут мы і пачалі ўспамінаць: "Даленга... Даленга...". А далей? - не ўнімалася Галія. Нехта ўскрыкнуў: "Мастовіч!". "Ці не будзе ён які-небудзь сваяк нашай настаўніцы?" - загаманілі... Парашылі запытатць. Вось Галіна і задала пытанне: "Пані професар (так мы называлі ўсіх наших настаўнікаў), ці не родзічам Вам даводзіца аўтар "Знахара"?" Настаўніца зарумя-

На сцэне - удзельнікі мастацкай самадзейнасці

нілася і сказала: "Гэта мой брат!" Пасля гэтага я дастаў і прачытаў "Пракурор Аліцыя Горн" (фільма я не бачыў)".

Дакладна ўстаноўлена, што Тадэвуш Маствовіч нарадзіўся ў 1898 годзе ў вёсцы Акунёва Віцебскай губерні і потым жыў у мястэчку Глыбокае. Пачатковую адукацыю атрымаў дома, потым вучыўся ў Віленскай гімназіі, удзельнічаў у нелегальных па-

Педагагічны жаночы калектуў гімназіі імя гетмана Каравя Яна Хадкевіча. На фотаздымку можна добра разгледзець твары. Добра было б устанавіць іх прозвішчы. Несумненна сярод іх - Ядвіга Маствовіч

трыятычных арганізацыях. Падчас вучобы ў Кіеўскім універсітэце быў членам польскай ваеннай арганізацыі. У 1919 годзе Тадэвуш добраахвотнікам пайшоў у польскую армію, дзе служыў да 1922 года, актыўна выступаў супраць рэжыму Ю. Пілсудскага, у з'едлівых гумарэсках выкryваў антыдэмакратычную дзейнасць уладаў, за што адночы быў сконфліктуўны на вуліцы і жорстка збіты.

У даваенныя гады (да 1939) пісьменнік не раз бываў у Лідзе па запрашэнні кіраўніцтва і навучэнцаў дзяржаўнай гімназіі імя Каравя Яна Хадкевіча і наведваў сястру Ядвігу, якая выкладала ў гімназіі латынъ. Сустракаўся адбываліся ў будынку сённяшняга педагогічнага аддзялення каледжа, тады - гімназіі. Сустракаўся з грамадскасцю горада, з рабочымі і службоўцамі чыгуначнага вузла станцыі Ліда ў клубе чыгуначнікаў. І не выключана, што некаторыя рысачкі з жыцця нашых гараджан знайшли сваё адлюстраванне ў героях яго літаратурных твораў.

Пісьменнік прызнаўся, што герояў сваіх аповесцей і раманаў ён "убачыў" у юнацтве сярод простых людзей і мясцовай шляхты.

*Тадэвуш
Даленга-Мастовіч*

У 1939 годзе пасля нашэсця немцаў Т. Даленга-Мастовіч паблізу румынскай граніцы арганізаваў міліцыю, якая ў адсутнасці улады забяспечвала грамадскі парадак і бяспеку жыхароў мястэчка Куты. Трагічна загінуў у верасні 1939 г. пры малавядомых акалічнасцях.

У гімназіі Ядвіга Маствовіч узначальвала моладзевую арганізацыю скаўтаў. Восенню 1939 года прымаля актыўны ўдзел у дзейнасці падпольнай арганізацыі гімназіі, якая выступала супраць устанаўлення савецкай улады на тэрыторыі заходніх абласцей Беларусі, за што была арыштавана. Пасля выбуху германа-савецкай вайны была вызвалена. А калі на тэрыторыі СССР стваралася польская армія пад камандаваннем генерала У. Андерса, без вагання ўступіла ў яе шэрагі. Разам з арміяй Андерса праз Іран, Блізкі Усход праішла шлях ад берагоў Волгі да астраўноў Вялікабрытаніі. Пасля жыла ў Польшчы, стала жонкай былога прэм'ера Польшчы (да 1939 года), генерала Феліцыяна Славой-Складкоўскага. Апошні раз наведала Ліду, як дэлегат першага з'езда палякаў Лідчыны, якія жывуць за мяжой. **Кароль Сцяпан** з вёскі Брындзяньнія нядайна паведаміў пра лёс сваіх сваякоў: "У 40-х гадах сем'і Шаптуноўскіх, Дудзіцкіх саслалі дзесьцы ў Сібір. У 50-х гадах выехалі ў Польшчу. Там мы з імі сустракаліся, распавядалі пра цяжкія гады высылкі... Потым жылі ў Нарвегіі, Вялікабрытаніі".

Кучынскі Мікалай: "У час вучобы ў гімназіі на летніх канікулах я па рэкамендацыі начальніка пошты ў Нёмане замяічалаў на час водпуску паштальёнам

Г. Ліда. 21.06.1938 г. Кірауніцтва і педкалеکтыў Лідской гімназіі ў дзень заканчэння курса з навучэнцамі.

яго пошты. Гэта дазваляла мне зарабіць 40 злотых. Гэта былі для мяне вялікія гроши: на іхны будучы навучальны год школьнай форма.

У мае ававязкі ўважодзіў і абмен пошты з паштовым вагонам цягніка Вільня -Львоў- Вільня. Ад нас з Нёмана абменьвалася пошта ў Бяліцы і пасярэдніцтва паштовае ў Ганчарах!

Штодзённа з Бяліцы пошту прывозіў падводай штатны работнік, пажылы чалавек - Качан. Дарэчы ён быў уброены пісталетам. Вось і ў мяне па рэгламенту была зброя. Падпяразаўшыся ў дзве столкі рамянём (ён разлічваўся на мажнога чалавека) з якога звісала кабура з пісталетам, мы грузілі на падводу мяшкі з пісьмамі і пасылкі. Паштовы вагон ішоў другім ад паравоза. Адчыняліся дзвёры, і адбываўся абмен. Я бачыў унутранасць вагона і як працуючы работнікі - усё гэта мне імпанавала".

З успамінаў Кучынскага Вячаслава Мікалаевіча: "У іхнім доме прыбудоўку да дзедаўскага зруба зрабіў ужо бацька пасля таго, як цётка Ліза Лахач - родная сястра мамы, выйшла замуж за Міцюковіча Івана Іванавіча (В.К. -дарэчы з гэтай сям'і мой прадзед Кудла Ізыдар Андрэевіч, 1850 г.н. - памёр 4.01.1914 г., узяў у жонкі Міцюковіч Аляксандру Андрэеўну 1848 г.н., памерла ў 1918 годзе, будучы ў бежанцах у Сэрпухаве). Адбываўся падзел гаспадаркі паміж імі і дзядзькам Іванам. Пры ім засталіся дажываць дзед Мац-

веi і баба Марыя. Былы легіянер-інвалід Бульскі адкрыў продаж гарэлкі (канічесю на продаж спіртных напіткаў польская дзяржава давала толькі бытым легіянераам). За тое, што бацька дастаўляў іх і рэализоўваў тавар у сваім памяшканні, Бульскі плаціў злотыя.

Маці трymала на сталаванні настаўніка Ганчарскай паўшэхнай школы Маліноўскага Іпаліта, гэта прыносила таксама пэўныя даход.

Нельга сказаць, што пры панскай Польшчы людзі паміралі з голаду, ці навалам надзявалі жабрацкія торбы. Ганчароўцы і сяляне суседніх вёсак жылі даволі бедна, але хто не ленаваўся, неяк зводзіў канцы з канцамі. Але гэты паўсядзённы мужыцкі груз паднавольнай працы ператвараў жывога чалавека ў цягловую жывёліну. Таму што выйсця з гэтага зачараванага кола не было. Малая надзелы зямлі не давалі магчымасці назбіраць багацця. Яны давалі толькі адзін сродак - пракарміца сям'і і то толькі пры ўмове нейманірнай працы. У першую чаргу накармі скайну, таму што яна, пасля зямліцы, аснова гаспадаркі, назапас для яе на зіму корму, у час пасей, пажні, абмалаці, калі хочаш мець больш сена, ідзі да пана касі на трэцюю капу, калі хочаш назапасіць крыху больш хлеба, ідзі да яго жаць. І тваімі памочнікамі з'яўляюцца толькі натруджсаныя рукі і змылены конь. Ураджай малацилі цапамі наччу, таму што зімовага дня не хапала на ўсе работы. Бабы ткалі палатно да познай-

ночы, таму што трэба было і апранаць сям'ю. І ў цьмianай хаце, дзе гарэла ляmpа, а дзе дыміла лучына, на гліняным таку мясцілася дзетвара.

Душыла і сацыяльная неспараядлівасць. Калі хто хацеў уладкаваца на больш-менш сярэднюю пасаду, павінен быў перайсці ў польскую веру. Гні шапку перад кожным, хто стаіць вышэй на сацыяльной лесвіцы: перад панам, ксяндзом, пастарунковым, настаўнікам і нават гувняжом, заробкі якога былі даволі высокі".

Дзяржава падтрымлівала развіццё краязнаўства: "Віленскі школьнны інспектар даручыў лідскім настаўнікам агульнаадукатыных школ збіраць матэрыял і рыхтаваць да друку манаграфіі пра мясцовасці, дзе знаходзяца школы".

Кучынскі Мікалай: "У час вучобы ў Лідзе мне давялося першы раз у жыцці пабываць з экспкурсіяй у Вільні. Нязабыўнае ўражанне пакінула Вострая Брама, Свята-Духаў манастыр, касцёл Святой Ганны гатычнага стылю, касцёл святога Пятра і Паўла на Антокалі з яго арабескамі. Пры ўваходзе ў яго стаялі паабапал дзвярэй катлы (барабаны) турецкія, узятыя карапёл Сабескім у турак пасля іх разгрому пад Венай польскімі войскамі. У дзень Святога Пятра і Паўла замест звону ў званы білі ў гэтых барабаны.

Запомнілася гісторыя будаўніцтва гэтага касцёла. Польскі магнат Пац, удзельнік паўстання супраць цара, пасля паражэння паўстання, учёкішы ў лясныя гушчары і забіўшыся ў нейкую "воўчую яму", чуў паблізасці галасы царскіх салдатаў, што вылоўлівалі бунтароў. Бачачы безвыхаднасць свайго становіча, ён узмаліўся Богу: "Калі застануся жывым, у Вільні пабудую касцёл". Абяцанне сваё выканаў, упрыгожваючы будынак цудоўнымі арабескамі, тэматычна звязанымі паміж сабой. У будаўніцтва касцёла ён уклаў усе сродкі, і на аздобу алтара грошай не хапіла, і ён не гарманізуе з іншымі упрыгожваннямі. Пахаваны Пац пад уваходнай плітой у касцёле. Такім чынам усе, хто ў яго уваходзіць, топчуць магілу. Тут жа на вонкавай сцяне сціплай мемарыяльнай дошкі на польскай мове: "Тут ляжыць Пац".

Запомнілася экспкурсія і ў Варшаву. Бельвядэр, Музей заахвочвання мастацтваў. Незабыўнае ўражанне пакінула каласальныя памераў карціна Яна Матэйкі "Грунвальдская бітва". Коні і людзі на першым плане ў натуральную вышыню. Дарэчы, у час нашэсця фашисты (1939 г.) троє работнікаў музея тайком вывезлі яе з Варшавы і гэтым самым захавалі яе ад захопу і, бадай, ад знішчэння фашистамі.

Не помню аўтара і назвы карціны, якая ілюструе адзін з эпізодаў Г. Сенкевіча "Куды ідзе?" Кроў, якая афарбавала зямлю з пашы быка, шыю якога зламаў Урсус, выратоўваючы Лігію, прывязаную на спіне раз'юшанага звера, была настолькі праўдзіва свежай, што мы, юнакі, нягледзячы на папярэджанне, украдкай дакраналіся да яе. Не меншае ўражанне зрабілі на мяне карціны "Казанні Пятра Скарэй".

Украдкай, хіхікаючы і падморгваючы адзін аднаму, мы зіркалі на невялікую мармуровую стату-

этку, якая прадстаўляла чорта, што нашэстваў нешта на вуха голай жанчыне, якая сядзела ў яго на каленях.

Тут жа ў час вучобы ў Лідзе я пачаў збіраць паштовыя маркі, і на гэты час маю даволі вялікую колькасць.

Вось так і круціліся бацькі, "як вавёрка ў коле", каб забяспечыць сябе і нам зноснае жыццё, тым больш, што я ў 1931 годзе паступіў у гімназію, гэта звязана было з вялікімі расходамі. Апрача таго бацька засягнуў пазыку ў банку на пасаг цётцы Лізе. Пазыка была ўзята да крэдіту і складала 100 долараў (тады долар каштаваў 10 злотых), гэта значыць 1000 злотых. Сума не вельмі вялікая, але аддаваць яе прыходзілася пасля крэдіту. І гэты доўг узрос у 10 разоў, таму што сума доўгу не змянілася, а сельскагаспадарчая прадукцыя патанега ў многа разоў.

Да ўстанаўлення хутарской сістэмы, якая была ўведзена пасля сусветнага крэдіту трыццатых гадоў 1937 годзе, сялянская зямля знаходзілася ў так званай індуравай цераспалосіцы. Вось гэтыя 4 га бацькоўскай зямлі, як і ўсе землі сялян нашай вёскі, былі раскіданы ў некалькіх палетках. Так загон ворнай зямлі на загуменні, другі на Вузкіх, трэці на Шырокіх, чацвёрты на Селічах, пяты ў Дубраве і г.д. У выніку падзелу зямлі паміж роднымі (братамі, выдзяленне пасагу), некаторыя загоны сталі настолькі вузкімі, што, як гаварылі сяляне, "калі сабака ляжса ўпоперак загона, то галава і хвост яго кладуцца на суседнія загоны".

4 га бацькоўскай зямлі, 1/2 га гароду дзедавай, што дасталася нам у выніку падзелу з цёткай Лізай, далі пасля камасацыі 6 га (ворная і сенажаць). Восенню 1937 года жыста сеялі на хутарах.

Апошні клас гімназіі я канчаў у Вільні. Тут я пазнаёміўся з дзядзькам Мішам Хрышчановічам, які быў паслушнікам у Духавым манастыры, рыхтуючыся стаіць дзякам (многа раней там былі і скончылі падрыхтоўку на дзякоў дзядзькі Ясь і Пятратусь). Дзядзька Міша дапамог мне уладкаваца харчавацца ў прыходзе для праваслаўных дзяцей пры манастыры. Нас такіх прыходжалах было трох: я, Віця Голуб і Федзя Воранаў. Штотомесячна за харчаванне мы плацілі па 20 злотых. Утраіх мы жылі на адной кватэры: спярша на Славянскай вуліцы, пазней на Кіеўскай. Кватэра (пакойчык) на траіх нам каштавала 20 злотых. Каб не хадзіць вячэраць у прыют, гэта была лішняя траты часу, у абед на вячэр давалі з сабой па трох пайды хлеба са шмальцам, які мы часта з'ядалі ўсухамятку, запіўшы сырой вадой.

Дзядзька Міша жыў у памяшканні, што злева за манастырскай брамай. Тут жыў айцец Савацій - намеснік манастыра. Тут жа знаходзілася прыёмная архірэя. Гаворачы між намі, намеснік манастыра не харчаваўся з манастырскай (кухні). Страву ён атрымліваў праз акно, якое выходзіла за манастырскую сцяну. Прыйём прынесенай (паданай праз акно) стравы і вяртанне посуду ўваходзілі ў авалязкі дзядзькі Мішы. Я часта бываў у яго. Ён вельмі добра іграў на гітары і співаў. Тут я ўпершыню пачаў серэнаду Шуберта і

спяваў яе разам з ім. Ён ведаў і спяваў многа іншых рамансаў. Аднойчы ён мяне звадзіў на аперэту "Роз Мары". Мабыць, з таго часу ў мяне і з'явілася любоў да класікі. Аднойчы да яго прыязджаў дзядзька Пётр, які працаваў дзякам недзе каля Маладзечна. Гэта была мая адзіная і апошняя сустрэча з ім.

У гэтym жа годзе (гэта 1937 ці 1938 г.) памёр архірэй Феадосій. Аднойчы я зайшоў у гэты час да дзядзькаі Мішы. Мне па сваёй патрэбе трэба было прыці праз прыёмную архірэя. Дзядзька папярэдзіў, што магу сустрэцца з новым архірэем, айцом Мацвеем. Так яно і здарылася. Калі я ўвайшоў у прыёмную, засталом убачыў маладога новага архірэя. Я падышоў да яго па дабраслаўленне. Ён, даўшы мне яго, зычным воклікам запытаваў: "Хто, адкуль і па якой спрабе?" Мяне ашарашила польская мова, якая можа ўпершыню чулася ў гэтых сценах. На польскай мове я расплюмачыў прычыну майго тут з'яўлення. Дзядзька Міша, калі я яму расказаў праз свою сустрэчу, паківаў галавой і расплюмачыў, што гэта стаўленнік польскага ўрада.

У школе я вельмі пасябраваў з Мартысевічам Усеваладам. Ён, як і я, быў праваслаўным, таму кожную нядзелю і свята мы сустракаліся ў Духавым. Здаралася, што па дарозе ў школу я заходзіў да яго дамоў (жыў ён на Панарскай вуліцы).

Быў 1937 ці 1938 год, 18 сакавіка, гэта я добра помню, таму што гэта імяніны Эдварда. Сабраўшыся ў школу, вырашыў зайсці да Мартысевіча. У канцы вуліцы Кіеўскай і на Панарскай - войскі: пяхота, кавалерыя, артылерыя, танкеткі. Усевалад расказаў, што з ночы чулі грукатнё на вуліцы. Прыйшоўшы ў гімназію, пачулі, што ў раёне Трок, на мяжы літоўцы застрэлілі польскага пагранічніка... Вайна?! У час першага ўрока чуем лёгкі стук у дзвёры. Курэнда! У наш час розныя аб'явы (дазвол складзіць у кіно і іншыя) паведамлялі своеасаблівым спосабам. Дырэктар пісаў паведамленне ў спецыяльна адведзеным на гэта журанале (курэндзе). Вартаўнік (возны) абходзіў усе класы, перадаючы "курэнду" паслядоўна настаўнікам, якія вялі ўрокі. Яны зачытвалі перад класам і распісваліся ў прынесеным журанале супраць указанага ў ім класа, сцярджжаючы тым часам, што прысутныя на ўроку вучні апавешчаны.

Загадана было: усёй гімназіяй з аркестрам і "гуфцам" (старшлакласнікі, якія праходзілі вайсковую падрыхтоўку), узяўшы вінтоўкі, накіравацца ва ўнутраны двор "Празанцынага палаца", уваход ад Літарацкага завулка.

Прыйшлі мы не першымі, там былі многія школы. Адвялі і нам месца. Счакаўшы некаторы час на галерэі (кружсанку), з'явіўся маршалак Польшчы Рыдз Сміглы са сваім ад'ютантам. Нейкай дэлегацыя, мабыць ад прафесуры, паднялася да яго і павіншавала з імянінамі. Маршалак павярнуўся да сабраўшыхся, падзякаў нам, узяўшы пад казырок. Аркестры школ заліграў гімн. Акустыка двара была кепской, адзінага дырыжора не было, музика распаўзлася. Рыдз Сміглы, адняўшы руку ад казырка, пачаў дырыжыраваць -

павёў лад і пасля сканчэння гімна адышоў.

Аб'яўлена было ісці на плошчу Элізы Ажэшкі, дзе адбудзеца мітынг. Натоўп рушыў. Калі мы прыйшли, на плошчы быў натоўп народу. Выступалі прамоўцы. Мітынг быў не радыёфіцыраваны, пачуць выступаўшы амаль немагчыма. Можна было здагадацца, што прамоўцы заклікаюць да вайны з Літвою. У натоўпе раздаваліся крыкі: "Бі літоўцаў!" Паблізу мяне нікія бойкі не пачаліся.

Пасля мітынгу ізноў накіраваліся да таго ж палаца, толькі з вонкавага боку, ад Кафедральнай плошчы. На балюстраду выйшаў Рыдз Сміглы ў атакіні невялікай світы. Паднялася і дэлегацыя, якая пачала здаваць справаўдчу з мітынгу. Натоўп скандыраваў: "Вождэ, вядзі на Літву!", "Вождэ, скажы хоць слова!" Маршалак не сказаў ні слова, адсалютаваў натоўпу і схаваўся ў палацы.

Я са сваім і сябрамі ў гэты час знаходзіўся ў пачатку Літарацкага завулка. Пад націскам натоўпу былі адціснуты да адкрытай брамы, што вяла ва ўнутраны двор. Паабапал яе і ўздоўж усяго завулка стаялі шарэнгі паліцэйскіх, на руках у кожнага было па меншай меры па аднаму дзіцяці (пагубляліся ад мацярок). З брамы паказалася адкрытая машина з Віленскім ваяводам, за ім машина з Рыдзам Сміглым. Ён абаніраўся рукамі аб борт. Мяне чуць не падміялі пад яго машину, і я неяк яд яе адапхнуўся. Жанчыны кінуліся цалаваць руکі маршалка. Ён адняў іх ад барта і скрыжаваў на грудзях. Крыкі: "Вождэ, вядзі на Літву!" Коўна, на імяніны маршалку!" Ваявода стрыг вусамі, сердаваў, што позняцца на цягнік, які павязে

Г. Ліда. 5 ліпеня 1939 года - апошнія два месяцы мірнага жыцця

маршалка ў Варшаву. Умяшаліся паліцыянты, натоўп крыху рассеяўся. Картэдж рушыў у бок вуліцы Велькай. Вайна з Літвой не пачалася.

Калі я аб гэтых падзеях расказваў зімой 1939 года нашаму афіцэру, тады камандзіру Чырвонай Арміі, што жыў у адным са мной дому ў Лідзе, ён заўважыў, што ў той час, час шуміхі Польшы супраць Літвы, яны, бальшавікі, ляжсалі на савецка-польскай мяжы, чакалі загаду наступлення ў "абарону Літвы". Мабыць, польская разведка здагадалася абл планах усходніх суседзяў і па-гэтаму Рыдз Сміглы ні слова не прамовіў да мітынгоўцаў у Вільні. Пасля заканчэння гімназіі я падаў дакументы ў політэхнічны ліцэй у Варшаву. Дакументы пропалі".

1 верасня 1939 года пачалася нямецка-польская вайна.

18 -ага верасня ў вёску Ганчары ўступілі чырвонаармейцы.

Радасна сустракалі іх сяляне, большасць якіх была малазямельнай. Многія сяляне ад Савецкай улады атрымлівалі ўчасткі памешчыцкай і асадніцкай зямлі: гэта Заенчыцы, Старое Млынішча, Дзяковічы. Зажылі больш-менш заможна, і не ўсе кваплісі ўступаць у калгас. Аднак, у 1940 годзе сельгасарцель была створана. Ад сялян забралі коней з вупражжу і вазы, плугі, бораны. Абавязковай была штодзённая праца на абагульненных палетках. У сенакосную пару вазамі мужыкі ехалі на сенажаці і дружна клалі пракосы,

Жанчыны зgrabалі падсохшае сена, грузілі на вазы і дастаўлялі на ферму. Налічваліся працацні, і калгаснікі верылі ў лепшае жыццё. У канцы года штосьці атрымоўвалі зерня, грэчкі... Пры хаце трымалі кароўку, авечак, курэй, гадавалі свінчу.

Трагедыя для заможных жыхароў стала зіма 1940 года. У лютыя маразы арыштоўвалі і вывозілі цэлья сем'і "кулакоў", "асаднікаў" і іншых ненадзейных людзей. Каля Дзітвы былі трох асадніцкія хутары: Шпарагі, Шымуля, Ціхановічы - не мінула і іх цяжкая доля высыленцаў.

Уражанні далёкіх дзён працы на пошце пад час канікулаў падштурхнулі Мікалая ўладкавацца ў Лідскі аддзел перавозкі пошты па чыгунцы. Гэта было 6 кастрычніка 1939 года. Яго прызначылі начальнікам паштовага вагона спачатку Ліда-Крулеўшчына, пазней маршрут быў падору́жаны да Семятыч, гэта над Бугам

на былога ў той час мяжы СССР-Германія (на акупаванай тэрыторыі Польшчы). Прыезджалі ноччу і цераз 1-1,5 гадзіны - адваротны шлях.

У красавіку 1940 года да пастановы "Аб летунах" (забарона пераходзіць з адной работы на іншую) ён перайшоў працаваць інспектарам Лідскай цэнтральнай ашчаднай касы. Шмат дзён адбіralі камандзіроўкі ў раён па размяшчэнні займаў на сяле і затым праверцы разлікаў па іх. Бывалі цэлья тыдні, якія праводзіліся ў вёсках раёна. Гэта дало яму магчымасць пазнаміцца са шмат якімі людзьмі, іх жыццём. У ашчаднай касе працевалі пераважна мясцовыя жыхары. Толькі

загадчык і галоўны бухгалтар былі прысланы з Расіі. "Тутэйшыя" дазвалялі розныя вольнасці ў гутарках аб савецкіх людзях і парадках. Галоўны бухгалтар - "васточнік" аднойчы затрымаў Мікалая пасля работы і параіў папярэдзіць усіх, каб устрымліваліся ад лішніх размояў і здзекаў з "новых парадкаў". Супрацоўнікі-заходнікі засталіся яму ўдзячнымі за папярэджанне, і з таго часу трымалі языкі за зубамі, а то маглі аказацца на Салаўках.

Вячаславу было 14 гадоў, здольна вучыцца ў паўшэхнай школе, а пры "першых саветах" хутка асвоіў кірыліцу і асабліва палюбіў гісторыю, географію, літаратуру. Паколькі і бацька, і старэйшы Коля мелі пазахатнью працу, то на ім былі абавязкі весці дамашнюю гаспадарку: даглядаць жывёлу, нарыхтоўваць кармы... Адзінаццацігодовы Павел наведваў школу, дапамагаў маці ў агародных справах, пасвіў каровы.

Яшчэ "за польскім часам" - з 1936 года Мікалай Аляксандравіч наняўся мельнікам да яўрэя Экхайзера - уласніка вадзянога млына Лупеніца на Дзітве, які потым прадаў Роўбу Антону Ігнацьевічу. Працеваў Мікалай Аляксандравіч і пры "першых саветах", калі

Мікалай Аляксандравіч і Марыя Мацвееўна з сынамі: Вячаславам, Паўлам і Мікалаем

млын перадалі сельгасарцелі імя Леніна, дзе малолі збажыну калгаснаму статку і навакольным сялянам.

А калі прышлі немцы і раstraлялі яўрэйскую сямью Экхайзера, прадоўжыў працаўца мельнікам: "выкручвачца" перад акупантамі, аддаваць намолатае і тайком забяспечваць чырвоных партызан мукой, крупамі, хлебам, салам і нават самагонкай. Не абыходзілі млын і "белапалікі", вытрасаючы пад дулам вінтоўкі да апошняга гарнца мукі. Мікалай Аляксандравіч захаваў і перадаў у Лідскі музей падшыўку распісак партызанскіх атрадаў "Іскра", імя Варашылава, "Балтыец", якія сілкаваліся з гэтага млына.

Пасля вайны Кучынскі Мікалай Аляксандравіч быў загадчыкам млына ўзбуйненага калгаса імя Булганина. У добрым стане захоўваў механізмы вадзянога млына: мяшкі з зернем пасля вагаў грузіліся на платформу і віндаі (ліфтам) падаваліся на трэці паверх. Потым зерне засыпалася ў бункеры і праз заслонку сыпалася ў жорны, а дзве чыгуныя турбіны з дубовы-мі зубамі круцілі вал з колам і праз доўгі пас круцілі каменныя жорны, дзе малолася зерне. На вальцах выраблялася з пшаніцы пытляваная мука, а на крупашцы - грэцкія крупы. Магутная сіла вады круціла і пілы тартака, дзе распілоўвалі бярвенні на дошкі, бэлькі. Каб размaloць збажыну сялянам прыходзілася па некалькі тыхдняў сядзець на мяшках і чакаць чаргі...

Добра памятаю, як вясной 1958 года (я быў у 9-ым класе) была вялікая паводка і нават адкрытыя шлюзы не ўмяшчалі ўесь напор вады, і яна хлынула

Кучынскі Мікалай Аляксандравіч каля ўваходу ў млын Лупеніцу. Нажаль, не ўдалося знайсі фотакартку з відам усяго млына. Мажліва, у некага ёсць здымак

праз дамбу, размыла вялікую яміну. Турбіны асушиліся - млын стаў. На засыпку дамбы кінулі ўсіх калгаснікаў з падводамі і адзіны на той час грузавік. Нас, старэйшых школьнікаў з рыдлёўкамі паставілі насыпаць пясок у мяшкі, якія адвозілі ў прорыв. Аўрал доўжыўся днём і ноччу трое сутак, пакуль не насыпалі дамбу і не ўтаймавалі плынъ. Нам адмнянілі заняткі ў школе. Дзесьці ў 60-тых гадах, калі ў калгасы прыйшла электрычнасць і зерне пачалі драбіць на так званих ДКУ-шках, млын закрылі. А праз некаторы час падпалилі, каб атрымаць страхоўку. Шкада, што такое архітэктурнае і прымысловое збудаване не захавалася.

На тэрыторыю Лідчыны нямецка-савецкая вайна прыйшла ў першы яе дзень.

Ужо раніцаю 22 чэрвеня 1941 г. фашысцкая авіяцыя бамбліла Ліду. Бамблі перш за ўсё чыгуначную станцыю і аэрадром. На чыгуначным вакзале і каля пераезда былі разбіты два пасажырскія цягнікі з вялікай колькасцю забітых і параненых. На аэрадроме былі разбіты і спалены некалькі знішчальнікаў, пашкоджана ўзлётна-пасадачная паласа. Бомбы таксама былі скі-

нуты на абутковую фабрыку, піваварны завод. Ліда ўзмоцнена бамбліася і ў наступныя дні.

З запісаў Кучынскага Мікалая: “22 чэрвеня (нядзеля) 1941 года а 4 гадз.30 мін. раніцы нас разбудзілі выбухі ў небе зенітных снарадаў. Выбеглі на вуліцу: высока ў небе ляцеў самалёт, па якім стралялі зеніткі. Вайна? Ля дома, дзе я жыў, праишоў пасажырскі цягнік на Маладзечна. Калі ён быў ужо за межамі горада, мінуўшы мост на Лідзейцы, нямецкі самалёт спікіраваў, збамбіў састаў. Пазней да бальніцы прывезлі забітых, раненых. Забітых тут жа за будынкам пахавалі. Сярод іх былі і знаёмыя: гэта футбалісты нашай лідскай зборнай, якія ехалі на спаборніцтвы ў Маладзечна. На паслязаўтра нямецкія самалёты скінулі бомбы ў канцы Савецкай вуліцы. Разбамбілі яўрэйскую бальніцу, і ад яе пачала гарэць цэнтральная частка горада”.

Кучынскі Мікалай успамінае: “Прыбегши на работу, застаў у зборах да эвакуацыі многіх работнікаў райвыканкама і іншых устаноў. Сярод іх былі многія знаёмыя. Пагрузіўшыся на палутарку, якую вёў Даўгялевіч Сігізмунд, я, сакратар райвыканкама Гудзянкоў Грыша, камсорг абутковай фабрыкі Раманоўская Марыя і многія іншыя знаёмыя рушылі на ўсход. Усю дарогу да Ганчароў я думаў, што рабіць: эвакуяваца, ці застасцца дома? На памяць прыходзілі апавяданні аднавяскуючаў, якія ў Першую сусветную вайну не выехалі ў бежансства, аў зверствах германцаў. Рашиў ехаць... Праядзжаючы праз Ганчары, ля нашага дома я ўбачыў маму і крыкнуў ёй, што эвакууюся. Так мы дабраліся да Стоўбцаў... Пакінуўшы аўтамашыну, пехатой націраваліся на ўсход. Рухаліся прасёлачнымі, забітымі бежансцамі, дарогамі. Усюды панавала паніка. Народныя апальчэнцы, мелі даручэнне весці барацьбу з нямецкімі дэсантнікамі-шпіёнамі. У Чэрвоні нашай групе скамандавалі: “Руки ўверх”, - і пагналі ў НКВД. Тут нас дапыталі. Разглядаючы мой пашарт, запыталі, хто быў загадчыкам пашартнага стала ў Лідзе. Я не мог назваць яго прозвішча. Ён усміхнуўся і заўважыў, што гэта мой аднафамілец, і ён яго добры сябрана. Адпусцілі нас з мірам, запэўніўшы, што прызначаўць у армію недзе далей. У Бярэзіно паразілі рухацца далей на ўсход, запэўніўшы, што на рацэ Бярэзіне немцаў затрымаюць (на аналогі з вайной 1914 года). У Ориши прызвалі ў армію толькі партыйцаў - забралі Гудзянкова Грышу, а нас накіравалі суседні калгас, дзе загадана было чакаць павесткі. Дзён трэх мы дапамагалі ў калгасных работах і ... дачакаліся ... прыходу немцаў. Што рабіць? Нас - лідскіх - было трох чалавекі. Знішчыўшы дакументы, прыкінуўшыся зняволенымі, рушылі назад у кампаніі сапраўдных зняволеных.

Так з Раманоўскай Марыяй мы дабраліся ў Ганчарічы да Рахманоў - сваякоў Марыі. Ноччу я накіраваўся дамоў. Тут даведаўся, што немцы расстралілі Дзмітрыя і Феафіла Равяшкай, шукалі мяне і Дзікеўчына Колю (Іпалітавіч - В.К.).

Дома хавацца было небяспечна, і бацька выра-

шыў пераправіць мяне да сваякоў у Літічансскую пушчу. Тут жылі сёстры дзядзькі Антона, а мае цёткі - Анна замужам за Крупіцам Казімірам і Зофія за Пуйтам Констанцінам. У апошніх і а стаў жыць. Я дапамагаў у гаспадарчых работах, адносіліся да мяне вельмі добра і дзядзькі, і іх дзеци Ларыса і Валодзя. Не адчувалася, што дзесыці ідзе вайна. Пражыў я тут усю зіму. Час ад часу ў Пушчу наведваўся бацька. Пачалі даходзіці чуткі, што немцы ўзялі Москву і наогул заваявалі Савецкі Саюз. Трэба было нешта рабіць. Бацька парайўся са сваім лепшым сябрам Саванём Віктарам Іванавічам, які прапанаваў перабрацца ў Наваградак і паступіць на шасцімесячныя настаўніцкія курсы, якія арганізоўвала беларускае таварыства. Так мы і зрабілі. На курсах я пасябраваў з Валодзем Урбановічам, Пецем Гросам і Косцем Урбанам.

Пасля заканчэння курсаў нам далі на выбор месца працы.

Каб быць бліжэй да дома, але не ў Лідскім раёне, я згадзіўся працаўаць у вёсцы Васілевічы, да Ганчароў было кіламетраў шэсць. Час ад часу я тайком бываў і дома. У Васілевіцкую школу, апрача дзяцей гэтай вёскі, наведвалі дзеци з Пудзіна. Вось тут я і прыжыўся.

У навакольных лясах за Нёманам пачалі стварацца партызанскія атрады. Я ўступіў у атрад імя Шастакова. Афіцыйная назва - група "Слаўны". Да паспяховых аперацый трэба аднесці штурм нямецкіх гарнізонаў у Бярозаўцы і вёсцы Вераскава. Пасля менскага катла, мы штодзённа вялі бай ў Налібоцкай пушчы з адступаўшымі немцамі, паланілі некалькі тысяч. У ліпені 1944 года атрад наш быў прызваны ў Чырвоную Армію. Я трапіў у 875 стралковы полк Лёзненскай дывізіі, якая вяла бай на тэрыторыі Літвы”.

Кучынскі Мікалай Мікалаевіч: “16 жніўня 1944 года. Наперадзе гарадок Расейнай. Пасля кароченькай артпадрыхтоўкі а 11 гадзін пачалося наступленне. З крыкамі: “Ура! За Радзіму! За Сталіна!” - кінуліся наперад. Мне давялося наступаць па схіле ў напрамку дзота, з якога вёўся кулямётны агонь. У амбразуры відна была руля кулямёта. Рукавы і полы шынелі дзюравілі кулі: апёк на левай руцэ, на левай нозе і ... абвісла правая рука. Неглыбокая канаўка ля палявой дарожкі. У яе я і ўпаў. Яна мяне і выратавала

ад немінучай смерці. Да варожсага дзота было метраў 150-200. Наступленне нашай роты было спынена. Некалькі разоў спрабаваў падняцца, каб паўзі наперад. Не тут тое было. Над галавой свісталі кулі з кулямётам, дзота. Так праляжсаў я з гадзіну. Цішыня. Увесь рукаў напоўніўся крываю, у вачах пачалі з'яўляцца "матылькі". Раштам паветра напоўнілася скрыжатам нашых "калош". Міны падалі недалёка ад мяне: адна, другая, трэцяя... Мяне нейкая сіла падкінула ўгору, пясок пасыпаўся ў очы, левая нога амярцвела. Я пачаў у думках рухаць пальцамі нагі. Праз некаторы час па назе папаўзлі "мурашкі". Адчуў, што пальцы сапраўды рухаюцца, прыўзняў ногу з-пад пяску, зірнуў у бок дзота... Яго не стала. Пачаў выпаўзаць, затым падняўся.

16 жніўня 1944 года. Расейняйскі бой.

Вось некалькі фашистскіх фота 2-й танковай дывізіі 3-га межкорпуса 11-й арміі генерала Марозава. Фатаграфіі палону гэтага экіпажа апублікаваў яшчэ ў 1975 г. "Вафенарсенал", хаця ў падрабязнасці там ніхто не ўлазіў.

Гэты танк вытрымаў сур'ёзны бой на скрыжаванні дарог у раёне горада Расейняй, разам з ім за гэтае скрыжаванне біўся яшчэ адзін КВ, гэтақ жа выведзены з шыхту падчас гэтага бою. Па фатаграфіях можна выказаць здагадку, што калі танкі страцілі здольнасць весці бой, іх акружыла пяхота праціўніка. Ломам яны сарвалі вечка люка механіка-кіроўцы і вынялі адтуль выжыўшых танкістаў.

Падобна на тое, што выжылі не ўсе, праз неаброненую назіральнную адтуліну механіка-кіроўца ў другі танк ўляцеў снарад пакінуўшы след на верхнім краі адтуліны. Ды і перад пяхотай праціўніка гэтая незачыненая адтуліна зрабіла экіпаж танка практычна безабронным.

Насустрач падбеглі два санітары. Падхапілі мяне. Я страйціў прытомнасць. Ачуяўшы ў акопе нашых мінамётчыкаў, вакол групкам, шквал агню. Санітары дапамаглі адышці яшчэ далей у тыл, пагрузілі на павозку і, не шкадуючы каня, рванулі з поля бою.

Санбат. Тут агледзелі рану, забінтовалі і - далей у тыл.

Каўнас. Эвакашпіталь. Аперацыя.

Накладка гісса на руку і грудзі, свабоднай заставалася левая рука. Неспакойныя ночы: налёты варожых самалётаў, адсутнасць святла (нафтавая капцілка), блохи. Ляжалі мы ў былых нямецкіх казармах. Спалі днём, ноччу блохі забіраліся пад "гісавую кашульку" і не давалі спаць. Тут у адну з начэй дзяжурная няня - старэнка жанчына, карэнная жыхарка Каўнаса, бачачы, што я не сплю, прысела на край маёй нары. Разгаварыліся. Даведаўшыя, што яна карэнная жыхарка, запытаўся, ці ведала яна ксяндза Андрушаса. Здзівілася, што я называў гэтае прозвішча. Раствумчыў, што гэта родны брат маёй бабулі па мачі, усклікнула: "Як жса трапілі ў гэтую (Чырвоную) армію?" Раствумчыў. У наступнае дзяжурства прынесла мне сціплы гасцінец - маўляў, родзічы! Увесь час трывалася высокая тэмпература. Каб хутчэй выбрацца з Каўнаса (з высокай тэмпературай не эвакуявалі), дагаварыўся з медсястрой. Яна абяцала, што перад камісіяй дасць мне парашкі, якія паніжаюць тэмпературу. Сваё абяцанне выканала. Прыйшла камісія, і ў маім башмаку з'явілася кардонка з літарай "Э" (эвакуяваць). Ноччу вывезлі на чыгуначную станцыю, пагрузілі ў таварныя вагоны. Мне дасталося месца на верхній нары ля самай сценкі вагона. У час руху цягніка загісаваная правая рука стукнулася аб дашчатую сценку вагона. Я адчуваў, што ўвесь гару. Ведаючы, што будзем праезджаць праз Вільню, не даязджаючы да яе, я заявіў сястры, што ў мяне, маўці, высокая тэмпература. Тэрмометр пацвердзіў гэта. Сястра са злосцю прамармытала: "Выкінем вас у Вільні!". Гэтага мне і трэба было. Я меркаваў, што з Вільні мне ўдасца трапіць у Ліду.

Сапраўды, знялі ў Вільні і накіравалі ў эвакуацыйнае аддзяленне на Антокаль. Хадзіў, еў нармальная, але тэмпература не ўнімалася. Накіравалі ў шпіталь на Звярынцы. Калісьці гэта былі польскія казармы пятага палка легіёнаў, афіцэр якога Казлоўскі ў свой час вёў у нас у гімназіі пачатковую вайсковую падрыхтоўку.

Тут знялі гіс, ізноў зрабілі аперацыю, руку ўзялі ў шыну. І ... скончылася мая хадзьба, пачаліся несцярпімая болі, бяссоніца. Засынаў толькі пасля

Кучынскі М. М.

ўколаў морфію, але іх уводзілі нядоўга, расплюмачылі, што магу стаць наркаманам. Сястра Аня з-пад дошак верхній нары (ляжсаў я на ніжній) зрабіла з бінтоў цэлую сістэму петляў, якія давалі мне магчымасць уладаваць руку ў розных становішчах, што дазваляла хоць на некалькіх хвілін уціхаміраваць боль. Не помню, колькі часу я праляжаў. Рука ў шыне адвесла. Неабходна было накласці гіпс. Прабавалі некалькі разоў. Млеў - і зноў вяртанне у пасцель.

Нарэшце, наступні дзень, калі рашылі, нягледзячы ні на што, загінаваць. Знялі шыну, і ... аказаўлася, што рука ў локці начала зрастасцца не пад прымым вуглом, а пры анкілозе (нерухомым локцевым суставе) гэтага не датышчальна. Зламалі храсток, уладаваці прымы вугал у локцевым суставе і наклалі гіпс. Левая рука была вольнай ад яго. Я загаварыў з лечачым урачом, ці нельга мяне накіраваць у бальніцу ў Лідзе. Ён расплюмачыў, што зрабіць гэтага нельга.

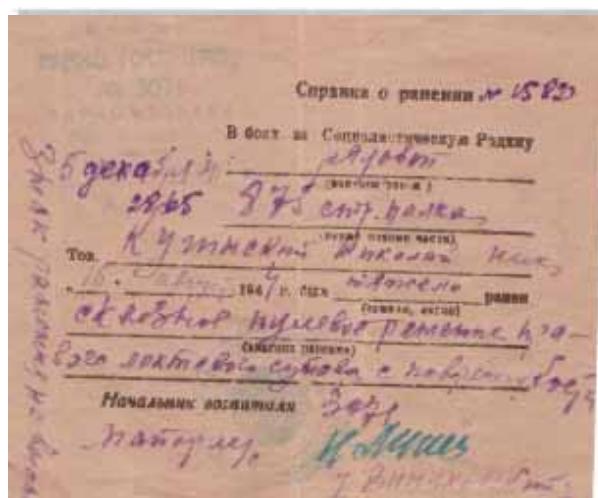
У лісце дамоў я напісаў бацькам, што знаходжуся ў тым горадзе, дзе вучыўся (канкрэтна адрас пісаць было забаронена). Бацька знайшоў мяне, абіўшы парогі ваенных начальнікаў у Вільні, якія спачатку абурыліся і на яго, і на мяне, але фраза ў лісце "знаходжуся там, дзе вучыўся "ўціхамірыла" ix, і ніякіх непрыемнасцяў нам не было.

На другі дзень пасля сустрэчы з бацькам - камісія. У башибаку з'явілася кардонка з літарай "Э" (эвакуяваць). Многа нас пагрузілі ў пасажырскія вагоны і накіравалі на ўсход. Каля тыдня працягваўся наш шлях. У вагоне я пакрысе вучыўся хадзіць. Марыйская АССР. Пасёлак Кожла-Сала. Эвакаштат 3071, 5-е аддзяленне, 6-я палата, нас шэсць чалавек. Запомніліся двое: Баранаў з Горкага і Пеця Вішнякоў з Украіны. Першы з раненым у левае плячо, другі з раненым у нагу. Да Баранава на Кастрычніцкія святы абяцала прыехаць з падарункамі жонка. На бяду, у яго адкрылася гангрэна, і перавялі ў інфекцыйнае аддзяленне. Мы з Пецем паківалі галовамі. Аднак, усё ўладаваціся. Цераз санітарку Усцю отрымалі запіску - запрашэнне ад Баранава. Усця прынесла нам вонратку (на дварэ ўжо стаяла зіма), і мы "спікіравалі" ў госці. Заседзеліся. Вярталіся ўжо ў пацёмках. У калідоры нашага аддзялення ішоў фільм. Урачы ўбачылі нас двах вясёлых, падвыпіўшых хлопцоў...

Прачнуўся і ля свайго ложска ўбачыў лечащага ўрача Валянціну, у нагах ложска Пеці сядзела начальнік аддзялення Марыя. Знялі з нас "стружку", паабяцали назаўтра перавесці ў інфекцыйку. Аднак усё абышлося.

У ране ў мяне яшчэ з лета завяліся чарвякі. Вінаватыя я сам. Гной, які набраўся пад гіпсам, апякаў мне падпаху, калі я ляжсаў, і кісць руکі, куды ён сцякаў, калі я прымаў вертыкальнае становішча. Вось тут, ля касці, зрабіў "акенца", каб гной сцякаў. Мухі выкарысталі гэтую лазейку і "ўзнагародзілі" сваім патомствам", якое не стала даваць спакою.

Лістапад месяц. Знялі гіпс. 28-га - камісія. Доўгія месяцы лячэння ў ваенных штатах Заходній Сібіры, і толькі праз чатыры месяцы - 4-га снежня выпісалі дакументы. 5 снежня 1944 года отрымаў на

Даведка аб раненні

рукі ўсе дакументы - і ў дарогу дамоў. Сесці на цягнікі, якія ідуць з усходу на Маскву немагчыма. Троє сутак правалаляіся на падлозе. Каменданты параіў штурмам браць любы вагон. Мы так і зрабілі. У Маскве пасадзілі на цягнік у вагон для параненых. З Менска далей на заход пасажырскія цягнікі не хадзілі. У таварным вагоне дабраўся да Маладзечна, потым да Ліды.

І вось я дома. Параілі парыць руку. Аднойчы адчуў, што ў вадзе рука чуць-чуць рухаецца ў локці. З'явілася надзея, што ў будучым змагу хоць крыху рухаць у локці руку і пальцы на ёй.

Браты Кучынскія: Павел, Коля, Вячаслав

Веџя (брат) служыў у Занямонску каля Мастоў у батальёне па ўстанаўленні чыгункі на заход. Якраз устанаўлялі ўзарванае прасла чыгуначнага моста цераз раку Нёман. Рашиў з'ездзіць да яго. Чыгуначная станцыя ў Лідзе была спалена. Усе службы размяшчаліся ў драўляным бараку поруч з ёю. Чакаючы на які-

Мікалай з Канановіч Аленай Мечыславаўнай і сяброўкай на чыгуначнай каля ў першыя дні знаёмства

Ганчарская школа. У класным пакоі на заднім плане - фізічная карта Еўропы. Злева направа: Германовіч Вольга Кандрацеўна, Пазняк Вера (Дроздава) Кучынскі Мікалай Мікалаевіч, Шут Зінаіда Канстанцінаўна (Дроздава) - стаяць: Святаслаў Пяткевіч, Ліпскі Вадзім (Жучкі), Дзясяты Iван Іосіфавіч (Дроздава)

небудзь таварняк, які б ішоў на заход, зайшоў у барак, у аддзел перавозкі пошты па чыгунцы. Сустрэў знаёмых, з якімі працаўаў да вайны ў паштовых вагонах. Вось тут пазнаёміўся са сваёй будучай жонкай. Вяртаючыся назад ад брата, зноў сустрэўся з ёю, дамовіліся спатыкацца..."

"Бялее ветразь адзінокі" - Аленай Мечыславаўнай на Чорным моры

У нас у Ганчарах на кватэры жыў Шут Сяргей Осіпавіч, які працаў настаўнікам у Агародніцкай пачатковай школе. Аднойчы да яго заехаў выкладчыкі толькі што створанага Гарадзенскага педінстытута Высоцкая і Таццяна Сяшковіч. Запропанавалі мне пачаць працаўца настаўнікам у Агародніцкай пачатковай школе і паступіць завочна ў педінстытут. Паколькі атэстат аб заканчэнні гімназіі прapaў у Варшаве, паступіў у педінстытут на аснове пісьмовых паказанняў сведкаў. Пачаў працаўца настаўнікам у лютым 1945 года. Спачатку ў Агародніцкай пачатковай школе, затым у Ганчарскай сямігадовай, вёў тут беларускую мову".

15 кастрычніка 1945 года Кучынскі Мікалай Мікалаевіч жаніўся з Канановіч Аленай Мечыславаўнай. Вяселле было ў бацькоўскай хаце. Сабралася шматлікая радня з двух бакоў. Гулялі, весяліліся трэх дні. Для вясковай моладзі ў суседскай хаце ўсю ноч былі танцы...

У 1947 годзе маладая сям'я

У 1946 годзе, 7 сакавіка нарадзіўся Яраслаў

**Жамойдзік Арсеній Фёдаравіч і Алена
Мечыславаўна каля сцяны Зарачанскай
пачатковай школы**

рашыла перайсці на свой хлеб і пераехала ў Зарачансскую пачатковую школу, дзе працеваў настаўнікам Жамойдзік Арсеній Фёдаравіч. (Дарэчы ён быў жната з майго бацькі Вані дваюраднай сястрой - Буйніцкай Тамарай Рыгораўнай - таксама настаўніцай. Слава Богу, мае 95 год і жыве у Сіманах у радавым гняздзе.) Тут чатыры гады матэрыйальна жылі яны параўнаўча някепска: трymалі карову, свіней, птушку.

Тут сям'я павялічылася, у 1947 годзе, 13 ліпеня нарадзіўся Юра, у 1952 г., 22 лютага - Гражына.

Кучынскі Мікалай Мікалаевіч:

“А з вучобай маёй атрымаўся казус. Калі я перайшоў на трэці курс, у мяне запатрабавалі арыгінал дакумента аб сярэдняй адукацыі. Пасля зімовай сесіі ў 1951 годзе я пакінуў педінстытут. Нягледзячы на гэта, па загадзе РАНА неравалі ў гэтym жа годзе ў Ваверскую школу завучам. Тут я працаваў

таксама чатыры гады. Матэрыяльныя ўмовы былі горышымі, чыму Зарачанскай. Сям'я павялічылася яшчэ на аднаго чалавека, да нас пераехала жыць з Ліды жончына мачі. Начамі, зачыніўшыся ў склепе пры нафтавай лампе, рабіў фатаграфіі. Школа, дзе мы жылі, знаходзілася побач з могілкамі. Ваверская касцельная парафія была вельмі вялікая, і амаль штодзённа былі нябожчыкі. Вось іх і даводзілася фатаграфаваць. Так было гэта прынята. Былі месяцы, што на фатаграфіях "выганяў" другую зарплату.

Тут жа ў Ваверцы Яраслаў і Юра пайшли ў школу. Па сваім жаданні перайшоў у Хадзюкоўскую пачатковую школу, дзе змог працаўаць у дзве змены.

На другі ці на трэці год далі ў школу другога настаўніка, так што прыйшлося сесці на адну зарплату. Аднак жылі мы не горшы, чым у Ваверцы. Пастаянны прысядзібны ўчастак быў на гароднай зямлі. Ніколі 0,25 га бульбы не садзіў, палавіну яе засявалі аднагодовымі травамі, купленая школьнай салома і салома, атрыманая за вырошчванне кукурузы для калгаса, селядэра па школьнім жыцце, зжаты бульбянік служылі кормам для каровы. З калгаса сена не атрымлівалі, але кармоў хапала. Трымалі двое свіней, курэй, індыкаў.

У бацькоўскім садочку Алена Мечыславаўна з сынамі Яраславам і Юрам

Хадзюкі. Вясковая інтэлігенцыя на пікніку

На бульбяных сотках Алена Мечыславаўне дапамагае ганчарскі сусед Дзікеўч Мікалай Іналітавіч

Кучынскія Мікалай і Алена з сябрамі

Апошні -10 клас Яраслаў канчаў у Ганчарах, жывучы ў дзядоў. Пасля заканчэння паступіў завочна ў Мазырскі педінстытут і пачаў працаўаць у Цвербуцкай пачатковай школе. Гэта палепшила матэрыяльнае становішча. Юра таксама пачаў працаўаць, але затым завербаваўся на Далёкі Усход.

Трэба было нешта рабіць мне са сваёй адукцыяй. У 1954 годзе паступіў завочна ў Наваградскае педвучылішча. Гэта быў год, калі закрываліся завочныя аддзяленні ў педвучылішчах. З Наваградка пера-

вялі ў Барысаў, адтуль - у Гомель. І вось тут ў 1959 годзе закончыў Ясна, што маючы за сваімі плячамі курс гімназіі, цяжкасцей ніякіх не адчуваў і закончыў педвучылішча з дыпломам выдатніка.

У 1962 годзе пааступніку на завочнае аддзяленне Белдзяржуніверсітэта на геаграфічны факультэт.

1965 годзе па просьбе загадчыка РАНА Ка-шпара Валянціна Фёдара-

Дружная сям'я Кучынскіх: Мікалай Аляксандравіч (1898-1960), Марыя Мацвеевна (1890-1988), сыны: Коля, Павел, Веся, іх жонкі - Алена, Дуня, унуکі: Ярык, Веся

віча (швагра Валодзі Урбановіча, сястра яго Аляксандра (Саша), былая май вучаніца з Васілевіцкай школы Наваградскага раёна) я згадзіўся даязджаць у Сямяшкінскую восьмігадовую школу выкладаць матэматыку, а на маё месца з Цвербутаў перавялі Яраслава.

У 1966 годзе па ўласнай просьбе пераведзены ў Ганчарскую школу. Переахалі з Гражынай, яна паступіла ў 8 клас, да гэтага вучылася ў Радзівоніш-

Вясельны здымак маладажонаў Яраслава Кучынскага і Святланы Барысевіч

Яраслав і Святлана з дочкамі Віялетай і Наташай

Мікалай Аляксандравіч і Марыя Мацвеевна з унукамі

скай школе. Жылі ў бацькоў. Гэля засталася жыць у Хадзюках, тут яна яшчэ год працавала тэхнічкай.

У 1968 годзе закончыў універсітэт.

Што засталося у памяці з гадоў вучобы? Усе гады завочнай вучобы быў старастам курса. Гэта не дазволіла мне пратускаць ні адной лекцыі".

Ганчарская сярэдняя школа. Настаўнікі і вучні: Гаўрош Таццяна Мікалаеўна, Заека Уладзімір Якаўлевіч, настаўніца (прозвішча не ўспомнілі), Нікалаева Надзея Сяргееўна - дырэктар, Кучынскі Мікалай Мікалаевіч - завуч, Капціловіч Марыя Уладзіміраўна, (неўстаноўлены), Папковіч Васіль Канстанцінавіч

Травень 1975 года. Каля будынка Лідскага РК КПБ і Райвыканкама. Педагагічны актыў Лідскага раёна з кіраўніцтвам: Баранаў Г.П., Лаўнік Н., Кашипар В.Ф., Аімяні Д.М. Педагогі: Бабуль В., Вільбік І.І., Кучынскі М.М., Вашкевіч Я.А. і іншыя.

Кучынскі Мікалай Мікалаеўч прайшоў багаты жыццёвы шлях, аб якім так змястоўна і шчыра ў сваім дзённіку распавёў пра сябе, сваіх родзічаў, гімназістаў. Для сучасных вучняў, студэнтаў цікава параўноўваць навучанне ў тых далёкіх гадах пры рознай уладзе. Яго хобі з 1939 г. - філатэлія. За гэтыя гады сабраў багатую фанатэку. Раненне на фронце, месяцы лячэння ў лазарэтах з цяжкай вытрымаў і пасвяціў сябе настаўніцкай працы. Баявы і працоўны шлях адзначаны ордэнам Вялікай Айчыннай вайны 2-ой ст., значком "Выдатнік асветы БССР", юбілейнымі медалямі. Настаўніцкую справу прадоўжылі дзеци Яраслав і Гражына ды ўнучка Віялета.

Кучынскі М. М.

Кучынскі Мікалай Мікалаеўч (з дзённіка): "У заключэнне мне хо- чацца сказаць усім, хто гэта будзе чытаць - дзесяцям, уну- кам, праўнукам..., што такія бацькі, як мае, не часта суст- ракаюцца: праца- вітыя, чесныя, бяз- межна любілі сваіх дзяцей і ўнукаў, якія засталі іх яничэ жы- вымі. Біліся, "як рыба аб лёд", каб вучыць мяне і па-чалавечы жыць, таму што "чацвяртак" зямлі (4 га) не меў магчымасці гэта зрабіць..."

Кучынскі М. М.

Кучынскі Вячаслаў Мікалаеўч (1926 - 04.03.2005), вучыўся ў польскай школе, потым пры "першых саветах", у час акупацыі патаемна выконваў

заданні кіраўніцтва партызанскага атрада "Іскра". Пасля вызвалення Беларусі прызываўся ў войска на 2-гі Беларускі фронт. Узнагароджаны ордэнам і медалём. Пасля вайны закончыў інстытут.

Каля сарака гадоў аддаў Вячаслаў Мікалаеўч творчай работе ў лідской газете. Толькі не зусім зразумела, чаму прадстаўляўся Вікторам. За гэты час ён надрукаваў на старонках мясцовага выдання шмат цудоўных артыкулаў, якія даносілі чытачу ўсю рэчаіснасць развіцця нашай Лідчыны ў розныя гады.

Кучынскі В. М.

Кучынскі Вячаслаў Мікалаеўч, Васько Уладзімір Гаўрылавіч

За круглым "столом" - пнём супрацоўнікі лідской газеты "Уперад" Кучынскі Вячаслаў Мікалаеўч, Васько Уладзімір Гаўрылавіч, Янушкевіч, рэдактар - Бяспалы Аркадзь Пятровіч

Леанід Лаўрэш

Ксёндз Юзаф Бародзіч і яго ўспаміны, датычныя Ліды

Ксёндз Юзаф Бародзіч нарадзіўся ў 1861 г. каля Панявежы ў Ковенскай губерні. У 1893 г. паступіў ў Віленскую духоўную семінарыю, якую скончыў у 1897 г. Служыў вікарьем у Лідзе, Новых Троках, Даўгілішках, потым адбываў адзін год у Гарадзенскім кляштары за "лідскую справу". Сваю "літаратурную дзеянасць" кс. Юзаф Бародзіч распачаў брашурай пра культ Сэрца Хрыста, напісанай і выдадзенай па-летувіску¹.

У 1900 г. знаходзіўся ў Рыме, дзе Папа Леў XIII дабраславіў яго на місіянерскую дзеянасць. Пасля службы ў Вільні, першы касцёл пабудаваў у мястэчку Жозлі, другі - у Клошчанах. У 1905 г. быў накіраваны ў Мёры, дзе на працягу 1905-1907 гг. пабудаваў цагляны касцёл. Царскімі ўладамі ссылаўся ў Яраслаўль, Рыбінск і Аглонскі дамініканскі кляштар у Латвіі. Нават у ссылцы, у Рыбінску, ён таксама пабудаваў касцёл.

Суду Гародні прысудзіў яго да пакарання ў Дынабургскай цвердзі. Але ксяндзу ўдалося ўцячы з цягніка, за адзін расійскі рубель мытнік прапусціў яго на тэрыторыю Аўстра-Венгрыі. Нейкі час Бародзіч вывучаў філософію ў Кракаўскім Ягелонскім універсітэце. У Кракаве ў яго зноў абудзілася цяга да напісання кніг. Тут ім былі створаны кнігі "Пад возам і на возе" і "На Русі Галіцкай схізма не пройдзе". Людзі, якія добра ведалі кс. Бародзіча, дзівіліся таму, як гэты чалавек стаў літаратарам, бо ён ніколі не меў ніякіх схільнасцей да гэтай справы. Але здзіўленне публікі трymалася не доўга, бо хутка стала вядома, што суаўтарам яго кніжак з'яўляецца езуіт Аляксандар граф Моль (Mohl). Гэты, без сумлення, здольны чалавек, пры канцы жыцця стаў фанатычным "усепалякам"².

Пасля Кракава кс. Бародзіч патрапіў у Сан-Рэма. Тут служыў у касцёле святога Роха, пабудаваў заезджы двор "Палонія" і невялікі гатычны касцёл. На касцёле замовіў намаляваць белага польскага арла. Аднак за злоўжыванні быў дэпартаваны ў Расію. Ксяндза ўратавала тое, што пачалася Першая сусветная вайна і карабель, на якім ён плыў, падарваўся на міне. Перачакаў вайну ў Канстанцінопалі. Пасля абавязчэння польскай незалежнасці, вярнуўся ў Польшчу,

але ў Сан-Рэма распачалася судовая справа аб паходжанні сродкаў на будову маёнтка "Палонія", аб прысабечванні ксяндзом сабе нерухомасці ў Сан-Рэма і нават аб кантрабандзе дыяментатаў. Але справа была неяк залагоджана³.

У 1920-30-х гг. кс. Бародзіч стаў зацятым антыбеларусам. Прычыніўся ён і да закрыцця манастыра марыянаў у Друі. Не буду пра гэта пісаць, бо гэты перыяд жыцця Бародзіча ўжо добра і падрабязна апісаў а. Аляксандар Надсан⁴. Пасля закрыцця манастыра ў Друі, беларускі ксёндз Уладзіслаў Талочка гэтак напісаў пра гэтага надзвычай энергічнага і авантурнага чалавека: "Каго можа зараз баяцца гэты мільянер, капіталіст, уладальнік палацаў і вілаў, сябар арцыбіскупа і сакратароў Каталіцкай акцыі, прыяцель ваяводаў, старастаў і паліцыі?"⁵

Я пераклаў і пракаментаваў толькі частку ўспамінаў ксяндза Бародзіча, датычных Ліды. Успаміны, напісаныя тады, калі ён яшчэ не стаў беларусофобам, і ў іх можна знайсці шмат цікавых і зараз цалкам забытых момантаў з рэлігійнага жыцця нашага горада, што робіць ніжэй надрукаваны тэкст надзвычай цікавым для ўсіхamatараў гісторыі.

Пад возам і на возе⁶

Вікарый ў Лідзе (верасень 1898 - студзень 1899)

... атрымаў распарараджэнне на перавод вікарьем у Ліду. Губернатар вырашыў, што ў Лідзе за мной будзе лепшы нагляд з боку мясцовай жандармерыі і асабліва праслаўленага палякожэрцы і ворага касцёла папа Каяловіча, які на працягу 40-ці гадоў "дзеянасці" шмат ксяндзоў саслаў у кляштары ці ў выгнанне.

[...]

Ліда з'яўляецца павятовым горадам і вузлавой станцыяй на перакрыжаванні чыгуначных ліній - Палескай і Сядлецкай⁷. Каля горада паўсюдна растуць хвойныя лясы, глеба пясчаная. У горадзе маецца старажытны, але ўбогі касцёл у раманскім стылі⁸. У мае часы яго зневіні выгляд быў варты жалю, выглядаў

¹ Nowy występ ks. Borodzicza // Preglad Wilenski. 1927, № 16. S. 4.

² Там жа.

³ Там жа. S. 5.

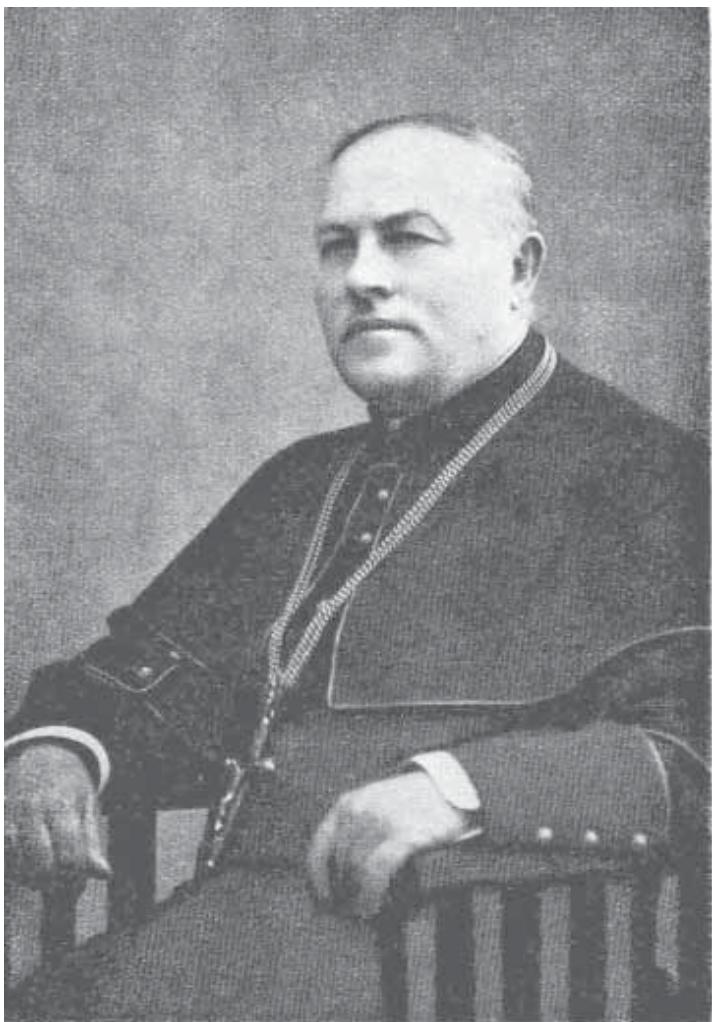
⁴ Гл: Надсан А. Pro patria aliena: Кляштар беларускіх айцоў марыянаў у Друі (1924-1938). Менск, 2006. С. 34-51.

⁵ P. Kantryba (Ул. Талочка). Pokłosie na Marjanow w Druj // Preglad Wilenski. 1938. № 4-5. S. 5.

⁶ Pod wozem i na wozie : pamiatniki Jozefa Borodzicza, czyli kilka lat pracy duszpasterskiej na Litwie, Bialej Rusi i w glebi Rosji. Krakow, 1911. S. 15-16.; 17-23.

⁷ Сядлецкая лінія (зраз Маладзечна - Ліда - Масты) пачала працаваць толькі у 1906 г. - Л. Л.

⁸ Маецца на ўзвaze Фарны касцёл, пабудаваны ў другой палове XVIII ст. у стылі барока. - Л. Л.

Ks. Kanonik Józef Borodzicz

касцёл сумна і занядбана, да таго ж быў ён замалы, бо не мог умасціць нават чацвёртую частку вернікаў. Лідская парафія налічвала да 18 тысяч душ⁹. Яшчэ да студзеніскага паўстання 1863 г. у Лідзе меўся багаты кляштар з прыгожым касцёлам, але ён быў замкнуты Мураўёвым¹⁰.

Аб вяртанні кляштарнага касцёла¹¹ ці аб дазволе на пабудову новага лідзяне прасілі здаўна, але поп Каяловіч заўсёды ім перашкаджаў бо даводзіў губернатару, што гэта было б шкодна для праваслаўя.

На ўзорку, недалёка ад касцёла, яшчэ стаялі руіны старога замка¹². Але калі імі ніхто не будзе

апекавацца, дзякуючы яўрэям і маскоўскуму гаспадаранню, хутка ад замка і следу не застанеца.

Мяццовы вясковы люд бедны, але яўрэі вельмі багатыя. Гандаль і прамысловасць знаходзіцца ў іх руках, і яны нават арандуюць маёнткі. Адзіны Лясковіч¹³ гаспадарыць сам, чым дае добры прыклад суседзям, якія пускаюць свае маёнткі ў арэнду.

Да часоў Мураўёва ў Лідзе віравала гандлёва жыццё, але пасля паўстання 1863 г. горад заняпаў і ўжо ніколі не вярнуўся да стану ранейшага росквіту.

У горадзе і ваколіцах урад замяніў некалькі касцёлаў на цэрквы, а людзей альбо сілай перавёў у праваслаўе альбо як "упартых", неміласэрна пераследаваў¹⁴.

Кожная вёска прымусова мусіла трymаць царкоўныя школы і настаўніка-русіфікатара. У гэтых школах сістэматычна ганьбілася каталіцтва і ўсімі способамі людзі намаўляліся да прыняцця праваслаўя. Кожны вучань мусіў вучыць праваслаўны катэхізіс і царкоўныя абрэды. Папы раздавалі дзесяцім праваслаўныя абрэзы, медальёны і ўсходнія крыжыкі, прышчапляючы няяніць да ўсяго каталіцкага.

Самыя руплівія мае папярэднікі спрабавалі змагацца з гэтым ціскам русіфікатараў, але поп Каяловіч разам з жандарамі і паліцыяй заўсёды пазбаўляўся ад гэтакіх ксяндзоў і высылаў іх ці на пакуту (у кляштар - *Л. Л.*), ці ў выгнанне. Знайсці віну было не цяжка. Тым больш, што згодна з загадамі Мураўёва каталіцкае духавенства ў Літве павінна было служыць ураду ў якасці прылады для русіфікацыі краю і слепа падпарядкоўвацца бюракратыі. Хто паводзіў сябе па-іншаму, таго каралі.

Казанні ў касцёле дазволена было прамаўляць толькі пробашчу, але толькі з выдадзенай урадам кніжкі Бялабрэскага. За імправізацыі падчас казанняў ксяндзу пагражала суровая кара.

* * *

Калі я прыехаў ў Ліду, пробашчам, дэканам і катэхітам быў 60-ці гадовы стары - хворы і худы¹⁵. Не дзіва, што парафія была занядбана. Жывучы ў сталай

⁹ У лідскую парафію ўваходзілі вернікі горада і значнай часткі павета. - *Л. Л.*

¹⁰ Маеца на ўзвaze касцёл і кляштар піяраў, які пасля пажару 1843 г. не дзейнічаў і пасля 1863 г. быў перададзены праваслаўным. - *Л. Л.*

¹¹ Відавочна, маеца на ўзвaze касцёл кармеліцкага кляштара, які стаяў нядзейны з часоў паўстання 1831 г. - *Л. Л.*

¹² Свяявольная яўрэйская дзяतва выломвае мур кавалкамі і скідае ўніз замковага ўзгорка.

¹³ Верагодна, маеца на ўзвaze ўладальнік маёнтка Кір'янаўцы Станіслаў Лясковіч. - *Л. Л.*

¹⁴ Гаворка ідзе пра прымусове скасаванне уніі. - *Л. Л.*

¹⁵ Сянкевіч Юзаф, ксёндз-пробашч і дэкан у Лідзе ў 1889-1905 гг. Міхал Шымялевіч пісаў: "У выказванні сваёй прыхільнасці да трону некаторыя ксяндзы перамагалі праваслаўных папоў. Лідскі дэкан Сянкевіч у святочныя дні аздобіў касцельную браму транспарантам, на якім была намалявана манаграма цара і царыцы з надпісам "Боже, царя храни"". Зараз перапахаваны на Слабадскіх могілках - *Л. Л.*

небяспечы з боку паліцы і папа, ён ратаваўся ад іх незвычайнай гасціннасцю. А яны злоўжывалі гасціннасцю пробашча гэтак моцна, што пры канцы яго плябанія замяніла ім рэстаран і дом картачнай гульні¹⁶. Сам гаспадар сядоў за картачны столік разам са сваімі гасціямі, каб адмыслова прайграць ім гроши і такім чынам даць хабар. Таму з'яўляўся кавалерам розных ордэнаў імперыі і нават адзначаны манархамі крыжамі з надпісам: "Доброму пастырю за хорошы пример"¹⁷.

Горш было з вікарыймі, асабліва з тымі, якія не жадалі падпарадкоўвацца "ўставам" Мураўёва. Ксёндз-дэкан гамаваў запал маладых і даваў ім бацькоўскія парады:

- Асцярожна, - казаў.

- Мой дарагі, за табой ужо жандары сочаць, поп данёс. І, што? Кар'еру сабе сапсуеш і мне клопату наробыш!

Відавочна, адразу пасля прыезду ў Ліду, ксёндз-дэкан накіраваў мяне з візітам да спраўніка Ляўданскага¹⁸. Гэты чыноўнік прапанаваў мне прыняць яго пратэкцыю і прачытаў лекцыю пра лаяльнасць і правільныя думкі. Пры гэтым страшыў, што ў адваротным выпадку я буду мець цяжкія наступствы. У канцы падабрэй і ласкава пропанаваў мне быць паслухмяным, бо, пэўна, я ёсць "лепш выхаваным" ксяндзом, чым мой папярэднік, г. зн. - менш "фанатычным". Пры гэтым не забываўся нагадаць мне, што "рука руку мыє", што кожны вікарый павінен плаціць яму па сто рублёў штогод за яго працу па абароне вікарый перад губернатарам.

Пасля спраўніка прыйшла чарга папа (Каялоўчык - Л. Л.). Гэты мне прама сказаў, што трэба падпарадкоўвацца ўладам і быць вольным ад усялякага "фанатызму":

- Тутэйшыя людзі спяць, - сказаў ён. - Няхай спяць, і не трэба іх будзіць!

¹⁶ Жырмунскі ксёндз Генрык Бальцэвіч пісаў: "Інтэлігенцыя не працуе з народам і ўвесь свой час праводзіць за картамі. Ксёндз ёсць "пажондным" партнёрам, калі не ханае чацвёртага. Карцёжная гульня ёсць адзіным нашым інтэлектуальным высілкам у правінцыі, цэнтрам гэтага руху часта ёсць плябанія, а варшатам капланскай працы - зялёны столік. За картамі, "інтэлектуальнаі" ежай служаць плёткі, "тоўстыя" нясмеинія анекдоты і ў самым лепшым выпадку палітыка, якая разумееца на газетным узроўні" - Цыт. па: Bolcewicz Henryk. Stosunki kościelne na Litwie: listy otwarthe ksiedza do ksiezy. Monachium, 1905. S. 67. - Л. Л.

¹⁷ Той жа Генрык Бальцэвіч пісаў: "У Гародні, на такай важнай пляцоўцы, з усіх бакоў аблкладзенай праваслаўем і русіфікацыяй, дэканам ёсць разбэшчаны пошукам выгады ксёндз, скончаны сібарыт, адзінай мэтай якога ёсць падабацца ўраду. Ва ўсіх павятовых гарадах нашай дыяцэзіі сядзяць дэканы альбо рашуча праўрадавыя (Ясевіч, Сайкоўскі), альбо несвядомыя прылады ў дзяржавных руках (Сянкевіч, Карвоўскі, Шымкевіч, Дзякевіч). У іх касцёлах народ не мае нічога ні для сэруца, ні для розуму. Касцёлы брудныя, казанні ніжэй крытыкі, хораў, гэтага магутнага сродку прыцягненнія народа да касцёла, няма, органы лямантуюць аб божай помсіце, касцельныя служскі жывуць у п'янстве і распусце, а ксяндзы - рэнегаты ці сібарыты - збираюць гроши". - Цыт. па: Bolcewicz Henryk. Stosunki kościelne na Litwie: listy otwarthe ksiedza do ksiezy. S. 65. - Л. Л.

¹⁸ Лідскі спраўнік Сцяпан Мацвеевіч Ляўданскі. За сваю службу атрымаў розныя адзнакі і быў узнагароджаны ордэнам Уладзіміра 3-й ступені. - Гл: Памятная книжка Віленской губернии на 1903 г. Вильно, 1902. ч. 3. С. 58. - Л. Л.

¹⁹ Успаміны пісаліся ў той час, калі кс. Бародзіч не быў яшчэ "беларусажэрцам" і таму цалкам аб'ектыўна пісаў пра лідзянь, як пра беларусаў. - Л. Л.

²⁰ У сваіх успамінах, надрукаваных у 1928 г., кс. Бародзіч піша, што менавіта ён сам асабіста спаліў абрэз Аляксандра Неўскага - Гл: X. kan. J. Borodzicz. Kresy Wilenskie w niebezpieczenstwie. Wilno, 1928. S. 6.

Афіцэр жандармерыі прыняў мяне з вялікай пачцівасцю і засведчыў, што мне ў Лідзе будзе добра, калі я буду "ўмець жыць".

* * *

Такімі былі мае першыя крокі на гэтай пасадзе.

Прадставіўшыся ўладам, я змог пачаць працаўца з людзьмі. Слухаючы споведзі, менавіта тут першы раз пачуў беларускую мову (курсіў мой - Л. Л.), якую да гэтага часу цалкам не ведаў. Мне яна падалася дзіўна сумнай, але беларускі народ спадабаўся мне сваёй незвычайнай пачцівасцю. Ён на дзіва шчыры і ўдзячны, калі ставішся да яго з добрым сэрцам і прыхільнасцю¹⁹.

Адразу зразумеў, што стары і малыя цалкам не ведаюць пацераў. Пра катэхізіс, відавочна, не было нават і мовы.

Паколькі я не меў права навучаць народ з амбона, пачаў штонядзелю і на святы катэхізаваць людзей з алтара, а таксама кожны раз, калі мяне выклікалі да хворага. З цяжкасцю сабраў 600 дзяцей. Пасля двухмесячнай навукі, адбылася першая, самая вялікая да гэтага часу ў Лідзе ўрачыстасць першай св. камунії.

* * *

У той час адбыўся інцыдэнт, які напужаў увесь горад. З касцёла знік партрэт маскоўскага князя Аляксандра Неўскага, "святоға", непрызнанага Рымам, які быў размешчаны ўнутры касцёла ў часы Мураўёва (увесь сказ перакладзены гэтак, як у аўтарскім тэксле - Л. Л.). Пачалося следства. Нікога не знайшлі, але падазрэнне скіравалася на мяне, і жыццё маё адразу пагоршылася, нават нягледзячы на тое, што даў спраўніку "ў лапу" 19 рублёў, каб супакоіўся²⁰.

Тады ж закончылася пераробка кляштара ў расійскі клуб²¹. На яго адкрыццё арганізавалі вечарыну зтанцамі і запрасілі гасцей, між іншых і ксяндза-дэкана разам са мной. Усім спосабамі я спрабаваў адмовіцца ад удзелу ў гэтай урачыстасці, але ксёндз-дэкан загадаў ісці разам з ім. У апошнюю хвіліну я змог уцячы ў касцёл і там схавацца. Ксяндзу-дэкану давялося ісці аднаму і глядзець на гульні расійскай моладзі ў месцы, дзе раней маліліся манахі. Маё ж становішча яшчэ больш пагорышлася.

* * *

А працы для мяне меней не стала: удзень спавядоў, а ўначы ездзіў да хворых. Хаваць нябожчыкаў дапамагалі папы... Так, менавіта папы! Нічога дзіўнага. Бо за кожнага, навернутага ў праваслаўе, урад плаціў ім па 50 рублёў! Таму яны прыкладалі ўсе намаганні, каб як мага больш перахапіць сабе, хоць бы і нябожчыкаў. Паліцыя ім у гэтай справе дапамагала. Бывала і так, што ксёндз адпраўляў на могілкі цела католіка, а поп апрануты ў "царкоўныя рызы" з паліцыяй перахопліваў хаўтуры па дарозе і хаваў нябожчыка, як ужо праваслаўнага. Што не зробіш, каб атрымаць 50 рублёў²². Ксёндз саступаў, бо за супраціў паліцыі яму пагражала выгнанне ці кляштар.

Пераважна гэтак адбывалася ў вёсцы Дакудава, дзе касцёл замянілі на царкву, але "ўпартыя" ездзілі ў Ліду за 30 км²³. Каб пазбегнуць адказнасці, людзі хавалі сваіх памёршых нават без ксяндза. Бывала, што паліцыя і наўпрост забараняла ксяндзу ехаць на пахаванне. Так, напрыклад, калі ў 1899 г. памерла спадарыня Нарбут - жонка Тэадора Нарбута і маці

Людвіка, ксяндзам было забаронена прыехаць, каб высьвеціць труну і магілу. Сям'я і людзі пахавалі нябожчыцу ў маёнтку Шаўры²⁴.

* * *

Уплыў папоў на каталіцкае насельніцтва не застаўся без згубных вынікаў: у самім горадзе давала аб сябе знаць рэлігійная абыякавасць. З-за вайсковой службы, а таксама царкоўных школ, моладзь размаўляла па-руску, а мясцовы поп часта наведваў ваколічныя вёскі, пры гэтым заходзіў у кожную хату і раздаваў "иконы" і медальёны. Такім чынам вёска і сяляне стручвалі сваю рэлігійную самасвядомасць.

Зразумела, што горшыя ўзоры паводзін духоўнай і свецкай улады знаходзілі сваіх руплівых паслядоўнікаў. У нашым народзе шырылася п'янства, распуста, людзі пачалі верыць ва ўсялякія забабоны, множылася звадніцтва, а крадзёж стаў звычайнай справай. Дайшло да таго, што большая частка парафіянаў не наведвала касцёл і не прыступала да Святых сакрамантаў²⁵.

Што мне было з гэтым рабіць? Як ратаваць загубленыя душы? Як дагрукацца да іх?

Самай лепшай нагодай для працы з людзьмі сталася для мяне каляда²⁶. Пачаў аб'язджаць парафію і наведваць вёску за вёскай, хадзіць ад дома да дома. Трымаўся наступнага плану: прыехаўшы ў вёску першы раз (а вёскі былі вельмі вялікімі), ішоў ад хаты да хаты і на пачатку свяціць хату, а потым кожнага экзаменаваў на веданне катэхізіса. Пасля чаго аглядаў падарункі папоў і заканчваў запрашэннем сабраца ўсім у зручным месцы. Тут, узяўшы іх усіх у свае рукі,

²¹ Маецца на ўвазе кляштар кармелітаў. - Л. Л.

²² Не магу не заўважыць, што гэта новыя "Мёртвыя душы" па-беларуску. - Л. Л.

²³ З вёскай Дакудава справа больш складаная, чым піша ксёндз Бародзіч. Зразумела, што ўніяцкая (грэка-каталіцкая) царква пасля 1839 г. стала праваслаўнай, а грэка-католікі пачалі лічыцца праваслаўнымі. Але ў Дакудаве, як у былой Радзівілаўскай маёmacці, так званых "Найбургскіх маёнтках", раней меўся пратэстанцкі збор, які недзе ў XVIII ст. быў заменены на касцёл. У 1784 г. у гэтай вёсцы ёсьць уніяцкая царква і касцёл філіяльны лідскаму. У першай палове XIX ст. касцёл ужо зачынены, але ў спісах парафіян-уніятаў ад 1829 г. яшчэ запісана шмат іх сваякоў рымска-католікаў. На пачатку XX ст. Дакудава - ужо чиста праваслаўная вёска. Стымул у 50 рублёў (добрая скрураныя боты ў той час каштавалі меней за 3 рублі) усё ж працаваў. - Л. Л.

²⁴ Прачытаўшы гэта месца, я зразумеў, чаму сам Тэадор Нарбут пахаваны каля Нацкага касцёла, а яго жонка і дзеці асона. - Л. Л.

²⁵ Прыкладна ў той жа час ксёндз Генрык Бальцэвіч з Жырмун пісаў: "Пабожнасць нашага люду я называў бы паганскім хрысціянствам. Рэлігійныя абраады выконваюцца досыць скрупулёзна, а ў жыцці - паганскі дух. Народ ходзіць у касцёл, спавядаетца, штодзённа адмаўляе пацеры, цалкам адывае пасты і адначасова поўны ўзаемнае незычлівасці, цешыцца з чужога гора, не шануе чужой уласнасці, падпаламі се сея нянявісць паміж суседзяў, сваркамі і праклёнамі робіць пекла ў сваёй сям'і. Наш звычайны селянін будзе засмучаны з-за страты ружсанца ці з-за таго, што сплюне пасля камуніі, але без усялякага сумнення ўлезе на чужы луг, ніву, лес, абкрадзе брата, будзе за рубель ці кілішак фальшыва сведчыць у судзе, гроши, пазычаныя без сведак, не верне, будзе крываўдзіць удаву і сірот, і пры тым ніхто не абароніць слабых, бо прызывычайцца да пакутаў бліжнягага і шануе толькі сілу. Адзін селянін скраў кавалак сала, але гэта была пятніца і таму не ёў гэтае сала ні ў той дзень, калі скраў, ні ў наступны і толькі ў нядзелю пачаў есці тое, што скраў. Іншага злапалі, калі пасвіў быдла на чужой ніве, ён пры гэтым меў ружсанец і маліўся". - Цыт. па: Bolcewicz Henryk. Stosunki koscielne na Litwie: listy otwarthe ksiedza do ksiezy. S. 68. - Л. Л.

²⁶ Аднак кс. Бальцэвіч адзначаў, што "'візіта парафільянская", ці так званая ў нас "каляда", ці ж не ператварылася яна ў нас у напаўненне капланскіх торбаў і кішэняў? - Цыт. па: Bolcewicz Henryk. Stosunki koscielne na Litwie: listy otwarthe ksiedza do ksieyy. S. 79. - Л. Л.

прыкладаў усе сілы, каб разбудзіць іх сумленне, на-
кіраваць да святой веры і растлумачыць, якімі шкод-
нымі для іх з'яўляюцца царкоўныя школы. Заўсёды
рабіў націск на тое, каб прыбраў розныя праваслаў-
ныя медальёны, іконы і замест іх сам раздаваў сяля-
нам абрэзы. Патрабаваў, каб пільна хадзілі ў касцёл.

Гэтак аб'ехаў усю пафію. Але як толькі закон-
чыў гэтую справу, на мяне ўжо гатова была скарга -
чуйны поп (Каяловіч - Л. Л.) пра кожны мой крок
даносіў губернатару. Пачаліся "справкі", следства і
допыты.

Мне пагражала вязніца. Каб уратаваць мяне,
біскуп раней выраку ўладаў перавёў мяне вікарьем у
Трокі.

Перад выездам з Ліды, у дзень Трох Каралёў,
развітаўся з гасцінным беларускім людам²⁷. Весткі пра
мой перавод вернікі сустракалі енкам і плачам. Усе
хацелі, каб я не спяшаўся з ад'ездам. Відавочна, я не
мог ім гэта абяцаць, бо справа ад мяне не залежала.
Тады вернікі атачылі мяне ў плябаніі і сказалі, што
нікуды мяне не адпусцяць, покуль з Вільні не вернеца
лідская дэлегацыя да біскупа, якую яны выслалі, каб
ратаваць мяне.

Тады ж у плябанію прыйшоў спраўнік і жартам
звярнуўся да мяне з вершам:

*За Лідскіе порокі, едете в Троки
А с Трок - прямо в острог.*

Потым выдаў мне білет на вольны праезд па

Менскай губерні і загадаў, каб я паціху выйшаў праз
заднія дзвёры плябаніі і гародамі ішоў на вакзал. На
вакзале мне была выдадзена інструкцыя пра тое, што
мне трэба хавацца ад пафіяна і таму я паеду кружной
дарогай ў напрамку Менска - на станцыю Нёман²⁸. Там
я дачакаўся цягніка ў бок Вільні і гэтак даеду да біс-
купа. У Нёмане прайшлося чакаць усю ноч. Каб я мог
адпачнуць, начальнік станцыі²⁹ выдзеліў для мяне
асобны пакой. Я лёг на канапу і хутка заснуў. Тады
адбылася дзіўная рэч - мяне нешта разбудзіла, і я
ўбачыў, як у пакой уваходзіць жандар, бярэ графін,
які стаіць каля мяне на стале і паднімае яго ўверх. З
станцыйнай платформы праз вакно ў пакой пранікала
дастаткова свету, каб усё гэта было добра бачна. Я
вырашыў, што жандар хоча мяне ўдарыць і закрычаў.
Жандар пра маё знаходжанне тут не ведаў і таму
аслупняеў ад страху, пасля чаго, разбіўши графін, упаў
на падлогу і нават званітаваў. На мой крык збегліся
чыгуначнікі разам з начальнікам станцыі. Усе яны
аслупняелі ад здзіўлення, калі ўбачылі на падлозе
непрытомнага жандара. Потым стала вядома, што
жандару пра мяне ніхто не расказаў, а ў пакой ён
зайшоў, каб патіць вады.

Тым часам вернікі даведаліся, што мяне ўжо
няма ў Лідзе. Не паверыўшы гэтаму, народ зноў пры-
йшоў у плябанію, абшукаў усе закуткі і толькі тады
пераканаўся ў праўдзівасць чуткаў. Узнялася вялікае
абурэнне, але рабіць нешта ўжо было позна. Разышліся
па хатах.

²⁷ Цікава, але ў 1920-я, кс. Бародзіч ужо б ніколі не называў лідскіх рыма-католікаў беларусамі. - Л. Л.

²⁸ У той час прац Ліду яшчэ не прыйшла Палацк - Сядлецкая чыгунка, і ў Менск трэба было ехаць праз Баранавічы. - Л. Л.

²⁹ З 2 снежня 1895 года начальнік станцыі Нёман - Міхаіл Андрэевіч Сёмушкін, "скончыў Маскоўскую
павятовую вучэльню, праваслаўнага веравызнання". Гл: Памятная книжка Віленской губернии на 1900 г. Вильно,
1900. ч. 1. С. 107.

Жывая гісторыя

Простае шчасце людское...

Чалавек не выбірае, калі яму з'явіцца на гэты свет. Майму суразмоўцу, Івану Антонавічу Пантусу, выпала жыць у складаны перыяд нашай гісторыі: вайна, пасляваеннае ліхалецце, савецкія часы з усімі іх "выгодамі". Але ж дзяцінства сваё ён называе шчаслівым. І тут справа, відаць, не ў часе, калі выпала нам жыць, а ў самім чалавеку, бо калі ён нацелены на тое, каб быць шчаслівым, то ніякія дзяржавныя ператрусы, ніякая ўлада, нават калі яна і блізка не думае пра асобнага чалавека, не здолее яго зрабіць няшчасным.

Парарадавала цудоўная мова Івана Антонавіча, якая лаічыла слых сваёй славутай беларускай мілагучнасцю. І яшчэ адну вартую ўвагі асаўлівасць нашай размовы з Іванам Антонавічам хацелася б адзначыць: яго цікаўнасць да людзей, іх жыцця, тых драматычных, а часам і смешных здарэнняў, якія з імі адбываліся. Чалавек веруючы, выхаваны ў павазе да бацькоў, да людзей, Іван Антонавіч, як нам здалося, знайшоў сакрэт чалавечага шчасця: любіць Бога, любіць жыццё ва ўсіх яго праявах.

1

Я нарадзіўся 8 студзеня 40-га года. Вёска, дзе жылі бацька і маці, называлася Малачкі. У гады вайны немцы вёску спалілі, усе дваццаць двароў. Бацькі расказвалі, што перад гэтым нейкі немец на польскай мове папярэдзіў і параіў, каб скарб закапалі ў зямлю. Бацькі паклалі ў куфар, што было з добра - адзенне, сала, зерне на пасеў - і закапалі на дрываютні. Як вёска была спалена, прыбеглі "ратавальнікі" з лесу (партызаны) і давай штыкамі поркаць зямлю, шукаць, што скончана. От якія "зашчытнікі"! Павыкапвалі ўсё і забралі. А ў бацькоў пяцёра дзяцей, што рабіць? Паішла тады маці ў лес скардзіцца да камандзіра. Было гэта вясной 43-га года. Знайшла тое месца, дзе партызаны стаялі, і ўбачыла вартавога: "Ты куды ідзеш?" - "Да камандзіра, маю яму сакрэтныя звесткі". Яе правялі да камандзіра, маці ўсё яму расказала. Ён тады пытавацца: "Ці пазнаеш ты іх?" - "Пазнаю!" Яна і паказала тых людзей, што забіралі куфар, але нічога там ужо не было, толькі карову аддалі. Як назад ішла, вартавы бачыць, што карову вядзе, і кажа: "Каб я знаюў, к..., чаго ідзеш, застрэліў бы". Добрыя людзі партызаны...

Як спалілі нашу вёску, мы пераехалі ў Межнікі. А тады нас пагналі немцы ва Усельоб. Многа народу сабралі на плошчы. Да нас падышоў адзін немец і кажа па-польску: "Дзядзька, ці маеш якіх сваякоў, у каго можна было б пажыць? Я адварнуся, а ты давай па кані, бо павязуць вас у Наваградак, а там вывезуць у Германію". Бацька па кані, па кані, і давай уцякаць у

Іван Антонавіч Пантус, 1940 года нараджэння. З 1966 года па 2002 год працаваў на шклозаводзе "Нёман". Ветэран працы. Жыве ў г. Бярозаўка

вёску Бенін. Там мы пражылі зіму ў цёткі. Адзін з маіх першых успамінаў такі: сказаў ўсім легчы на падлогу, і мы ляжалі, прыціснуўшыся, а кулі па хаце ляталі. Муж гэтай цёткі быў пры Польшчы ляснічым, а перад Саветамі ён выехаў у Польшчу, а яна тут з сынам засталася. Што там выйшла, не ведаю, але партызаны ў яе на вачах расстрялялі сына. Яна ад гэтага стала трэсціся, і мая мама яе даглядала аж да самай яе смерці. Мы ў гэтай хаце жылі доўга. Вайна скончылася, ішлі салдаты з фронту, заставаліся ў нашай вёсцы, лес валілі. Нас з гэтай хаты выселілі, зрабілі нары і пасялілі там салдат. А потым, як салдаты паехалі, то мы вярнуліся назад.

Я сваю вёску любіў і пасля вайны хадзіў туды да дзядзькі і цёткі. Дзядзька Паўлюк і цётка Варка былі мне вельмі радыя, бо жылі адзінока. Адзіны іх сын пайшоў на вайну і без вестак пра паў. Дзядзька быў надта жартайлівы. Як яшчэ сын яго Коля быў малы, ён да яго прыгаворваў: "Колечка, сынок, купі шкla кусок, мы для нашай Вары зробім акуляры". А гэтага

Колі і фатакартачкі не засталося. Хатка іх была малечкая, але чысценъкая, акуратненькая, кругом ручнікі, фіраначкі, печ пасярэдзіне. На печы спалі, а насупраць яе ложак стаяў. Над ложкам вісела жэрдка, на якую вешалі адзенне, бо шафаў тады не было. Хату асвячалі лучынаю.

У 1949 годзе стаў калгас, адзін на дзве вёскі - Крамушок і Межнікі. Называўся ён "Прамень рэвалюцыі". "Прэдсядцацелем" быў Карапль Пяткевіч. "Ініцыятыўны" быў чалавек, умеў са сваім людзьмі абыходзіцца. Бальшавікоў ён не любіў. Бацька мой ў калгас не пайшоў, уладкаваўся грыбаварам на сушыльню. Цяпер гэта сушыльны завод у Наваградку, дваццаць адзін кіламетр ад Межнікаў. Прывозілі яму бочкі, катлы, прыправы, і ён варыў нарыхтоўкі з таго, што прымаў ад людзей: з грыбоў, бульбы, ягад. Бацька быў граматны, бывала, напіша, ніводнай памылкі не дапусціць. Умеў пісаць і па-польску, і па-руску. Бацька быў праваслаўны, а маці каталічка родам з Дзетамлі, з Жураўскіх. Яна рассказала пра сваё дзяцінства, як жылі яны на хутары, купілі яго ў нейкай бабы. А там былі "чудзяся"! Пакідалі яе ў хаце печы паліць, есці наварыць, памыць што, а браты яе і сёстры ішлі ў поле. Адзін раз засталася яна і чуе, што па столі нехта грукае, як мяшок з жалезам, а потым нешта ў сені звалілася і рассыпалася. Яна думала, можа, суседзі палохаюць, узяла бруск, з якога лучыны шчапалі, думала, пакажу ім зараз. Выйшла ў сенцы - нікога няма. Вечарам расказвае сваім, а яны не вераць. Селі вячэраць, есці галушки. Дзядзька матчын, Павел, чуе, як нехта нешта гаворыць: "Лезу, лезу, хачу есці." А ён кажа: "Еш, еш, дамо галушак". Леглі спаць, уранку бачаць: яма ў падлозе ў пяскі ўтварылася. Яны яе неяк засыпалі і да ксянза, каб той хату пасвенціў. Пасвенцілі, леглі спаць, а перад гэтым загналі ўсю скаціну і кабылу сівую, збрую на цвікі павесілі. Уночы бацька на двор да ветру выйшаў, бачыць - сівая кабыла па аўсе ходзіць! Ён пабудзіў жончынага брата Паўла і кажа: "Слухай, ты кабылу ставіў, мусіць, не зачыніў?" Той узяў аброчно і пайшоў кабылу лавіць, а яна то каля яго, то, ногі не перастаўляючы, метраў за 10 ад яго. Тут ён зразумеў, што гэта яго нячысцік водзіць. Вярнуўся дзядзька ў хлеў, а кабыла на месцы стаіць. Хату гэтую потым прадалі, і як разбіралі людзі, каб перавезці, то знайшлі на гарышчы чэрап, закручаны ў ручнік. Казалі, што баба, якой хата належала, як мужык яе памёр, адrezала яму галаву, у ручнік укруціла і закапала ў пілавінах. Во такі цуд, а праўда ці не, не ведаю.

Яшчэ мне маці рассказала, як бавілі час на вечарынках. Гульні былі такія: "У рэмэні". Ставілі табарэтку, а той, хто водзіць, бярэ рэмень, стукае каго і ўцякае да лавы. У фанты гулялі, судзілі - што гэтаму фанту зрабіць? Напрыклад, мост збудаваць. Што трэба для моста? Бервяно. Той, хто водзіць, выбірае дзяўчыну, якая яму падабаецца, яна становіцца каля яго, а ён тады кажа: "Трэба дошка для моста".... Ну і так шарэнга стаіць, мост гатовы, трэба ехаць, тады цалуюцца. Яшчэ гулялі ў тэлефон. Адзін бярэ саломінку ў зубы, а другі з другога канца. Хлопцы адшчыпваюць патроху, апошняму ўжо зусім малая саломінка за-

стаецца. Іголку знайсці: той, чый фант, казырок сажай вымажа і ідзе іголку шукаць, то кожнага выкачае ў сажы - смяюца ўсе, рагочуць. "Зоркі палічыць". Трэба руку падняць, каб зоркі палічыць, а хто возьме ды вады ў рукаў уваліе, зноў смяюца ўсе. Во так і бавіліся цэлы вечар. Танцы былі не такія, як цяпер, бугі-вугі. Вальс, полька, абэрачак, падыспань. Цэлая хата набіралася людзей. Малых па мерцы прапускалі. Хлопец якую палку возьме і мерае дзетвару. Хто ніжэй палкі - не пускае.

У мужчын свае забаўкі. Збяруцца на млыне і давай пра ўсё спрачацца на самагонку. І сілаю мераліся - хто зможа мяшок поўны на гарышчу ў зубах занесці? У нашай вёсцы адкормлівалі калгасных бычкоў. Іх трэба было каstryраваць. Быў такі ветэрынар Аляшкевіч, то па трыццать бычкоў у дзень каstryраваў. Мужчыны памагалі, а тады ўвечары збяруцца, балююць. Гатавалі сіравы з таго, што здабылі ад бычкоў пасля аперациі.

Маці наша ў хаце ўпраўлялася адна. Пякля сем булак хлеба на тыдзень, ляжалі яны ў каморы на падвешанай бэльцы, каб мышы не далезлі. Помню дзежжу з дубовых і ліпавых дошак, а да боку яе рошчына прылеплена, каб новы хлеб расчыніць. У пост бульбу варылі ў мундзірах і палівалі льняным алеем. А бралі яго ў аднаго дзядзькі па прозвішчы Кандратовіч, які меў маслагонку і гэтае семя цісніў. Жмых давалі на корм жывёле. А само семя смажылі. Саладуху рабілі: жыта зальюць, соладам заквасяць, яно тыдзень закісае, тады падсалодзіш і п'еш. А шынку маці падсушыць на печы, дык яна аж зялёнym пераліваецца, як адражаш. Пірагі пяклі ў церлах, у тых, у якіх на Каляды мак церлі. За тыдзень да свята маці ўсім ісподняе чыстае падрыхтуе, зложыць, каб на суботу ўсе адзеліся. Прас быў толькі для крамнага, самаробнае качалкаю прасавалі. Маці шыла ўсім адзенне з лёну, а перад гэтым сама яго прала і ткала. Былі ў яе і красны, і варштат. У краснах - дзве ніці, а на варштаце - ужо многа. Кожную нітаку па ўзоры выкладала, як на паперы было намалявана. У складаных узорах па восем панажоў было. Было ў яе і матавіла, і прасніца, калаўрот, юрок (палачка з вострымі канцамі, пасярэдзіне дзірачка). Маці і верхнє адзенне шыла сама: порткі, кажухі, ватоўкі на ваце ці на кудзелі.

Жывёлы было шмат, у вёсцы трывадоўкі былі на пашу кароў выганяць. І казла свайго пасвілі разам. У нашага настаўніка Клімава (у першы клас да яго хадзіў) карова была бязрогая. Такая ж шкодная была, як і сам настаўнік. Як толькі адвернешся, дык яна галопам у калгаснае поле. Адну яе толькі і ганялі.

У Межніках жыла жанчына з дзецьмі. Казалі, што муж яе быў палкоўнікам войска польскага. Яна прывезла з сабою вялікую бібліятэку польскіх і рускіх кніг. Дык я, карову пасвячы, польскую мову і вывучыў. Возьмеш у яе кніжку і чытаеш на пашы з асалодай. Дзяцінства маё было шчаслівае. Людзі тады многа збіраліся, песні спявалі. Сусед наш Кароль адпраўляў маёву. У яго на ліпе абраў Маці Божай Вострабрамскай быў. То да яго цэлая вёска збіралася, а ён браў Біблію, чытаў уголас, а потым песні спявалі - да рання.

Самагонку гналі спакойна, прама ў садзе. Мы яшчэ дзецьмі былі, то налівалі яе ў чарнільніцу для прыколу. Як пішаши самаробным пёрам, распльваеща ўсё па паперы. Потым ужо за самагонку началі караць. Да бацькі майго прыехалі, відаць, нехта падказаў. А ён якраз з вядром самагонкі ў сенцы ўвайшоў, куды было яго дзець? Ён узяў ды павесіў гэтае вядро замест таго, з якога ваду пілі. Началі шукаць. Адзін паняты захацеў папіць, зачэрпнуў з вядра кубачкам, выпіў, усё зразумеў, але прамаўчаў. Потым яшчэ разоў пару хадзіў піць.

2

У школу я хадзіў у вёску Бердаўка Наваградскага раёна. Дырэктарам нашай школы быў Ёрш. Сядзелі мы ў пансkim доме. Помню, прыйшоў ён і давай аб'яўляць, што Сталін памёр, а слёзы цякуць... А я сабе думаю, што ж ты плачаш, добра, што ён здох. Сядзець на ўроках нам не хацелася. А недалёка ад нас была сушылка, туды складалі шышкі, што ў лесе сабралі, і сушылі. Уцячэм, бывала, з сябрам з урокаў і сядзім сабе ў цяпле. Бо там быў такі ўрокі, што і хадзіць на іх не хацелася. Настаўніка гісторыі Шэнку папытаем пра вайну, а ён і давай тады цэлы ўрок расказваць і хто што вывучыў (хатняе заданне) не пытается. Сам ён з вайны прыйшоў з медалямі. А вось другога настаўніка матэматыкі любілі, сядзелі на ўроку з аткрытым ротам, слухалі, як казку якую. Звалі яго Ламан Аляксандр Васільевіч. З дзецьмі ўмеў абыходзіца. Не заносіўся, а на перапынках з намі ў валейбол гуляў, ды так добра - не абыядзеш яго.

Як мне было гадоў сямнаццаць, у нас у Лешчанцы салдаты сталі і прыходзілі да нас на вячоркі. Дзевак наших пазабіралі, але не замуж, а так. Усякіх там "праісшэствій" было. Адзін салдат замужнюю бабу (яна самагонку прадавала) хацеў згвалтіць. Яна адбівалася, то ён ёй ногі нажом парэзаў, а потым схаваўся ў другім канцы вёскі і ў шыльніку, што людзі на подсцілку карове сабралі, начаваў. А бацька гэтай жанчыны меў зброю, бо лесніком быў, то хадзіў па вёсцы і казаў, што застрэліў бы яго, каб знайшоў. Жанчыну гэтую павезлі ва Уселью, швы належылі. Салдата гэтага потым судзілі прама ў вёсцы, паказальны суд быў, трывалі.

Прапаганды тады хапала, шпіёнаў нейкіх амерыканскіх усё лавілі. І да нас энкавэдысты прыязджалі. У Лешчанцы будавалі базу ракетную, то там таксама нейкіх шпіёнаў лавілі. Да нас у вёску з Наваградка прыязджала "кінаперадзвіжка". Помню, плацілі 15 альбо 20 капеек. Але дзяцей не надта пускалі, то мы праз вокны глядзелі, а калі кіншчык адувернецца, то і ў хату ўскочым. Фільмы круцілі "Чапаева", "Волга-Волга" і іншыя. Уся вёска збралася.

У войска пайшоў, камсамольцам не быў. А потым усё-ткі ўламалі. Як дэмабілізаваўся, сказаў, каб стаў на ўлік, а я не стаў, забыўся. А потым ужо началі гаварыць, каб у партыю ўступаў. Запісаўся, бо думаю, задалбаоць. А жонка не ўступіла, абышлося. Як разваліўся Саюз, напісаў заяву, што не згодны з лініяй

партыі. Што тут пачалося! Забегалі, началі гаварыць, што мяне задушаць. Выклікалі на паседжанне парткама, а я не пайшоў, без мяне выключылі. А праз якія паўгода партыя тая сама развалілася. Быў у нас такі чалавек - Віктар Пятровіч Сучкоў, дык ён так верыў у гэту партыю, сапраўдны камуніст. А тут сустрэў яго нядайна, пачаў ён мне гаварыць, што не ведаў пра гэтых парцейцаў, якое ліхія яны вытваралі. Дык вось ён у 2003 годзе на старасці гадоў з жонкай абвянячаўся, а да таго ў Бога не верыў. А што той кодэкс "страцеля камунізму"? Яны ж яго з дзесяці запаведзяў перапісалі, а замест Хрыста свайго Леніна паставілі.

Мы сваіх дзяцей то пахрысцілі. У Бярозаўцы ў пачатку 90-х ксёндз Анджэй Стапыра дабіўся, каб касцёл, спалены ў 50-я, зноў пабудавалі на тым самым месцы, і сам на будоўлі працаваў, з усімі цэглу цягай. Так ён добра людзям памагаў: у Польшчу на лячэнне, каму трэба, адпраўляў і на вучобу. Памагала яму сястра Барбара, манашка. Яна і да людзей хадзіла, памагала, маёй жонцы масаж рабіла. І суседку нашу вылечыла, Дзерваедаву жонку. А мне ён ровар падарыў. А першыя ровары былі рыжскія, камеры і пакрышкі не зношваліся. Помню, што яшчэ быў ў нас камеры ад амерыканскіх машын, чырвоныя, імі валёнкі падклейвалі без клею: нагрэў, прылажыў і па снезе ходзіш хоць бы што, не мокнуць. А рэжаш нажом тую гуму - аж скрыпіць.

3

Што ні чалавек - то свая гісторыя. Наш сусед быў на фінскай вайне і пяшком прыйшоў адтуль дадому, гаварыў, што па самалётах дарогу знайшоў. Дваіх з нашай стараны забралі на фінскую вайну - Жадзейскага Вацлава і Дмухоўскага Эдмонта. Вось гэты Дмухоўскі і расказваў, што надта зарадаваўся, як убачыў, што Жадзейскага кухарам паставілі. "Я яму кажу: Вацак, дай мне лішні палонік, дык ён мне гэтым палонікам чуць па галаве не заехаў". Пасля вайны вазілі лес сплаўляць у Морына, такія вялікія машыны газагенераторныя. Бярвенняў наложаць па восем кубоў і даўжынёю таксама метраў па восем. Вацак Жадзейскі рабіў лесніком, ну і запыніў адну машыну. Шафёр гэтай машыны таксама быў на фінскую вайне і пазнаў яго, пайшоў у кабіну, узяў рукаятку і давай яго малациць. Каб не адцягнулі, то, мо, і забіў бы, такі быў злы на яго. А ў Генюшах каля Бердаўкі быў такі чалавек, што ў Слонім бягом бегаў. У яго пытаюцца: "Куды бяжыш?" - "У Слонім". - "А чаго?" - "Каб нагу натрондзіць і ў армію не папасці". Ён быў добры паляўнічы, але любіў прыўкрасіць свае паляўнічыя дасягненні. Казаў, што вавёрцы ў вока трапляў, а калі яна падала з дрэва, то забіла зайца, што ляжаў пад дрэвам. А такі казачнік і жартайнік, усяго мог напрыдумаць: "Мне дроў не трэба, у двары таполя расце, корань пусціла прама ў печку, толькі палі".

Быў у нас "предсядцацель" сельсавета Гнілякевіч, байструк, - невысокі, тоўсты. А ўрэдны быў! І выпіць любіў. Прыйедзе на падводзе ў вёску, яго ўжо частуюць добра. Наесца ён, нап'еца і падстаўляе

столачак, каб на сяннік залезці. Праспіца, а ўвечары вязі яго ўжо ў Налібакі, бо ён там жыў. А ўдзячнасці да людзей то ніякай не меў.

Смешных здарэнняў было шмат. У Крамушаўцы жыў адзін дзядзька, Міхась Круповіч, быў у яго сын Янак. Як яны гналі самагонку, па кладцы бражнік вазілі на санках у кусты. Ён бацьку і кажа: "Можа, не паедзем?" - "А чаго?" - "Дык кладка ненадзейная". А сам яшчэ раней узяў нажоўку і падпілаваў бярвенне. Кладка зламалася, і бацька зваліўся ў воду. І з бабы сваёй пасміяўся. Тая карову даіла ў хляве, а ён залез наверх, рассунуў дошкі і цвіком карове тыц у сыпіну. Баба кажа, мусі, ураклі карову. Насыпала вуголля ў гаршчок і давай карову абносіць, каб сурокі выбраць, а ён зноў карове ў спіну - тыц. Тая нагою па гаршчку, ён пабіўся, вуголле рассыпалася, і салома загарэлася, ледзве патушылі. Такі быў малы лядачы, што за яго ўсім даставалася. Кабыла ў іх была шарачковая. Ехалі яны з бацькам на возе, той дастаў кісет, хацеў закурыць. Ён бачыць, што бацька не трymаецца, то лейцамі кабыле па нагах (яна вельмі баялася гэтага). Бацька ўпаў і моцна пабіўся. Але ж як і вырас, то не паразумнёў. Пайшоў ён з жонкай сена красці. Кажа ёй: "Ты ляж, я табе дзяржжку прывяжу". Як яна легла, ён дзяржжку з сенам прывязаў і як крыкне: "Лёня, предсядацель!" Яна як рване! А сама дзіця чакала, то назаўтра і нарадзіла.

Я многіх людзей добра памятаю, нават і з дзяцінства. Быў у нас такі Бронюсь, добра на скрыпцы іграў, хадзіў па васэлях. Ішоў адзін раз з васэля добра п'яны, а тут каля яго брычка спынілася. Нейкія людзі кажуць яму: "Садзіся, нам трэба зайграць добра". Паехаў ён з імі, іграў, а яны добра з ім разлічыліся: золата далі, на мяккую падушку спаць палажылі. Прачнуўся ён на ранку - ляжыць на конскім гноі, відаць, чэрці заманулі. Другі дзядзька тожа на скрыпцы граў. Запомнілася мне, як ён рассказваў пра сваю службу ў польскім войску. Служыў ён у кавалерыі, ці то ўлан быў, ці то драгун. Добра вучылі іх на конях ездзіць. Конь скача па манежы, і трэба ўскочыць на яго,

схапіўши за загрывак. Як адзене той мундзір з аксель-бантамі і багнет (кінжал) на баку - вачэй не адвесці. Яшчэ ён рассказваў пра важнае правіла для ўлана: калі багнет дастаў, то трэба яго ў дзела ўжыць, а калі не - то і не даставай. Запомніўся мне і другі Бронюсь, Жураўскі. Пра яго хадзіла байка. Пераступіў ён п'яны ў калодеж, зваліўся і крычыць: "Падайце карабель, бо тоне журавель".

Былі ў нас і людзі, якія ішлі проці ўласці. Адзін гаспадар, звалі яго Кароль Дмухоўскі, адмовіўся ўступіць у калгас. Дык у яго забралі ўсю зямлю, абрэзалі аж па самы падворак. Але ён усяроўна не маўчаў, гаварыў, што гэтым вашыўцам канец будзе. Ён калінікалі любіў выпіць. Стане каляя плота і запрашае выпіць. Калі яму не было з кім выпіць, дык ён браў люстра, ставіў насупраць сябе і сам з сабою выпіваў: "Будзь здаровы, Караль".

Памяняліся цяпер нашыя мясціны. І назвы іншыя: Крываногава стала Сасноўкай, рэчка Сціхава цяпер Крамушоўка. Некалі хутары пазносілі, думалі, што будзе болей зямлі. А цяпер і гэтую, што ёсць, пакідалі. Некалі столькі рыбы было ў рэчках - стронгі, сліжкі, курмяжкі, без кручка лавілі, кошыкамі. Вада ў Сціхаве была сцюдзённая, крынічная. Мы запруду рабілі ў адным месцы, каб глыбей было, і купаліся там. Дзяцей шмат збиралася. А цяпер усё зарасло. Рэчачка тая ледзь цячэ. Вёскі стаяць пустыя. Зараз у Межніках жывуць толькі шэсць чалавек. З аднаго канца жыве жанчына Галіна Палёха, затым - Люцік Круповіч з жонкаю Ядзяю. Яшчэ у адной хаце жыве Ліда Малочка, у другой - Дона Пятрова, і на другім канцы вёскі - Сашка Прусак. У Крамушоўцы толькі тры жыхары.

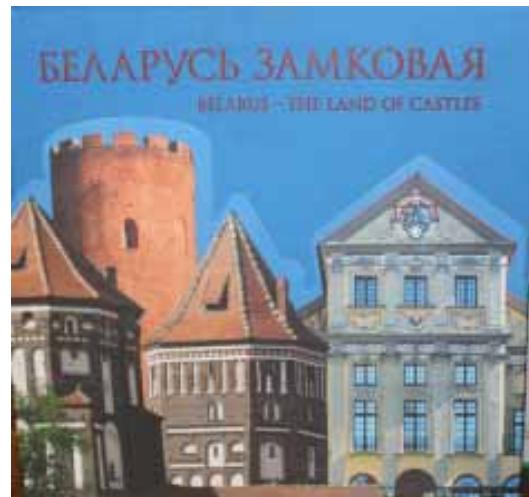
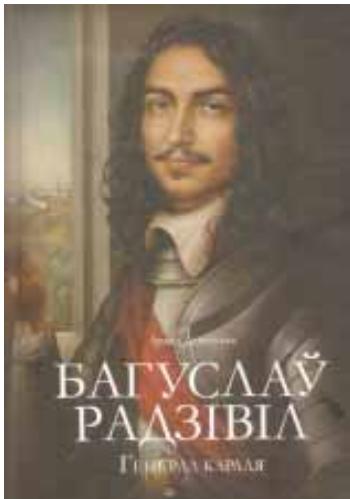
Вёска хутка ўся зарасце кустамі. На палях нічога не сеюць і не садзяць. Сенажаці не косяцца. А там калісці раслі сотні траваў чырвонакніжных. Вельмі шкада, такія прыгожыя былі краявіды!

Ці адродзіцца калі мая вёсачка? Ды і навакольныя таксама. Хіба толькі, як Беларусь стане ўжо па-сапраўднаму вольнай!

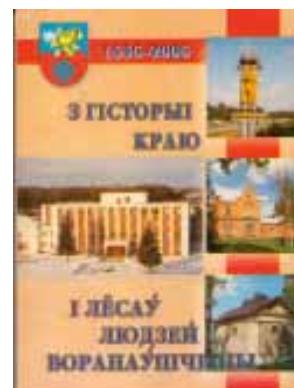
Гутарыў і запісаў Сяргей Чарняк.

Найбольш значныя гістарычныя выданні апошняга часу

У Менску на “Паліграфкамбінаце імя Я. Коласа”, у выдавецтве “Бяловагруп” выйшаў фотаальбом “Беларусь замкавая”, 544 ст., наклад 3000 ас.

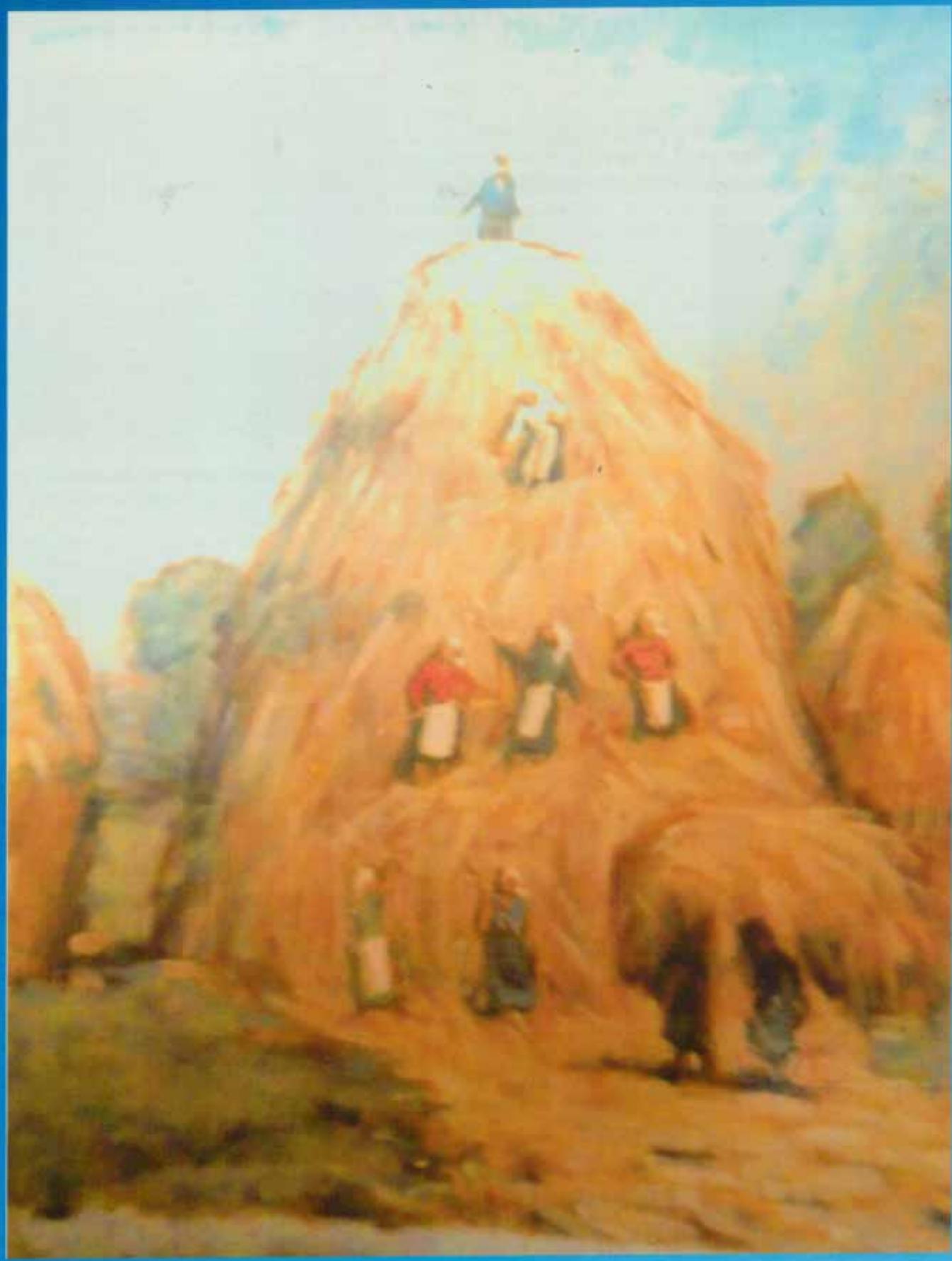
У Менску выдавец А. М. Янушкевіч выдаў книгу Ірыны Данеўскай “Багуслаў Радзівіл. Генерал караля”, 582 ст., наклад 1000 ас.

У Менску ў выдавецтве “Мастацкая літаратура” выйшлі 12 і 13 тамы “Збору твораў” Уладзіміра Карапекіча, т. 12 - 782 ст., наклад 2000 ас., т. 13 - 494 ст., наклад 2000 ас.

У Менску ў выдавецтве “Беларускі дом друку” выйшлі атласы па гісторыі Беларусі для розных класаў сярэдніх школ на беларускай мове, 20-28 ст. Наклад кожнага 5000 ас.

Тыстам Рэйні (зять К. Кандратовіча). *Сяляне кладуць стог*
у в. Падгародна (суч. Пагародна, Воранаўскі р-н)